

BÁTHORY TÉKA

LITERATURA-STUDIA

1

Pusztay János

IRODALMI
BARANGOLÁSOK
A BALTI-TENGERTŐL
AZ URÁLIG
II.

PUSZTAY JÁNOS

IRODALMI BARANGOLÁSOK
A BALTI-TENGERTŐL AZ URÁLIG
II.

BÁTHORY TÉKA

Főszerkesztő
PUSZTAY JÁNOS

LITERATURA – STUDIA

1

Pusztay János
IRODALMI BARANGOLÁSOK
A BALTI-TENGERTŐL AZ URÁLIG

II.

Badacsony – Budapest – Sárospatak

2024

Szerkesztő bizottság:

Bereczki András, Jánosi Zoltán, Laczházi Aranka
Maticsák Sándor, Pomozi Péter, Pusztay János

A kötet szerkesztője:

Süth Gabriella

Felelős kiadó:

Rubovszky Éva
Kéri Szabolcs

Borító:

Árkossy István

© *A szerző*, 2024

© *Collegium Fenno-Ugricum*, 2024

© *Tokaj-Hegyalja Egyetem*, 2024

ISBN 978-615-5589-34-8

Készült:

OOK Press, Veszprém

PUSZTAY JÁNOS

IRODALMI BARANGOLÁSOK
A BALTI-TENGERTŐL AZ URÁLIG

II.

IV.

ÉS ZT IRODALOM

PETŐFI ÉSZTÜL

Napjainkban már harmadszor jelenik meg Petőfi válogatott verseinek kötete észt nyelven. Az első, még múlt századi Petőfi-fordítások – néha ismeretlen fordítók tolmácsolásában – különböző napilapokban, folyóiratokban jelentek meg, s lehetővé tették, hogy az észtek minél jobban megismerkedjenek nagy költőnk munkásságával.

Az első önálló Petőfi-válogatás *Válogatott versek* címmel 1955-ben látott napvilágot. A kötetben negyvenhét költemény szerepel. A válogatás bemutatja Petőfi fiatalkorában írt verseit, azokat, amelyek a legtöbbet adhatják a külföldi olvasónak. Nagy tájleíró versei mellett tolmácsolja szerelmes verseit, de szép számmal szerepelnek politikai, forradalmi költeményei is. A kötethez, amely ötezer példányban jelent meg (az észtek mindössze egymillióan vannak!) Paula Palmeos, a magyar nyelv és irodalom kiváló ismerője írt utószót. Részletesen ismerteti Petőfi életét, munkásságát, felvázolja Petőfi helyét a magyar irodalomban.

Alig egy évtized múlva, 1964-ben még teljesebb Petőfi-kötet hagyta el a nyomdát: a *Szabadság, szerelem* című válogatás. A kötet Petőfinek százegy rövidebb versét tartalmazza, valamint a *János vitézt*, a *Bolond Istókot* és *Az apostolt*. Utószóként mindkét kötet fordítója, a kiváló észt költőnő, Ellen Niit írt tanulmányt Petőfiről. Ellen Niit a kulcsversek segítségével vázolja fel Petőfi életútját, szerepét az 1848-as forradalomban és szabadságharcban. Akárcsak az előző kötethez, ehhez is Paula Palmeos írt jegyzeteket; eligazítja az észt olvasót a számára homályos összefüggésekben.

Ez az utóbbi kötet most másodszor is napvilágot lát; elképzelhető, hogy mire ez az írás megjelenik, Észtországban már kapható a könyvesboltokban a legújabb Petőfi-kiadás.

(1973)

MIRE JÓ AZ INFARKTUS?

Paul Kuusberg: *Esőcseppek*

Egy infarktus kényszerűen kitűnő alkalmat teremt az észrt Paul Kuusberg regénye – az *Esőcseppek* – hősének, hogy végigpillantson addigi életén. Hogy – az írótól kölcsönzött jelképpel szólva – meghallgassa, hogyan kopognak az ablakon az esőcseppek. Hogy kénytelen-kelletlen takaréokra vegye addig magasan lobogó, másoknak meleget adó és utat mutató, magát azonban lassan, de biztosan elemésztő lángot. Hogy a maga lelkiismeretét megnyugtató, de az esetleges hibákat sem elkendőző számadást megtegye.

Olyan embert mutat be a regény, aki az igazsághoz, nem a maga igazához, hanem az objektív és mélyen emberi igazsághoz ragaszkodik, mert ezt, csakis ezt tartja az egyetlen mércének. A társadalmi, történelmi körülmények változásai, az igazságot olykor meghamisítani próbáló megnyilvánulások sem tudják eltántorítani. Javíthatatlan javító, a mindig és csakis másokért gürcölő, a társadalomért munkálkodó, aki világmegváltó tervekkel lép ki az életbe, hogy azután a világmegváltást a hétköznapiak lényegesen szürkébb, de legalább annyira fontos tetteire váltsa föl, anélkül, hogy földadná fanatikus, őszinte hitét.

Az infarktus azonban „igazságos”. Mindenkit elérhet, akit az élet külső és belső feszültségei évtizedeken át tartanak hatalmukban. Függetlenül pártállástól, függetlenül önzetlenségtől, odaadástól. S a súlyos kór újra összekapcsolja vagy legalábbis egymáshoz közelíti az elszakadt, egymástól eltávolodott életeket. Két egykori barát (majd évtizedeken át ellenség) értheti meg egymást – a betegség következtében. Van idejük egymással beszélni, s a múlt – az utolsó három évtized – kényszerít lelket megkönnyítő beszélgetésekre, vitákra. Pedig nehéz, olykor vádaskodásoktól, félreértésektől súlyos összezapások ezek. De a betegágyon – a halál árnyékát átlépve – már nem ütnek halálos sebeket. A beszélgetők: egy nehéz kor túlélői. Túléltek

a háborút s az azt követő időszak viharos éveit, amikor a fizikai lét vagy nemlét volt a legfontosabb kérdés. Átélik a konszolidáció kezdeti szakaszát is. Megélik – immár sokadízben – az ügyeskedők, a helyezkedők érvényre jutását. De talán megérik még – s velük mi is – azt az időt, mely az ifjúkori, világmegváltó tervek célja volt: az anyagi(kodó) életet felváltó, emberhez méltóbb értékeket tisztelő világot.

A regényt az észti irodalom legjobb hazai ismerőjének és tolmácsolójának, Bereczki Gábornak a tőle megszokott igényes, magas szintű fordításában olvashatjuk.

(1979)

A SZÉLŐRLŐ ÉSzt ELBESZÉLŐK

A kötetben szereplő írók közül 1886-ban született a legidősebb (Tuglas, meghalt 1971-ben), 1947-ben a legfiatalabb (Mari Saat). Teljes tehát a körkép, a válogatásban szinte mindenki szerepel, aki számít az észt prózában. Ha egy pillanatra még eljátszunk a számokkal, kiderül, hogy a már elhalálozott, valamint az ötven fölötti írók közel kétharmadát alkotják a tablónak. Ez a tény azt a reményt keltheti bennünk, hogy a jelen antológia az észt kisprózának lezárja egy jelentős korszakát, ízelítőt adva egyúttal az elkövetkezendő korszak irodalmából is, melyet remélhetőleg esztendőik múltán közelebbről és részletesebben is alkalmunk lesz megismerni.

27 író összesen harminc novelláját tartalmazza a kötet. Nem az egyes alkotók bemutatására vállalkozik tehát, hanem sokkal inkább általános keresztmetszetet ad az észt kispróza állapotáról. A szerzők egy része már amúgy is ismert lehet a magyar olvasó előtt. Elegendő csupán Krossra, Kuusbergre, Valtonra utalnom. Valamennyiüknek jelent meg egy vagy több önálló kötete magyarul, de a válogatás több más szerzője is szerepelt magyar nyelvű észt antológiában. (Mindez ki is derül a kötetet válogató Fehérvári Győző által összeállított életrajzi jegyzetekből.)

Néhány klisészerű, kevésbé árnyalt, elcsépett témájú elbeszéléstől eltekintve a válogatás határozottan jónak mondható. Több novellában olvashatunk kilátástalanul elfuserált, értelmetlenné vált életekről. Úgy látszik, az észt valóságba, s ezzel az irodalomba is „begyűrűzött” néhány olyan jelenség, mint például a magány, az elidegenedés. Az ember sokszor nem találja helyét a társadalomban, s ehhez nem egyszer objektív körülmények is hozzájárulnak. A többre hivatottság, az önáltatás, a mércének túl magasra való állítása tragédiákhoz vezet. De gyöngének bizonyul, gyarló lesz az ember, aki megadja magát a nehézségek láttán, kényelmesebb és egyszerűbb, ha ő maga is lesüllyed

azok közé, akiknek fölébe kellene emelkednie. Az író nem ad mélyebb elemzést, csupán kórképet rajzol, gondolkodásra készítet (Kallas, Kaugver, Traat, Unt). Ugyanakkor, ha nem is mélyrehatóan, de lelepleződnek bizonyos közéleti visszasságok is. Kuusberg *Az elcsereált halott* című, kissé elnyújtott, dokumentumszerűen (lábjegyzetekkel) megírt elbeszélésében a „bicikliző”-típusú vezetőkről és sleppjükről fest jellemző képet.

Külön téma a tenger, az éltető, zsákmányt hozó és azt elragadó tenger. A tenger áldozatává vált számos tengerésznek állít szellemesen emléket Smuul, amikor a tengerbe veszett matrózok másvilági életét képzei és képzelgeti el. A tenger azonban nem csak, sőt elsősorban nem ellenség, hanem segítőtárs. Hint eufemisztikusan szép nevet ad a zátonyra, homokpadra futott hajók „megmentőinek” (*kötélmentszők*). Ravasz, élelmes emberek a szigetvilág lakói, akik – még ha némi szabálytalanság árán is, de – szűkebb közösségük javát akarják a „kötélmentszéssel” is szolgálni, hiszen a hajókról származó javak (például hajómotor) a halásztelepülés hasznára vannak (áramfejlesztő készülék). A villany ugyanis nagy érték, s a háború utáni években még sok helyütt volt használatban a szilács meg a petróleumlámpa. Az ember ugyanakkor megpróbált segíteni magán, mint *A szélörelő* hőse is. Az ártalmatlan, álmodozó, kétbalkezes Uka-Juku megvívja a maga valóságos szélmalomharcát, mely azonban nem eredményez áramot.

Egyedülálló alakja a kötetnek, de az észti irodalomnak is Jan Kross, akitől ezúttal a *Michelson beiktatása* szerepel. (1978-ban a magyar televízióban tv-játékként már látható volt.)

Az egyre inkább történelmi témák felé forduló Krosst (emlékezzünk vissza *Négy monológiára Szent György ürügyén*) az ember helye foglalkoztatja a világban. A szegénysorból magát híres hadvezérré felküzdő Michelson II. Katalin külön kívánságára nemesi rangot kapott, s a nemesség, ha fintorogva is, de kénytelen el- és befogadni őt. Michelson nem tagadja meg származását, tudja és érezteti fölényét a többiekkel szemben. Visszás helyzetét anyja féltő töprengése jellemzi: az osztályát látványosan vállaló, ugyanakkor Pugacsovot leverő Juhan (Jochen) a *maga* oldalán áll-e? Meddig mehet el Michelson, hogy ne veszítse el önmagát?!

A kötet fordítói között a régóta ismert, kitűnő műfordítók mellett (Bereczki Gábor, Fehérvári Győző, Kálmán Béla, Rab Zsuzsa) új nevek is szerepelnek, s ennek csak örülni lehet. Az észt irodalom iránt érdeklődő ifjabb fordítónemzedék remélhetőleg további lehetőséget is kap tehetsége igazolására. (*Európa*)

(1982)

KALEVIPOEG: AZ ÉSZT NEMZETI EPOSZ

Az észti néphagyományban mind a mai napig élénken él Kalevipoeg emléke. Több kötetnyit tesznek ki azok a mondák, mesék, ill. más, sok esetben pusztán töredékesen fennmaradt hagyományok, melyek többnyire Kalevipoeg, némely esetben azonban más hősök alakjához, tetteihez kapcsolódnak. Az észti szagák főhőseként Kalevipoeg lényegében óriás, aki hegyeket, dombokat, hatalmas sziklákat, követ mozgat meg, emberfeletti tetteket visz véghez. Hadd álljon itt egy szép részlet az eposz 8. énekéből, amely a forrásvíz keletkezését mutatja be:

Aszály parazsa pörkölte
az álom ölen aluvót,
nyugalom ágyán nyugovót,
párállott a parázs hőtől,
patakszott a víz a testén,
homloka is harmatozott.

Az arcáról csurgó cseppek,
a hajáról hulló harmat
szomjú hegyekbe szivárgott,
titkos tárnáit táplálta,
ebből eredtek az erek,
föld alól fakadt források,
melyekkel szomjuk olthatják,
fáradt testük frissíthetik
jövő férfiak fiai,
későbbi leendő lányok,
élet vizével a vének
vizet ízlelvén frissülnek,
erő támad a testükben,

gyöngye gyermek erőre kap,
meggyógyul a gyatra testű,
vaksi szemről hull a hályog,
visszatér a vak világa,
a bénának baja múlik,
szűnik szenvedő fájdalma,
kínok ágyán kínlódása.
Gyógyító a gyöngyöző víz,
ereje az eredete:
Kalev homlokáról hullott.
Aki ebből egyszer iszik
aszály perzselő poklában,
annak teste, minden tagja
nyomban eltelik erővel,
annak szállást nyer szívében
erő, egészség öröme.
A lány arca lángol tőle,
mint Mária méhsörétől.
Mária méhsöre pírja
egy esztendeig ha marad,
Kalev patakjának pírja
soká sugárzik az orcán,
élet végeztéig virul.

(Rab Zsuzsa fordítása)

A Kalev nemzetség, melynek neve láthatóan összefügg a finn *Kalevala* névadó nemzetségének nevével, s amelyből Kalevipoeg, azaz Kalevfi származik, már a XII. század közepétől szerepel különböző forrásokban. Egy 1154-es térképen fel van tüntetve Koluva vára, az 1222-es orosz krónikában is említést tesznek Kolövanj váráról; a XIV. századi novgorodi krónikában fordul elő a Kolövanovitš családnev (mely az előbbi nevek orosz továbbképzett formája); a finn írásbeliség megteremtője, Mikael Agricola turkui püspök, akinek nevéhez többek között az első finn *Biblia*-fordítás fűződik, egy

1551-ben írt zsoltárban említi a Kalevfiakat. Későbbi források föl-sorolásától bizvást eltekinthetünk.

*

Az észti nemzeti eposz megalkotásának gondolata, ill. annak fölve-tése Georg Julius Schultz-Bertram (1808–1875) esztofil német iro-dalmár és folklorista, orvos nevéhez fűződik (1839). A nem sokkal korábban, 1838-ban megalapított Észti Tudós Társaságban tartott szenvedélyes hangú beszédében vetette föl az eposz megteremtésé-nek szükségességét. Felismerte a leendő eposznak az észti nemzeti öntudatra gyakorolt hatását. „Adjunk a népnek eposzt és történel-met, s akkor minden meg van nyerve! Az utóbbihoz van anyagunk elegendő, az előbbi számára még gyűjtenünk kell!” A gyűjtőmunká-ban ő maga is példát mutatott. Eredetiben és német fordításban kö-zölt mintegy 120 dalt *Ehstnische Volkslieder, aus dem Munde des Volkes gesammelt* (A nép ajkáról gyűjtött észti népdalok) címmel.

Schultz-Bertramot megelőzően Friedrich Robert Faehlmann (1798–1850) érdeméből az Észti Tudós Társaság már foglalkozott a Ka-levipoeg köré fonódó mondakörrel. Az orvos Faehlmann az észti kultúrtörténet nagyjai közé tartozik. Főként az ő kezdeményezésére alakult meg 1838-ban a már említett Észti Tudós Társaság, amelynek 1843–1850 között elnöke is volt. A Kalevipoegről szóló meséket, mondákat gyerekkora óta ismerhette, s legalább 1833-tól foglalkozott azok összegyűjtésének, lejegyzésének gondolatával. Az 1835-ben napvilágot látott *Õs-Kalevala* nyilvánvalóan befolyásolta Faehlmann elképzelését a műfaj megválasztását illetően, ti. ő is eposzt akart al-kotni a rendelkezésére álló nyersanyagból. Lönnrottal ellentétben azonban nem nemzeti nyelven, hanem a korabeli Észtország értel-miségének nyelvén, németül.

Faehlmannal egyidőben mások is foglalkoztak a Kalevipoeg alakja köré szövődő mondák, mesék, történetek gyűjtésével. Emlí-tésre érdemes közülük G. H. Schüdlöffel tiszteletes, aki a *Das Inland* (Belföld) című tudományos folyóiratban közölt 1836-ban Ka-levipoegről szóló meseváltozatokat. Míg azonban Schüdlöffelnél Kalevipoeg hatalmas termetű és rendkívüli erejű észti óriás, addig

Faehlmannál Kalevipoeg egy az észti emberek közül, aki a régi istenekkel van rokonságban, és az öregek kedvence. Faehlmann tehát a fentebb már idézett schultz-bertrami eposzi szellemben értelmezi Kalevipoeg személyét, s ezzel is előkészítette az utat a később megteremtendő eposz számára. Faehlmann az Észt Tudós Társaság 1939. januári ülésén számolt be a Kalevipoeg alakjához fűződő monda- és meseváltozatokról. Hogy a *Kalevipoeg*et ő is az elnyomott kis észti nép hatalmas szellemi értékteremtő képességének bizonyítékául fogta fel, tanúsítja említett beszédének alábbi részlete:

„Ma egy mesecsokrot szeretnék bemutatni Önöknek. De a meséknek nagyobb az értékük, ha ismerjük azt a népet, amely megalakította őket. Sokan élnek évszámra Észtföldön, és nem ismerik annak népét, sokan itt születtek, nőttek fel, értek férfivá, mégsem tudnak mást az észtekről, csak azt, hogy nem-németül beszélnek, fekete kabátot viselnek, s olyan személyek, amelyek Linné rendszerében az ember és az állat közti hézagot töltik ki. A hamis elképzelések előítéletekből és hiányos megfigyelésekből származnak. De ha előítéletektől mentesen, szemüveg nélkül, saját szemünkkel tekintünk az észtekre, nagyszerű embert látunk bennük, aki sok tekintetben korlátozott, de csupán azért, mert nem volt meg a lehetősége a műveltség megszerzésére. Láthatjuk, hogy az észti becsület, türelmes, mély lelkületű és szilárd természetű, mely utóbbi tulajdonsága gyakran makacsságba, merevségbe vagy ostobaságba torkollik. A németek minden erővel igyekeztek 700 esztendőn át állati sorban tartani, de ez nem sikerült nekik; háborúk és járványok gyakrabban és kegyetlenebbül sújtották ez idő alatt ezt az országot, mint bármely másikat, mégis az észtek megőrizték szeretetüket Isten és hazájuk iránt; az új körülmények, melyek megváltoztatták az országot, az új vallás, amely merően viszonyult az ő régi és hamis istentiszteletükhöz, nem tudták őket megváltoztatni. Az észtek részben ugyanolyanok maradtak, mint amilyeneknek 700 esztendővel ezelőtt a Brémából bevándorolt németek találták őket”.

Az Észt Tudós Társaság, valamint az 1842-ben megalapított Észt Irodalmi Társaság érdeméből fellendült az észti népi kultúra iránti érdeklődés, s ez kézzelfogható eredményekkel is járt, ti. több észti

népdalkötet is napvilágot látott. Az első, tudományos igényeket is kielégítő észti népdalgyűjteményt a néprajzkutató H. Neus jelentette meg 1850–1852-ben *Ehstnische Volkslieder. Urschrift und Uebersetzung von H. Neus* címmel. Neus azért érdemel említést, mert Kreutzwald majd az ő kifejezett kérésére kezd el rendszerezetten foglalkozni az észti népköltéssel. Evvel el is érkeztünk Friedrich Reinhold Kreutzwaldhoz.

Kreutzwald (1803–1882), aki Faehlmannhoz, Schultz-Bertramhoz hasonlóan szintén orvos volt, a tartui egyetemen ismerkedett meg Faehlmannel, akivel a népköltészet gyűjtésével és rendszerezésével kapcsolatos közös cél révén hamarosan összebarátkozik. Már orvos egy délészti kisvárosban, és még nem merül föl sem Schultz-Bertram, sem Faehlmann részéről az észti eposz megteremtésének gondolata, amikor ő egy észti néphagyományokon alapuló német nyelvű balladát írt Kalevipoegről. Ez a Kalevipoeg azonban merőben különbözik a későbbi eposz főhősétől. Kreutzwald itt ugyanis még gonosz óriásként ábrázolja Kalevipoetet.

A délészti népköltészet, a szetuk folklórja ezidőtájt még nagyrészt ismeretlen volt. Kreutzwald Neus kérésére kezdi el szűkebb páttriájában gyűjteni 1847-ben, s fölfedezi, hogy a szetuk dalai kiállják a próbát az északi észti dalokkal. Észreveszi azt is, hogy a szetuk közti rendszeres gyűjtés egy, a *Kalevalához* hasonló művet eredményezhet, s kéri az Észti Tudós Társaságot, hogy anyagilag támogassa a szetuk között végzendő kutatómunkát. A Társaság azonban nem teljesíti a kérést.

Faehlmann eközben már dolgozik a *Kalevipoegen*. 1850-ben váratlanul meghal, s ekkor az Észti Tudós Társaság Kreutzwaldhoz fordul, hogy folytassa a megkezdett munkát. Több mint tíz éven át dolgozik Kreutzwald a művön.

*

Az eposz első változata, az ún. *Ős-Kalevipoeg*, amely 1853 őszére készült el, lényegében Faehlmann elképzelését követte. Az alkotást az Észti Tudós Társaság lefordíttatta németre. A kiadást azonban megakadályozta a cenzor, aki törölte azokat a részeket, amelyekben az észtek hajdani boldogságáról vagy későbbi rabságáról esik szó. Kreutzwald nem hajlandó ilyen megcsontított formában közölni

az eposzt. Ehelyett nekiáll az átdolgozásnak és bővítésnek. Újabb több éves munka után elkészül a végleges alkotás, amely először – a cenzort megkerülendő – tudományos műként lát napvilágot, s csak később adják ki irodalmi alkotásként.

A Kalevipoegről szóló észt mesék, mondák nem alkotnak semmiféle olyan egységet, mint ahogy azt Kreutzwald érdeméből láthatjuk. Egymással össze nem függő helyi történetekből kerekítette ki Kreutzwald az eposzt oly módon, hogy az összekötő elemek, a fugák hiánya ellenére is látszólagos egységet alkot. Kreutzwald felhatalmazva érezte magát, akárcsak a *Kalevala* esetében Lönnrot, hogy felújítsa a mondákat, archaikus színezetet adjon nekik, kiegészítse őket. A mondákon kívül Kalevipoegről szóló meséket is fölhasznált, de egyéb mesei motívumokat is, továbbá régi mitikus énekeket, balladákat, kérődalokat, ráolvasásokat, közmondásokat és lírai dalokat.

Hadd idézzek itt egy részletet az eposz 13. énekéből, amely egy varázsige és egy eredetmonda ötvöződése:

Varázsigek vén tudója
fújdogálta a füzesben:
Leenake kígyó, ki vagy te?
Figyelmezz ide ígémre,
nagy fertőnek német férge,
sziklás szurdokban sziszegő,
avar arany úrasszonya,
tán megmondom, ki vagy, kígyó!
Mogyorósín, mohabarna,
gyíkszem színű gyilkolódo,
rozsdás színű, rozsszár színű,
tarka kő alatt tekergő,
bokor alatt búvó leány,
jőjj a fájást megfékezni,
daganatot lohasztani!
Földszínű fekete kígyó,
halottszínű hideg hüllő!

Fába hogyha harapsz, féreg,
gyöngö fűzfahajtást gyilkolsz,
mikor emberben teszel kárt,
védtelen teremtményt marsz meg!
Fűzfa alá futtatnálak,
a bozótban botoználak!

Gyere sebet gyógyítani,
kórt kiűzni, betegséget,
orv marásod orvosolni,
harapásod helyrehozni!
Ismerheted fene fogad,
nyavalyás nyáladnak helyét,
nyelved nyalásának nyomát!

Ismerlek én, fene fajzat,
igyekszem fölfedni fajtád:
honnan hoztak, honnan lettél,
gonosz szerzet, hol szedtek föl,
hol termettél, titokzatos.
Sejtem nagyon jól nemedet,
honnan szedtek, szülőhelyed:
trágyából támadt a törzsöd,
ganérazás gőzölgetett,
varangy-váladékból lettél,
földibéka ikrájából,
köd felhőből keletkeztél,
nyáj nyomán hullott harmatból.
Az Úr fűjt levegőt beléd,
öregisten lehelt lelket,
így lettél te, cinkeszemű,
hernyószemű, a hangából.
Nyelved kopja kemény hegye,
fogad éles fejsze éle,
mint lonc lombja, zöld a zekéd,
fejed fűzfához hasonló.

Avarszínű, agyagszínű,
hangszínű, homokszínű,
akkor is megösmernélek,
erőm elől el nem mehetsz!
Legyél lapos kő alatt,
tuskó alatt tekeregj,
sziszeregj vagy szaladozz,
kígyózz kemény kövek között,
mezsgye mentén játszadozzál,
bozótoson, bokroson át,
szolgáld, szolgál, úrasszonyod!
Meglellek, ha mellettem vagy,
messziről is megbüntetlek.
Tolla-holla! Pilla-villa!
A magadét megkaptad most.
Sima a szád, fejed gyapjú,
fehér gyapjú fejed töve,
gyapjú öt fehér fogad,
gyilkos nyelved gyapjúsín,
gyapjúból a süveged,
magad gyöngye gyapjú vagy.

A *Kalevipoeg* előadásmódját, műfaját illetően Kreutzwald bizonytalan volt, ti. a Kalevipoeggel kapcsolatos népköltészeti elemek nagy része prózában maradt fenn. Néhány hasonló témájú runó alapján azonban arra a következtetésre jutott, hogy Kalevipoegről verses alkotások is szólhattak. Az első szerkesztési kísérletben Kreutzwald egymás mellé állította a verses és a prózai szövegeket, ez a megoldás azonban nem nyerte el tetszését. Úgy döntött, hogy a prózai darabokat is megverseli. A népi verselés technikáját jól elsajátította, így szinte lehetetlen különbséget tenni az eredeti és az általa megverselt részek között. Nem követte viszont a váltakozó észt versformákat, hanem eléggé egyhangúan és sablonosan trocheusi sorokat alkalmazott. (Hasonló „egységesítést” követett el korábban a *Kalevala* esetében Lönnrot.) Kreutzwald a mű első kiadásában csillaggal jelölte meg

azokat a helyeket, amelyek eredeti verssorok voltak, ezek száma 8000 körül van. Kisebb módosításokat azonban ezeken a sorokon is eszközölt.

*

Tekintsünk be az első ének alapján Kreutzwald alkotóműhelyébe! Az 1–61. sor Kreutzwald műve; a 62–79. sor egy, a Kalev nemzetiségről szóló mese alapján készült; a 80–108. sor (Kalev Észtországba jön) – mese alapján; a 109–125. sor Kreutzwald alkotása; a 463–495. sor (a Szél leánykérőbe jön) – a mese nyomán; a 496–527. sor (Kungla király fia leánykérőbe jön) – Kreutzwald műve; az 528–535. sor (Kalev leánykérőbe jön) – mese nyomán; az 554–575. sor korábbi minta alapján Kreutzwald változata; a 843–863. sor Kreutzwald saját alkotása. A kihagyott részek eredeti népköltészeti darabok. Összegezve: a 863 sorból Kreutzwald 149-et írt (kb. 16%), mese alapján verselt meg 88 sort (kb. 10%), egyéb átdolgozás, összeszerkesztés 254 sor (kb. 30%), összesen tehát az ének mintegy fele származik Kreutzwaldtól, a másik fele eredeti. A Kreutzwaldtól származó mintegy 50% egy részét nem összefüggő egységek alkotják, hanem egyes sorok, amelyek a fuga szerepét töltik be, vagy a gondolatritmus, azaz a paralelizmus elérését szolgálják. Ez az arány nem minden énekben azonos. Összességében a Kalevipoeg 80-90%-a alapul eredeti (verses vagy prózai) népköltészeti anyagon, de a népköltészetből vett *összefüggő* verses anyag az eposznak csupán 1/8-át teszi ki.

Az eposzt három különböző terjedelmű egységre lehet bontani:

- 1) Kalevipoeg születése és gyermekkora (1–3. ének),
- 2) Kalevipoeg finnországi útja és kalandjai (4–7. ének),
- 3) Kalevipoeg az észtek királya (8–20. ének).

1) A tyúktojásból kikelt Salme a Csillaghoz megy feleségül, a fajdtojásból kikelt Linda Kalevet választja férjül. Kalev jóslata szerint gyermekei közül az utolsó, Kalevipoeg öröklí majd apja hatalmát és birodalmát. Kalev halála után Linda minden kérést visszautasít, ezért a finn varázsló bosszút forral, s miközben a Kalevfiak vadászatot

vannak, elrabolja Lindát. Linda a viharban megszabadul a varázslótól és sziklává válik.

Salme és Linda férjhez menetele kivételével, melynek motívuma későbbi balti finn népköltészeti alkotásokban, elsősorban balladákban megtalálható, a többi motívum, főleg Kalevipoeg születése és gyermekkora csak gyéren és nagy vonalakban van adatolva. Ezt a részt Kreutzwald nagy szabadsággal dolgozta át. Egyúttal bölcsődalokat, lakodalmas énekeket is épített be a műbe.

2) A második egység Kalevipoeg finnországi kalandjait írja le. Kalevipoeg Finnországba utazik. Útközben találkozik a szigeti szűzzel, akit elcsábít, s a lány a tengerbe veti magát. (Itt lelhető föl a csekély számú kalevalai hatások egyike, ti. a Kullervo-motívum észt változata.) Finnországba megérkezvén megküzd az anyját elrabló varázsló embereivel, majd megöli magát a varázslót is. Kalevipoeg ezután a híres finn kardkovácshoz megy, hogy kardot vásároljon. Miután valamennyi kipróbált kard szertefoszlott csapásai alatt, a kovács hét esztendő munkájával kovácsol neki kardot. Kalevipoeg a kovácslegényekkel folytatott mulatozások közben bántóan emlegeti föl kalandját a szigeti szűzzel, erre az egyik inas rátámad, de Kalevipoeg új kardjával megöli a kovácslegényt. A kovács elátkozza Kalevipoeget és a kardot, s ez az átok – mint majd látni fogjuk – megfogán, kardja lesz a veszte hős Kalevipoegnek. A finnországi kalandok után Kalevipoeg hazatér. Fivéreivel úgy döntenek, hogy sor-sot vetnek, s a győztes lesz Észtország királya. Kalevipoeg apja sírához megy, hogy vigasztalást nyerjen, s apja felszólítja, tegye jóvá eddigi vétkeit.

3) A testvérek kőhajításban egyeznek meg. A vetélkedést Kalevipoeg nyeri meg, ő lesz – ahogy azt apja korábban megjósolta – az észt királya, bátyjai más vidékre költöznek. Kalevipoeg nagy erővel veti bele magát az országépítés nagy munkájába, amint azt a 8. énekben olvashatjuk.

A kő-vető verseny után,
testvéreinek távoztán
Kalevék fia a kormányt
a kezébe maga vette.
Mégfogta az eke szarvát,
tisztelve a szántás-vetést,
földet megmívelő munkát.
Hogy a magot vető majdan
bú-baj nélkül, békén éljen,
háborútól háborítlan,
védetten véres viszálytól:
e derék királyi kardra,
megsegítő támaszára
mindenütt nagy szükség leszen,
támaszul támadók ellen,
gátolni a gonoszságot,
a támadót torpantani,
ország törvényét tartani.
Kalevék legkisebb fia
vetőkosarat vett vállra,
rudat kötött az ekéhez,
eke elé lovát fogta,
szántásra felszerszámozta,
lépdelt nyomában a lápon,
szántotta a szíjjas földet,
hasította a halmokat,
füves mezőt forgatott meg,
kemény követ tört homokká,
agyagot tett termőföldré,
port tett tápláló talajjá,
szikéseket szántóföldré,
dúsan termő televénné,
lápvidéket legelővé,
köves helyet kaszálóvá;

áfonyát vetett a lápba,
tőzegáfonyát mohába,
lápi szedret a zsombékba,
mindenféle más helyekre,
emitt erdő alá szántott,
amott arany lucfák alá,
erdők fáit elültette,
surjánfákat sokasított,
cserjéseket cseperített;
szántott szikes síkságokat,
feltört széles földnyelveket
vidám vándorlőhelyekké;
hegyeket hullámoztatott.
dombokat dülöngéltetett,
feltört füvellővé völgyet,
síkságokat, semlyékeket,
szamócát szórt szét hegyeken,
áfonyát árnyékos helyen,
szép virágot szántott nőni,
szirmaikat színesedni,
hegyeket szántott szelídre,
dombokat dombosodóra,
felszabdalta a förtéket
ekéje erős vasával.
Esők egyengették őket,
szárnyas szellők szárogatták,
havak leve locsolgatta,
jégverés dühe döngölte.
Ekevasnak erejétől
gazdag gabonaföld zsendült,
termő élet éledezett,
nemzedékről nemzedékre
éltette az emberi fajt.

A békés munkát megzavarják a háborús előkészületek, melyek híre Finnországból hamarosan eléri az észtek földjét. Egy finn varázslónak

sikerül ellopnia Kalevipoeg csodakardját, de az a folyóba esik és ott is marad. Kalevipoeg rátalál a kardra, de ő sem tudja kimenteni a folyóból. Megátkozza azt, aki elvitte a kardot, hogy a folyóba lépve a kard vágja le a lábát. Készülődése során Kalevipoeg több kalandon megy keresztül, finn és lapp varázslókkal viaskodik, megjárja a tűzsugarak szigetét, eljut az óriások és a kutyatestűek földjére. Útjának célja a tudás megszerzése.

Észtföldön várakat építenek, az ország gyarapszik, de a békés fejlődést újfent háború töri ketté. Csatározásai során Kalevipoeg eljut az Alvilágba. Útján állatok is segítik, az Alvilágban pedig egy az anyjára emlékeztető árnyasszony nyújt neki támogatást. Végül legyűri az Alvilág urát, zsákját megtölti kincsekkel és visszatér az emberek világába. Visszatérése öröme lakomát tartanak. Ekkor azonban Varak, a lapp varázsló fufanggal megszerzi az észtek szabadságlevelét, amelyet Kalev írt, s amely az észtek jogait tartalmazza. Újabb háború van készülőben. Kalevipoeg elzarándokol apja sírjához, hogy tanácsot kérjen, de apja már nem felel neki. Kalevipoeg összegyűjti seregét, s harcba indul a vaslovagok ellen. (A vaslovagok egyértelműen a német lovagrendre utalnak.) Az eposz 20. éneke Kalevipoeg távozásáról és haláláról szól:

Mind messzebbre mendegélve,
kiért Kalev kemény fia
Kääpa folyó környékére,
hol Pszkovba eredve egykor,
boldog idők bimbájában
elcsent édes egytestvérét,
kardját altatta álomba:
viselője vérét ontsa,
veszejtse el hordozóját.

Kedves fia Kalevéknek,
nem sejtetted semmiképpen,
okosságod nem súghatta,
álmod meg nem jelenthette,
alvásod sem alíttatta:

fegyvered igéző igéd
és a finn kardkovács átka
betel rajtad, megfogan még
s halált hoz rád, híres hős,
véres vért vesz vétlen vérért.

Vidám vándorutad járva
te küldted hűs hullámokba,
varázsoltad víz ágyába,
igézted ilyen igékkel:
– Hogyha az keresne, kardom,
kié, kard, *korábban voltál*,
kérlek akkor, kedves társam,
kaszabold le a két lábát! –

Az igéző varázsigét
lápi ludvérc ellen szánta:
a kard keményen büntesse,
ki e helyre idehozta,
tolvajmód vízbe vetette.
De a kovács kemény átka
megzavarta a kard értelmét.

Mikor most Kalevipoeg
lába a folyóba lépett,
azt gondolta a kifent kard,
esze egyre ezt forgatta:
korábban az övé voltam,
ő viselte vasam előbb,
őt kell büntetnem bizonynal.

Kovács átka kényszerére
belégyakta gyilkos vasát
Kalevipoeg lábába,
levágta a lába fejét,
aztán térdig lemetszette.

Kemény fia Kalevéknek
iszonytató fájdalmában

nagy fennszóval felkiáltott,
híva hamar-segítséget!
Négykézlábon nagy nehezen
mászott a part pázsitjára,
vére vöröslött a síkon.

Két lába a vízbe veszett,
a kard térdig lekaszált;
Kalev teste betérített
több láncnyit a tér mezőből.

Kalev fia kiáltása,
a halódó hívó szava,
segítségkérő siralma
felhatolt a fellegekig,
emelkedett az egekbe,
futó felhő fölé szállott,
legfőbb istennek lakába.

Kalevipoeg halála után az istenek úgy döntenek, hogy

Kalevéknek fia legyen
pokol örök őrizője,
alvilág ajtónállója,
kapuk kemény őrtállója,
Gonosz gúzsban tartója,
hogy a fickó fogságából
szépszerén ne szabaduljon.

Az alvilághoz közeledő Kalevipoeg ökle beszorul a pokol sziklájába:

Kezefejét Kalev fia
néha-néha nagy erővel
szabadítani szeretné,
döngeti a sziklafalat,
hogy morajlik a föld méhe,
halmok, dombok hasadoznak,

tengerhabok hánykolódnak;
hanem Mana megragadja,
őrhelyét el nem hagyhatja,
pokol elől el nem mehet.

Az észt nép azonban rendületlenül bízik Kalevipoeg visszatérésében, amint azt az eposz utolsó sorai tanúsítják:

Eljön egyszer, el az idő,
minden fáklya fellobog majd,
mindkét végén lángot lobbant;
a hatalmas tűz a kezét
kimentí a kőbilincsből:
hazatér Kalevfi hozzánk,
szerencsét hoz sarjainak,
új életet észt népének.

Kreutzwald saját bevallása szerint nem akart észt népi eposzt vagy valamilyen más költészeti alkotást létrehozni, az ő *Kalevipoegje* csupán a nép ajkán élő mesék gyűjteménye, melyeket ő meghatározott sorrendbe szedett. Ennek ellenére elérte azt, ami a népi eposzok, s általában az eposzok célja: a nép felébresztése és buzdítása, a nemzeti öntudat erősítése. Ezt a célt természetesen Kreutzwald is fölismerte.

„A *Kalevipoeg* az észtek nemzeti eposza, ugyanúgy, mint a finneké a *Kalevala*. Ez a mű az észt irodalom első nagy alkotása, amelyet a világirodalom remekei között tartanak számon. (...) A *Kalevala* és a *Kalevipoeg* nem hajdani, töredékeire hullott eposzok újból összeállított változatai, (...) hanem hazafias felbuzdulásból bizonyos nemzeti célok elérése érdekében írt tudatos új irodalmi alkotások, amelyek anyagukat a népköltészetből merítették” – írja Bereczki Gábor. Ennek a szellemnek megfelelően alakította Faehlmann és Kreutzwald az észt népi mondák jóindulatú óriásának alakját az észt nép ellenségeivel csatázó, orszáépítő királlyá.

Már eddig is több alkalommal utaltam párhuzamokra a *Kalevipoeg* és a *Kalevala* között. A két eposz szerkezetét tekintve azonban lényegesen különbözik egymástól. Ti. a *Kalevipoeg* egyetlen főhős köré fonódó események sorozata, szemben a *Kalevala* szerteágazó cselekményével, s ez az észti eposz kompozíciójának egységesebb voltában is jelentkezik.

Kreutzwald igyekezett egyúttal a pogány észti világot is rekonstruálni az eposzban. Az idők folyamán azonban a pogány hitvilág sok keresztény elemmel is keveredett (megjelenik az ördög alakja; az alvilág, a Manala egyre inkább a keresztény pokolhoz kezd hasonlítani stb.). Kreutzwald ezeket az elemeket sokkal kevésbé irtotta, mint például Lönnrot a *Kalevala* megalkotásakor.

*

Akárcsak a *Kalevala* megjelenése Finnországban, ugyanúgy a *Kalevipoeg* kiadása Észtországban közvetlenül is serkentette a népköltészet gyűjtését és kutatását. Nemzeti üggyé vált, amelynek óriási szerepe volt a nemzeti önbecsülés erősödésében, a nemzeti tudományok és művészetek fejlődésében. Az észti szobrászat, festészet, zene stb. mind-mind merített a *Kalevipoeg*ből.

Hamarosan nemzetközi visszhangja is támadt a műnek. Már említettem, hogy az észti kiadással együtt jelent meg a német fordítás is. Azóta több tucat nyelven jelent meg a teljes vagy részletekben fordított *Kalevipoeg*, számos alkalommal adták ki prózai átdolgozásban is. Magyar nyelven a *Budenx-Albumban* (1884) olvashatók az első részletek az eposzból: az *Előhangot* Simonyi Zsigmond, az első éneket Vikár Béla, aki jó két évtizeddel később nagyszerű *Kalevala*-fordítást tesz közzé, fordította le. Hunfalvy Pál 1880-ban megjelent *Utazás a Balt-tenger vidékén* című könyvének első kötetében tudósít az eposzról.

Az első megközelítően teljes magyar nyelvű *Kalevipoeg*-fordítás Bán Aladár nevéhez fűződik (Budapest, 1929), majd 1960-ban újra kiadják (Ortutay Gyula bevezetőjével, Képes Géza utószavával, jegyzeteivel, s ugyancsak Képes Géza végezte el az eredetivel való összevetést is).

Az új fordítás, amelyből fentebb a részleteket is idéztem, Rab Zsuzsa és Bereczki Gábor közös munkájának eredménye. Azt hiszem, az idézetek önmagukért beszélnek, s kellőképpen érzékeltetik a magas szintű fordítói, újraköltési folyamatot. Az egész eposznak mintegy egy százalékát közöltem illusztrációként. Az ezen az anyagon alapuló formai vizsgálat, mely csupán az alliterációk arányára terjedt ki, a számok nyelvén is alátámasztja azt a véleményemet, hogy a fordítás vetekszik az eredetivel. A vizsgált 192 sorból, melyek kiválasztása formai szempontból merőben tetszőleges volt, az eredetiben 42 alliteráció nélküli, Rab Zsuzsánál ez a szám 24. Az alliterációban részt vevő szavak aránya az eredetiben 577:333, azaz mintegy 58%, ez az arány a fordításban 644:328 (kb. 51%). Itt azonban figyelembe kell venni, hogy a magyarban van határozott névelő, ami az észtben hiányzik. Ha kivonjuk a szavak számából a névelőket (45), akkor az alliterációs arány 55%-ot tesz ki. A különbség az eredeti és a fordítás között elenyésző, főleg, ha figyelembe vesszük, hogy az észt mássalhangzó-állomány sokkal szegényebb, mint a magyar, tehát matematikailag nézve az alliteráció valószínűsége, ill. esélye az észtben lényegesen nagyobb, mint a magyarban.

IRODALOM

- Bereczki Gábor: *Utószó* (az új magyar *Kalevipoeg*-fordításhoz). *Kalevipoeg*. Fordította Rab Zsuzsa. Budapest, 1985.
- U. Karttunen 1905: *Kalevipoegin kokoonpano*. Helsinki, 103+XXVI.
- Fr. R. Kreutzwald: *Kalevipoeg*. I. Tallinn, 1961, 510 p.; Tallinn, 1963, 55.
(Ebben olvasható A. Annist részletes tanulmánya a *Kalevipoeg* keletkezéséről, szerepéről, hatásáról, valamint utóéletéről.)
- Muistendid Kalevipojast*. Tallinn, 1959, 668. (A *Kalevipoeg*ben olvasható mondák, egyéb hagyományok variánsai.)

(1985)

CSERESZNYEÁG, AVAGY A MŰVÉSZET ÉRTELMÉRŐL ÍRÓSZEMMEL

A jeles észt író, költő, műfordító, irodalomszervező, a 2023 decemberében 88. születésnapját ünneplő Arvo Valton legújabb, s a születésnapjára magyarul is megjelenő kisregénye, a *Cseresznyeág* fordítása közben több gondolat is eszembe ötlött, amelyek közül egyik-másik kapcsolódhat a jelen konferencia¹ témájához.

A regényben csupa kínai névvel operáló Valton egy festőművész tevékenységét mutatja be, s foglalkozik művészetelméletinek is nevezhető, ám közérthetően tárgyalt kérdésekkel. Problémafelvetése azonban kiterjeszthető minden szellemi tevékenységre, legfőképpen a tudomány területére. Ez utóbbira annál is inkább, mert Weöres Sándor meghatározása szerint a művészet és tudomány művelése közel áll egymáshoz, ti. „a tudomány és művészet hazája nem a lét, az »esse«, hanem a lehetőség, a »posse«”. Köznapien fogalmazva: a művész és a tudós, a kutató is ember, annak nem csak fennköltségével, esetleges zsenialitásával, hanem gyarlóságaival is, mely utóbbiak károsan hatnak a művész, tudós művelte terület helyzetére, jövőjére.

*

Művészeti alkotásokról azoknak minden szemlélője, hallgatója – élvezője – kialakíthatja véleményét, akár hozzáértő, akár laikus. Segítheti az eligazodást a szakember véleménye, aki ugyan a gyakorlatban nem foglalkozik az általa vizsgált, kutatott művészeti ággal, ám fel van vértezve a szükséges elméleti tudással. Igaz, gyakran előfordul, hogy a kritikus úgy értelmezi a művet, hogy ő fogalmazza meg a szerző, az alkotó – vélt – szándékát, s ilyenkor esik meg az, amiről Arany János csak annyit írt széljegyzetben: „gondoltam fenét!”

¹ Előadásként elhangzott Zsennyében, a 2023. évi Cicelle-konferencián.

De én most nem erről akarok beszélni, hanem – előbb csak említés-szerűen – a művészeti ágak közötti átjárásról, illetve művészeti ágak együttműködéséről, majd – kissé részletesebben, s támaszkodva a bevezetőben említett észt kisregényre – arról, amikor művészek alakítanak ki véleményyt más művészeti ágakról és/vagy a sajátjukról.

Amikor az egyik művészeti ág adja a másiknak az ihletet, legelsőknek talán az irodalomra gondolhatunk. Ilyen például, ha verseket zenesítenek meg, vagy ha az irodalom akár egy új zenei műfaj bevezetéséhez járul hozzá – gondoljunk a Liszt meghonosította *szimfonikus költeményre*.

Vagy amikor irodalmi alkotás egy másik művészeti ág dicséretének, méltatásának eszköze – gondoljunk azokra a versekre, de akár prózai művekre is, amelyek egy-egy képzőművész tiszteletére, köszöntésére íródnak, ilyenek például Illyés Gyula Lisztet, Bartókot köszöntő költeményei, vagy az Egry Józsefnek szentelt vers- és prózaösszeállítás (a Fodor András válogatta és szerkesztette *Egry József arcképe. Egry József írásai. Írások Egry Józsefről*. Magyar Helikon, 1980), amelyben – mások mellett – Keresztury Dezső, Tatay Sándor, Weöres Sándor, Lator László, Csorba Győző, Devecseri Gábor, Fodor András, Takáts Gyula, Tüskés Tibor, Gutai Magda, Illyés Gyula, Nagy László, Vas István versei, prózai írásai olvashatók.

Gyakran megihlet képzőművészeket a többnyire más művészeti ágban tevékenykedő alkotó, gondoljunk portrékra, szobrokra – hogy Egrynél maradjak (Badacsonyból jövök, s így talán megbocsátható): Borsos Miklós alkotásaira a badacsonyi kikötő bejáratánál, vagy a festőművész síremlékére Badacsonytomajban.

A művészetek közti legszorosabb kapcsolat – optimális esetben – az építőművészet és a zene között figyelhető meg. A zenei programok – például operák, hangversenyek – leendő helyszínéül szolgáló épületet zenei alkotások szerkezetéből merített ötletek alapján tervezik meg, kezdve azzal, hogy maga az épület, annak bejárata képezi mintegy a zenemű prologját, ahogyan erről Zoboki Gábor számos hazai és nemzetközi díjjal kitüntetett építész beszél (legutóbb Gyulakeszin, a Csigó malomban rendezett, Prunyi Ilonával közös esten, amely egyszersmind a *Veszprém – Európa kulturális*

fővárosa rendezvénysorozat része is volt (2023. július 14-én). S valószínűleg nem véletlen, hogy több ún. könnyűzenész is építészettel tanult a Műegyetemen.

És hogy ne feledkezzünk meg a filmről sem, gondoljunk például a Liszt Ferenc életét bemutató alkotásra.

Mindezek a reflexiók az alkotóknak a művésztársról és/vagy annak műveiről kialakított véleményt tükrözik, s talán kivétel nélkül dicsérő, elismerő jellegűek, pozitív irányban elfogultak. Olyan alkotókról írnak, olyan alkotókat köszöntenek, akik benne vannak a kánonban. S ezzel el is érkeztünk egy olyan kérdéshez, amelyik mind a művészet, mind a tudomány területén kulcsfontosságú. A kánon kialakítása közös pont a szakértők és a művészek, tudósok véleményalkotásában. A kérdés, hogy ki határozza meg: a szakma, a kritikusok, a közvélemény vagy netán a politika. A közvélemény szerepéről egy kis történet: amikor a Fűzfa Balázs válogatta 12 legszebb verset számos finnugor nyelvre lefordítottam (megadva a pontos orosz nyelvű fordítást, mellékelve az eredeti szöveget, hogy lássák a vers formai sajátosságait), az egyik finnugor nyelven szabályos Jeszenyinstrófákkal adták vissza Kosztolányi *Hajnali részegség* c. versét. Amikor jeleztem, hogy az eredeti nem ezt a formát követi, az volt a válasz, hogy az ő népük csak a szabályos szerkezetű verseket tartja művészi alkotásnak. Persze nem közöltem a fordítást.

*

A kánon, vagy fordítsuk le hétköznapi nyelvre: egy adott szakmai közeg általánosan elfogadandónak tartott, megkérdőjelezhetetlen véleménye művészeti vagy tudományos teljesítményről, s ennek következtében művészek és kutatók besorolásáról. Ez művészet- és tudománypolitikai hatalmi kérdés, amelynek ágbogairól szól Arvo Valton könyve. A kánont, annak létjogosultságát, szempontjait többnyire az abból kiszorultak vonják kétségbe. Azok, akik nem tudnak, vagy még inkább: nem akarnak azonosulni vele, s vállalják a maguk útját, vállalva a kánonból való kizártsággal együtt járó hátrányokat is. Az ilyen alkotók súlyos lélektani problémája, hogy vagy kishitűvé válnak – mert felismerik, hogy a másik oldalon is vannak

tehetséges alkotók, vagy eluralkodik rajtuk a messianizmus, a *mindenkivel-szemben-csak-én-képviselem-az-igazi-művészetet-tudományt* képze. Többször csak a kánonból kiszorulóknak foglalkozniuk az önértékeléssel is, hogy legalább a maguk számára és szempontjából igazolják, hogy – a többséggel szemben – a helyes úton járnak. Ez a hozzáállás persze gyakran nem mentes az elfogultságtól.

Valton hőse, a festőművész Hong ezt így fogalmazza meg azzal összefüggésben, miért nem állítja ki műveit: „Tisztában voltam értékeimmel és nem akartam függni a zsűri véleményétől, amelyik amúgy is a művészek befolyásos emberekkel való kapcsolatait veszi tekintetbe, vagy a maga baráti körét részesíti előnyben, amellyel együtt teázik, és nem a művek valós minőségét értékeli, ami gyakran csak a művész halála után derül ki a nagy művészettörténet ítélszéke előtt”. (Az idézetek itt és a továbbiakban is Pusztay János fordításai.) Mert – s ezt már én teszem hozzá a magam prózai módján – az önértékelés helyességét esetleg csak az utókor igazolja vissza – de ez az alkotó szempontjából csak annyit ér, mint – népiesen szólva – halottnak a csók.

Joggal teszi fel a művész a kérdést: „Milyen kívülálló ismerhetné azokat a csodás impulzusokat, amelyek megszülik a képeket, a zenét vagy a verseket? Feltételezéseket fogalmaz meg saját tapasztalataiból kiindulva, és azok valamelyest érdekesebbek is tűnhetnek, de amik nem lehetnek illetékesebbek és pontosabbak, mint a szerzőéi”. Én magam is hasonlóképpen viszonyulok szakmai kritikusaimhoz – munkáim gyenge pontjait is én ismerem legjobban, mint ahogy talán az erősségeit is. De Valton művésze azt is látja, hogy „a hírnév hírnevet teremt”. Vagyis ha a művésztől az elismert kritikus ír, mert a művész híres, akkor a hírnév gyarapszik. S ha a művész alkotásaival megvalósítja a kritikus, a művészettörténész – úgymond elméletileg megfogalmazott – szempontjait, akkor ez az ördögi körforgás nem menti meg a világhírtől. Párhuzamok idézhetők a tudomány területéről is – akár negatív értelemben is. Hány olyan – természettudományos – munka nem jelenhetett meg neves nemzetközi folyóiratokban, mert – úgymond – nem felelt meg az adott szakma

kánonjának, majd ugyanezért a munkáért a tudós néhány évvel később Nobel-díjat kapott.

Valton festőművésze éppen ezért maga írta meg – mind kritikus, mind elismerő – véleményét alkotásairól, bár azokat nem hozta nyilvánosságra. Ahogy én is – hogy megint személyesre vegyem – megmondtam bírálóimnak, nem olvaslak benneteket, mert tudom, hogy mit írHATtok rólam.

Arról nem is szólva, hogy a divatok változnak vagy el is tűnnek – akár a művészetben, akár a tudományban, mert ez utóbbi területen, például a nyelvtudományban (ilyen volt a 1970–80-as években az ergativitás, újabban meg az evidencialitás), s feltételezem, nincs ez másként az irodalomtudományban sem, vannak divatos témák, amelyek ideig-óráig uralják a szakmai közbeszédet, aztán eltűnnek a sülylesztőben. S vannak, akik mindezt ügyesen és sikeresen meglovagolják – és érvényesülnek ezzel.

Valton művésze így fogalmaz: „Soha nem lehet tudni, hogyan változnak a divatok és hogyan nézik új szemmel azt, amit rossznak vagy elavultnak tartottak. Megjelenhet egy művészettörténész, aki éppen azokban a képekben, amelyeket én a sikerületlenek csoportjába soroltam be, veszi észre a különlegeset, a magasröptű fantáziát, a világhatást, az alkotó sajátos helyzetét vagy elképzeléseit”. Vagy: „Mit lehet mondani egy ilyen bölcsről, aki az én cseresznyeágaimat szilvafaágnak tartja? Ő csak azt tudja, hogy a szilvafaág évszázadokon át divatban volt, és annak alapján ítél”.

„Egykor a művészpálánták nyilvánosan hangoztatták, hogy ugyanúgy akarnak festeni, mint előttük sok ismert mester, de ehhez még sokat kell tanulniuk, a maiak gögösen emlékeztetnek arra, hogy ők semmiképpen nem akarnak úgy tenni, ahogy előttük tettek. Sőt, a szemtelenebbike kijelenti, hogy mindaz, amit őelőtte alkottak, semmitérő, és most jön ő és mindent jobban csinál.” Valton művészenek a fia ennek így ad hangot, amikor apjától néhány képet kapott ajándékba: „Nagyszerű, papa, hadd legyenek a szemem előtt, hogy tudjam, hogyan nem kell nekem festenem”.

Még egyszer arról, hogy ki dönt a kánonról. Valtonnál több megoldás is megfogalmazódik.

Talán a művészek? A művészek értekezletén, amelynek központi kérdése az volt, hogy Hong – Valton festőművésze – művésznek tekinthető-e, mivel csak cseresznyeágot fest. Valamelyik buzgó kolléga javasolta, hogy Hongtól el kell venni a művész elnevezést. Erre mások: de hogyan akarod elvenni, ha senki nem adományozta azt neki. A tényleg jó művészek állítólag hallgattak, a középszerűek, a félreismeret zsenik vitték a szót.

Talán a hivatal?

„Megjelent műtermemben három minisztériumi hivatalnok, velük együtt Ming, a kritikus, és egyike azoknak a középszerű művészeknek, akik azon a gyűlésen állítólag ellenem szólaltak fel.

A hivatalnokok látni akarták a képeimet, amelyeket szívesen meg is mutattam. Ezeknek a hozzá nem értő embereknek a szövege szórakoztatott, de megőriztem komoly arckifejezésemet. Egyikük csak hümmögött minden elébe rakott új képre, a másik megőrizte nagyon unalmas arckifejezését, a harmadik beszélt és néhány kép esetén megkérdezte egyenesen: »Milyen fa ága ez?«, vagy ő maga fogalmazott meg feltételezést, milyen fának az ágáról lehet szó. Megnevezte flóránknak csaknem minden képviselőjét, a bambuszon kívül, amit láthatóan jól meg tudott különböztetni a többitől.

Én nem cáfoltam meg feltételezéseit, mert meg akarta mutatni enciklopédikus tudását. Hallgatott Ming és a jelen lévő művész is, akik tudták, hogy én csak cseresznyeágot festek, nem akarták a fontos hivatalnokot kellemetlen helyzetbe hozni.

Végül így szólt az a beszédes minisztériumi hivatalnok: »Ágak, ágak, ágak, kész bozót«.

Valószínűleg ez volt az összefoglaló értékelése művészetemnek, de hogy ez dicséret volt vagy szemrehányás, azt csak a hivatalnok tudhatta. Inkább mégis szemrehányás, mert a bozót kifejezést átvitt értelemben is lehetett értelmezni.

Ming, a kritikus szükségesnek érezte, hogy megvédjen, s így szólt: »Igen, ágak, de vegyék figyelembe, mennyire különbözők azok és milyen különböző technikákkal készültek«.

És a gyűlésen állítólag ellenem áskálódó kolléga hozzáfűzte: »És mesterien vannak megvalósítva«.

Ezt az ő szájából meglepő volt hallani, de lehet, hogy korábban nem járt a műtermemben, a cseresznyeágakat csak hallomásból ismerte, és most felnyíltak a szemei, és felülkerekedett benne a nagyvonalúság, hogy megdicsérje egy másik ember munkáját.

Valószínűleg az történt, hogy Ming és az a kolléga mégis csak művészberek voltak, és ösztönösen szembeszegültek a bürokratákkal.

Az a hivatalnok, aki a képeket egész idő alatt unalmas képpel szemlélte, megkérdezte: »Tulajdonképpen miért is jöttünk ide?«

Senki nem válaszolt neki.

A szipogó férfi, aki a hivatalnokok közül a legfontosabbnak tűnt, végül azt mondta: »Csak dolgozzon tovább, Hong művész úr«.

Lám, művésznek nevezett engem.”

Talán a nagypolitika?

„Egy napon megjelent műtermemben egy gőgös hivatalnok, aki parancsoló hangsúllyal tudatta, hogy a császár látni akarja képeimet, és nekem el kell juttatnom azokat a palotájába.”

Császári döntésre nyilvános helyen is kiállították a képeit.

S valószínűleg ennek is köszönhető, hogy „az utolsó három nagy művészettörténeti munkában említik az én cseresznyeágamat, az elsőben futólag, de az utolsó kettőben már észrevehető volt a törekvés, hogy művészetemet komolyan elemezzék”.

Mert hát milyen művésről is van szó? Hong így értékeli magát: „Egyesek véleménye szerint én csupán egy zavaros különc vagyok, aki csak cseresznyeágot fest és mást nem is akar. Ismert az a mondás is: bolond, aki a végső tökéletességre vágyik”. „A cseresznyeág az életem. Ezért festettem azt. Arra vágytam, hogy elérjem a tökéletességet. Hogy a többi művész azt mondja: jobban már nem lehet megfesteni a cseresznyeágot, mint ahogy Hong tette.” Ennek érdekében a hírnévvel sem törődött, a maga jószántából nem állította ki képeit, csak ha kényszerítették rá. „Én nem törődtem a hírnevemmel. Engem csak a művészet tökéletessége érdekelt.”

A maga útját járó alkotó, legyen művész, vagy tudós szinte törvényszerűen szembe kerül a főszoddorral, s a főszoddor meghatározza társadalmi véleményalkotással. A maga igazában magabiztos alkotó, ha zavarja is ez a viszony, nem hátrál meg. Azonban sokan, a tehetségesek közül is, a kényelmesebb és jövedelmezőbb utat választják. Ezt fogalmaztam meg sok évvel ezelőtt – intésül a fiatal nemzedéknek – ilyenképpen:

Boldoguláshoz bőven elég beszimulni a sorba,
boldog akarsz lenni – önmagad útját járd.

Valton regénye egy ilyen művésztől szól – nem minden tanulság nélkül.

(2023)

AZ URALISZTIKAI TANSZÉK (SZOMBATHELY) ÉSZT TEMATIKÁJÚ KIADVÁNYAI

FOLIA ESTONICA

1. *Észtország a fordulat előtt.* – 1992, 223.
2. *Észtország a fordulat után.* – 1994, 340.
3. Pusztay János: *Könyv az észt nyelvről.* – 1994, 206.
4. *Észt–magyar összevetés.* – 1996, 134.
5. Tiina Rüütmaa: *Ungari el-verbiprefiksi vasteid eesti ja korvutavalt ssome keeles.* – 1998, 167.
6. *Észt–magyar összevetés II.* – 1998, 92.
7. M. Laar – L. Vahtre – S. Vahtre – H. Valk: *Észtország története.* – 1999, 278.
8. *Észt–magyar összevetés III.* – 2003, 142.
9. Árpás Károly: *Messze van Észtország (Válogatott finnugrisztikai dolgozatok)* – 2003, 275.
11. *Észt–magyar összevetés IV.* (A IV. észt–magyar konferencia előadásai) – 2005 (Marju Ilves-szel).
12. *Észt–magyar összevetés V.* (Az V. észt–magyar konferencia előadásai) – 2007, 173.
13. *Észt–magyar összevetés VI.* (A VI. Észt–magyar konferencia előadásai – 2012, 154 (Kristiina Lutsarral) .

MINORITATES MUNDI – LITERATURA

- A. H. Tammsaare: *Juudit * Judit. Ford. Bereczki Gábor.* – 1999, III + 2x92.
- *Harangok halk kondulása * Kellade hellus. Huszadik századi észt líra.* – 2000, IX + 2x350 + 50.

- *Bábjából kikelő pillangó * Kookonist kooruv liblikas. Minták a század-
végi észt rövidprózából.* – 2002, 2x210, VII–XVII, 14.
- Aarne Puu: *Papírvilág * Paberist maailm.* Fordította Csire Márta és
Pusztay János – 2003, 2x47.
- Mehis Heinsaar: *Härä Pauli kroonikad * Pál úr krónikái.* – 2004,
2x111.
- Mati Unt: *Õk beszélnek, mi hallgatunk / Nad räägivad, meie vaikime.*
Fordította Fehérvári Győző. Szombathely 2007, 2x143.
- *Történelem és idő. (Mai észt novellák és kisregények)* Válogatta Toivo
Tasa. Szombathely 2007, 249.
- Arvo Valton: *Tuhat aastat on valgus mind kandud * Ezer évig hordott
engem a fény.* Fordította Pusztay János. Szombathely, 2008, 2x67.
- Karl Ristikivi: *Inimese teekond * Az ember útja.* Válogatott versek.
Fordította Rácz Nóra. Szombathely 2011.
- Arvo Valton: *Miniatüürid * Miniatűrök.* Fordította Pusztay János.
Szombathely, 2012.

hEURéka

- *Az észt nyelv stratégiája 2005–2010.* 2005.
- Toomas Hendrik Ilves: *A Nagy Európai Fal?* 2007.
- Lennart Meri: *A szó hatalma.* 2008.

LEXICA SAVARIENSIA

1. Anu NURK – PUSZTAY János: *Észt–magyar kisszótár / Eesti–
ungari sõnastik.* – 1993, 324.
2. PUSZTAY János – Tiina RÜÜTMAA: *Magyar–észt kisszótár.* –
1995, 547.
3. Tiina RÜÜTMAA: *Észt–magyar társalgás.* – 1998, 195.
12. Kristiina Lutsar – Anu Nurk – Pusztay János: *Észt–magyar kis-
szótár / Eesti–ungari sõnastik.* – 2011. 544

EUVocS [EU-Vocabularium Savariense]

- Pusztay János – Rüütmaa, Tiina: *Észt–magyar szójegyzék az EU Észtországról írt véleményéhez.* – Szombathely. 1999, 345.

**A COLLEGIUM FENNO-UGRICUM
ÉSZT TEMATIKÁJÚ KIADVÁNYAI**

EESTI 100 ÉSZTORSZÁG

- *A 12 legszebb magyar vers – Kaunimat ungari luulet. 12 kaunimat eesti luulet – A 12 legszebb észt vers.* Budapest, 2018, 30+17.
- Pusztay János: *Borostyánkő-mozaike.* Budapest, 2018, 124.
- Egey Emese: *A két világháború közötti magyar–észt–finn kapcsolatok.* – Budapest, 2018, 270.

V.

KIS BALTI FINN NÉPEK
IRODALMA

ÁLTALÁNOS

JEGYZETEK A BALTI FINNEKRŐL ÉS NÉPKÖLTÉSZETÜKRŐL

Északon, a Balti-tenger és a Finn-öböl partjain, valamint Karjala területén él néhány kis nép, melyeknek nyelve közel áll a finnekéhez és az észtekéhez. A vepszék, lívek, vótok, izsórok ők, akik lélekszámukat tekintve egymás után érkeznek el a kihalás, vagy a környezetükbe való beolvadás stádiumába. Közülük még legerősebb a vepsze, a maga mintegy másféltucat ezernyi lélekszámával. Az izsórok körülbelül ezren vannak, a lívek száma nem éri el az ötszázat (nyilván gépelési hiba: helyesen: a két tucatot – Pyj) sem, a vótok pedig a föld felszínéről való eltűnésük előtti utolsó pillanatokat élik, mindössze húszan ha vannak.

Egy évezreddel ezelőtt mind lélekszámban, mind jelentőségben kimagaslóak voltak. Az orosz őskronika, a Nesztor-kronika említi őket, s általában mint harcos, kemény, rettegett népeket. Szerepük volt a novgorodi orosz nagyhatalom kialakulásában, megerősödésében, elsősorban a vepszéknek. A lívek a tőlük délkeletre fennállt polocki orosz fejedelemséggel álltak szövetségi viszonyban, s emiatt harcba keveredtek a novgorodi, majd a kijevi fejedelemség ellen. A kipusztulás szélén álló vótok Novgorod virágzásának idején Ingermanland legnépesebb és legtekintélyesebb őslakói voltak.

Miért ez a nagymérvű pusztulás? Az orosz birodalom megerősödése idején az addigi szövetségesekből adófizetők, elnyomott kisebbség lettek. De számuk tragikus csökkenésében a történelmi események játszották a döntő szerepet. E népek lakóhelye ellentétes politikai, hatalmi érdekek ütközőpontjában volt, egyfelől az orosz fejedelemségek, majd az orosz birodalom, másfelől pedig vagy a svédek, vagy a német lovagrend terjeszkedési, hittérítési törekvéseinek

összecsapási, felvonulási területén. Hovatartozásuk is e – náluk lényegesen nagyobb erőt felvonultató – nagyhatalmak kötéllhúzásának eredményétől függött, s valamennyi fent említett nép többször cserélt gazdát. Nem egyszer tragikus testvérharcokat erőszakoltak ki a hódítók, például a meghódított és megkeresztelt líveket az északabbra élő még pogány testvéreik meg az észtek ellen vezették-vetették harcba. A következmény csak a hódítóknak volt egyértelműen jó, az e népek lakta területek nagy része német kézre került.

Ez a nagyhatalmak közti huzavona, áldatlan, népirtó állapot csupán azután szűnt meg, hogy a Szovjetunióhoz kapcsolódtak azok a területek, ahol a népek élnek. (Utólagos kiegészítés: a lívek sorsát – lakóhelyük stratégiai helyzete miatt – a két világháború, majd a szovjet megszállás pecsételte meg. Kitiltották őket a megélhetésüket biztosító tengerparti területekről, a kényszerkitelepitések során sokukat Szibériába száműzték.) Ez a megnyugvás azonban túl későn következett be, többségüknek a regenerálódás, a magához térés már nem sikerült – nyelvüket egyre kevesebben beszélik, lélekszámuk rohamosan közelít a nullához.

Fennmarad azonban emlékük gazdag népköltészetükben. Hiszen ez az a vidék, ahol a *Kalevala*, az észti *Kalevipoeg* keletkezett, és sok más kincs, melyről és melyből magyarul oly kevés olvasható. Balti finn nyelvrokonaink népköltészete (a finn és az észti kivételével) szinte a legismeretlenebb az összes uráli nép közül. Magyar gyűjtők, kutatók e vidéket kevésbé járták be, mint többi nyelvrokonunk lakóhelyét. Ez a terület elsősorban a finn és az észti kutatók paradicsoma volt, s az még ma is – sok kötetre rúgó népköltészeti anyagot jegyeztek fel és adtak ki. Ezek a gyűjtések azonban legnagyobbreszt nyelvészeti szakkönyvekben láttak napvilágot, így szinte légmentesen el vannak zárva az érdeklődőktől. Képes Géza *Napfélt és éjjelt* című remekművé kötetében áldozott e kis népek folklórjának is néhány műfordítással.

E népköltészetet a versek változó terjedelme jellemzi. A dal, ének általában két típusba sorolható. Az uráli népek folklórjában mindkét típus megtalálható, ha nem is mindig ugyanannál a népnél. Az egyik típus, ami a magyarban vagy a mari népköltészetben

jellemző, a szabályos, négysoros, azonos ütemszámú sorokból álló, lehetőleg rímelő sorvégű versszakokból összetevődő dal, a másik pedig a viszonylag kötetlenebb, változó sorszámú, nem (vagy csak ritkán) rímelő, s inkább asszonáncokra törekvő, mindig a tartalom meghatározta terjedelmű dal. Ez utóbbi típusnak is vannak persze kötöttségei, gyakori az alliteráció, meghatározott ritmus vonul végig a sorokon, de nagy szabadsága van a különböző ritmusú sorok egymásutániségának. Elsősorban az érzelmek hullámválását erőteljesebben követő siratók, menyasszonybúcsúztatók használják ki ezt a formai lehetőséget. Érdekes megoszlást tapasztalunk, ha áttekintjük, hogy az egyes uráli népeknél mely változat van túlsúlyban. A kötetlenebb formát az obi-ugoroknál, a szamojédoknál, a lappoknál és a finnugoroknál (finn, észt s a jelen válogatás népei) találjuk. A többi finnugor nép folklórjára a kötöttebb forma jellemző, természetesen a műfajtól függően (pl. a sirató kötetlenebb a magyarban is, mint egy népdal). Ez a durva felosztás sem jelenti azt, hogy egy nép folklórjában kizárólag csak az egyik típus dominál, előfordulhat, csak jelentéktelen arányban, a másik is. A fenti kiegészítést alátámasztják jelen válogatásunk egyes szemelvényei is, melyek erősen a mi népdalainkra emlékeztetnek a formai jegyek alapján. Az ilyen kötött dalok azonban kimutathatóan későbbi alakulatai e népek folklórjának. Ez a kötetlenség szoros összefüggésben van az ún. sorsének műfajával, melyben az élet eseményeit, születést, halált, örömet, bánatot éneklik meg, addig nyújtva a dal fonálát, ameddig van mondandó. Szép példákat olvashatunk erre a már említett Képes Géza-kötetben az obi-ugor népköltészetből, de most hadd idézzek balti finn példákat.

Lív:

Anyám ment a csűrbe,
apám földet szántani,
bátyám boronálni,
húgom a nyájba,
öregapám fát hasogatni.

Vagy a következő **vót** dal, amely alig különbözik a prózától:

Ó, én fiam, fiacskám,
egyszál magamra hagytál itt engem.
Reggelente, estelente
mind csak hazavárlak téged.
Oly messzire mentél,
nem látszik nyomod sem.
Ha írnál csak egy rövid levelet is,
elhozza a posta a kis meg a nagy lapot is.
Írjál mindenről, hogyan boldogulsz ott,
hogy szívem helyéből ki ne ugorjon.

E dalok, éppen azért, mert az életet ábrázolják, sokszor tele vannak egészséges, néhol harsány humorral, nemegyszer pajzán elemekkel.

Néprajzi szempontból kiváltképpen érdekes két verses műfaj – a balladák és a ráolvasások. Az előbbiekre erős külső hatás jellemző, mely megnyilvánul a tematikában, de a szóhasználatban is. A gazdag ÚR és a szegény lány tragikus végű szerelmét feldolgozó lív ballada tipikus példa erre. A hatás forrása bizonyára a német népköltészet, amit a történelmi tények is alátámasztanak.

A ráolvasások azért vonják magukra a figyelmet, mert két világrend, a pogány hiedelemvilág és a kereszténység egymással való találkozása érhető tetten bennük. A pogány istenek, szellemek jóindulatát a keresztény liturgiára jellemző felajánlásokkal és nem pogány áldozatokkal fordítják maguk felé. Szemléletes példája e két világ egybeolvadásának az alábbi **vepsze** ráolvasás:

Felkeltem keresztet vetve,
áldás oltalmában meg is mosakodtam,
ajtóról-ajtóra,
kapuról-kapura jártam,
zsengefüvű rétre,
tágas mezőre mentem.

Zsengefűvű réten,
tágas mezőn
vastölgy áll,
vastölgyön fekete macska.
Fekete macskának rézkörme, vasfoga.
Rézkörmével karmolja,
vasfogával tépdesi
a rontást és a harapást.
Tudom ezt a görcsöt,
felfalom a zabálót,
harapom a harapást,
megeszem az evőt
mindörökké ebből a te szolgádból.

A keresztény hatás az első két sorban világos, az utolsóból pedig csupán az **ámen** hiányzik (ami más ráolvasásokban meg is van). Ebben a keresztény keretben azonban érintetlenül maradt meg az ősi pogány szertartás felidézése. Ebbe a gondolati körbe tartozik a „tudom ezt a görcsöt” kifejezés is. A szó varázshatalmának elismerése ez. A *Kalevalában* Väinämöinen nem tudja elállítani vére folyását, amit a vas idézett elő, míg el nem mondta a vas történetét. Väinämöinen **tudta** a vasat, ezzel elvette az erejét, megfosztotta hatalmától, legyőzte azt.

A balti finn népköltészet verses műfajainak formai sajátosságait leginkább a *Kalevala* alapján ismerhetjük meg. A gondolatritmus, az ismétlődő párhuzamok szép nyelvi gazdagságot és állandó ritmust idéznek elő. Az egyes sorokat, amelyek mindig egy önálló gondolat kifejezői, az alliterációk szorítják, kötik egybe. Formai tekintetben a kis balti finn népek dalai nem mind és nem mindenben érik el a *Kalevala* színvonalát. Ritkábbak és inkább esetlegesek az alliterációk, szabadabb folyása van a soroknak, nem mindig köti őket a ritmus sem. A fordítás során törekedtem e sajátosságok megőrzésére. Ennek ellenére, vagy éppen ezért a versek közül egy-egy sutának, ügyetlennek tetszik, sántítanak a sorok, csörögnek a sorvégek. Ilyenkor természetesen lehetett volna szabályosabb, tisztább megoldást is

találni, de csorbát szenvedett volna az eredeti, egészen pontosan szólva, meg kellett volna azt hamisítanom.

Úgy vélem, ezek a dalok őszibb állapotot tükröznek, mint a *Kalevala*-é, annak ellenére, hogy nem egy dalról nyilvánvaló a későbbi keletkezés. Persze elméletileg elképzelhető az egykor volt formai gazdagság kopása is. Hogy e két állítás közül melyik igaz, nem tudni. Nem elképzelhetetlen azonban, hogy így együttesen alkotják az igazságot. A tényeken azonban ez sem változtat semmit, a balti finnek népköltészetének e jellegzetes darabjait úgy kell elfogadnunk, amilyenek.

Vepsze dalok

Futottam a folyó mentén,
futottam a folyó partján,
szép leány jött szembe.
Mit csinálnak nálatok?
Dagadtfejű darál,
bödönfejű őrlő,
pöttöm tehenet fej,
tetű padlót söpör,
bolha a fürdőt fűti,
oda tart a poloska
ijastul-fijastul.

*

Lankáról fut alá az ér,
lecsorog a völgybe,
szeretőmet elszeretik,
magamfajtát kinevetik.

Lív dalok

Kicsike voltam, azt sem láttam,
amikor jó anyám meghalt.

Nyájjal jártomban ráakadtam,
hol nyugszik én édesanyám,
fehérlő homokhalom alatt,
zsenge pázsit alatt.

*

Szaladnak az egerek,
zörögnek a szekerek,
gyermekemnek álmot hozzatok.
Egyiknek egy rakásnyit,
másiknak két maréknyit,
harmadiknak hatmaroknyit.

Vót dalok

Léri, léri, megnősült Ványa,
ne feledd el anyádat,
anyácskád inséget látott,
fakérget falt, követ kóstolt,
fürdőpad alól avart szedett.
Nincsen pázsitos domb egy sem,
mely jaját ne hallotta volna,
nincsen olyan forrás egy sem,
mely szomját ne oltotta volna.

Farsangi dal

Farsangkor a szánt vizsgálja,
farsangkor a hegyet nézi,
siklani síkos-e,
csúszkálni csúszós-e,
én, madárka, el ne essek,
én, aranydíszt, el ne vesszek,
kezem, lábam ki ne marjuljon,
apám, anyám ne szomorkodjon.

Inkeri dal

Itt van már a szombat,
teljes az örömöm,
vasárnap lesz holnap,
kedvesem újra jön.
Legyen kígyó két kezében,
kinyújtom felé karom, karom,
jäsküid jälved jundundu,
kinyújtom felé karom.
Medve nyomja bár nyaka szirtjét,
vállára vetem fejem, fejem,
jäsküid jälved jundundu,
vállára vetem fejem.
Farkas vére fesse bár az ajkát,
csókolom csókkal mégis,
jäsküid jälved jundundu,
csókolom csókkal mégis.

(Pusztay János fordításai)

(1976)

UTÓSZÓ

**Majd' minden szó feledésbe merült /
Unohtuivat miltei kaikki sanat**

Inkeri (Ingermanland) eredetileg mintegy 55000 km²-nyi (mára 15000 km²-re zsugorodott) terület a Finn-öböltől északkeleti, délkelet és déli irányban húzódó, Szentpétervárt körülölelő sávban. Az egykori svéd és orosz birodalom közötti ütközőzóna több népnek is hazája, a gyakorlatilag mára kihalt vótoké, az izsóroké és az inkeri finneké. A békeszerződésektől függően hol orosz, hol svéd fennhatóság alá került Inkeriföldet 1617-ben a sztolbovai békével Svédország kapta meg. A háborúk következtében elnéptelenedett vidékre Finnország két területéről, Savóból és a Karél földszorosról érkeztek telepesek. A két népcsoportból a közös finn nyelv és evangélikus vallás egységes inkeri népet formált.

Az 1700-ban kezdődött Északi Háború idején, 1703-ban Nagy Péter megalapította Pétervárt. 1712-ben Svédország elveszítette Inkeriföldet, amely immár végérvényesen Oroszországhoz került. Pétervár lett Oroszország fővárosa, Inkeriföld eloroszosodása felgyorsult, s 1750-ben az oroszok már többséget alkottak.

1809-ben Finnország is az orosz birodalom fennhatósága alá került, így lehetővé vált a közvetlen kapcsolat az anyanemzettel. A Finnországban megindult néprajzi-népköltészeti gyűjtés elérte Inkeriföldet is. Az ismert finn népköltészeti kincs mintegy harmadrésze Inkeriföldről származik. Híres énekesüknek, Larin Paraskénak, akitől több mint 30000 verssort jegyeztek le, szobrot állítottak Helsinkiben.

Az 1800-as évek derekán érte el az inkeri finneket a nemzeti ébredés hulláma. Tanítóképzőt hoztak létre, finn nyelvű iskolák alakultak – 1917 előtt Inkeriföldön 314 általános iskola, Szentpétervárott finn nyelvű középiskola működött –, finn nyelvű újságokat adtak ki: 1870-től jelent meg a *Pietarin Sanomat* (Szentpétervári

Hírek), az *Inkeri* és a *Neva*. 1899 és 1913 között hatszor rendeztek inkeri dalosünnepet.

A XIX. század végére Szentpétervár vált – az inkeri finnek jóvoltából – a legnagyobb „finn” várossá. 1874-ben Szentpétervárott 21000 finn és svéd lakott, nagyobb részük finn, míg 1870-ben Helsinkinek 18323 svéd és 8308 finn lakosa, 1880-ban pedig 25549 svéd és 14672 finn lakosa volt. A helsinki székesegyházban 1500, a szentpétervári – finn – Juhannus-templomban 2500 ülőhely volt.

*

Finnország 1917-ben kikiáltotta függetlenségét, s ezzel Inkeriföld elszigetelődött az anyaországtól. Ekkor mintegy 140000 inkeri élt Oroszországban. Az 1926-os népszámlálás szerint a Leningrádi területen 115000 inkeri finn és 15000 finn élt. Az inkeri finnek túlnyomórészt falvakban laktak, ezek száma az 1920-as években közel 900 volt, városokban csupán 7000 inkeri finn lakott.

A bolsevik uralomnak szálka volt a szemében a viszonylag jó módú, finn nyelvű és finn orientációjú, luteránus vallású inkeri finnség. 1919-ben megszüntették a Kolppanában 1863-ban alapított tanítóképzőt. A kollektivizálás során 1929 és 1931 között 18000 inkerit űztek el szülőföldjéről. Csak 1935–36-ban 27000 inkeri finnt száműztek Kazahsztánba. 1929–38 között 60000 inkeri finnt – azaz az inkeri finnség felét – tartóztattak le, űztek el lakóhelyéről.

Az inkeri iskolák 1937-ben áttértek az orosz nyelvre. Megszűntek a finn nyelvű újságok. 1937-ben bezárták az utolsó evangélikus templomot. 1938-ban betiltották a szabad vallásgyakorlást.

A II. világháború alatt, 1941-ben a német csapatok Inkeriföld nyugati részén át közeledtek Leningrád felé. Az oroszok evakuálták az inkerieket – Szibériába. A németek megszállta inkeri területről Észtszországon keresztül Finnországba evakuáltak 63000 inkerit. 1944-ben Finnország a békeszerződés értelmében az inkeriek zömét – 55000 főt – kiadta a Szovjetuniónak, mindössze négyezren maradtak Finnországban, ill. ugyanennyien szöktek át Svédországba. A kiadott inkerieket egyenesen Szibériába vitték, ahonnan csak a 40-es évek végétől kezdtek visszaszivárogni szülőföldjükre, de letelepedési

engedélyt csak 1956 után kaptak. Rehabilitálásukra csak az 1990-es években került sor. A II. világháború valósággal szétzilálta az inkeri finnséget, s egységes népről azóta már nem lehet beszélni.

Az 1989-es népszámlálás szerint az inkeri finnek száma a Szovjetunióban 67559 volt (1959-ben még 93000). Közülük 16622 lakott a Leningrádi területen, Szovjet-Karjalában 17302, Észtországban 16622, 15015 pedig a Szovjetunió egyéb területein.

1990-től Finnország lehetővé teszi az inkeriknek, hogy áttelepüljenek Finnországba. Csak 1992-ben 4700 inkeri élt a lehetőséggel. Eddig mintegy tízezer inkeri vándorolt ki az anyaországba.

*

Az inkeriek anyanyelve a finn. A közel 300 esztendeig szoros falusi kötelékben élt inkeriek meg tudták őrizni anyanyelvüket és kultúrájukat. Az utolsó száz évben azonban anyanyelvük használata visszaszorult. Az 1980-as évektől megfigyelhető nemzeti újjáéledés során azonban megint egyre nagyobb az érdeklődés az anyanyelv és a nemzeti kultúra iránt.

Az inkeri finn irodalom a XIX. század utolsó harmadában alakul ki. Megjelennek az első költők, akiknek a – hivatalok által ellenszenvvel kísért, s ezért időről időre betiltott – finn nyelvű lapok adnak teret: *Pietarin Sanomat* (Pétervári Hírek – 1870–1873), *Pietarin Sunnuntailehti* (Pétervári Vasárnapi újság – 1871–1873), *Pietarin lehti* (Pétervári lap – 1874–1879).

A műveltségért, s ezáltal a nép felemeléséért vívott „békés háború” egyre nehezebbé vált. A három fent említett s megszüntetett újság után megjelent a *Pietarin Viikkosanomat* (Pétervári Hetilap – 1879–1883), majd a jó húsz évet megélt *Inkeri* (*Pietarin ja Inkerin suomalaisen äänenkannataja*) (Inkeri. Pétervár és Inkeriföld finn lapja – 1884–1905), melynek főszerkesztője a költőként is ismert Mooses Putro.

Az 1900-as évek elejének társadalmi viharai – az 1905-ös munkásfelkelés, az I. világháború, az 1917-es bolsevik hatalomátvétel, az orosz polgárháború – tükröződtek az inkeri költők alkotásaiban is. A. Venna több versében is leírja az inkeri nép sanyarú helyzetét.

Az 1920-as években szinte elnémultak az inkeri költők. Verseikben helyi jellegzetességek említése nélkül, általánosságokban fogalmazva írnak szülőföldjükről.

A II. világháború után mintegy 20 ezer inkeri finn költözött át Karjalába, köztük költők is, pl. Armas Hiiri (Misin), Pekka Pöllä. A száműzetésből Karjalába tért vissza pl. Taisto Summanen, Unelma Konkka (Katri Korvela), Viktor Valjakka. Az inkeri téma az 1960–70-es években jelenik meg a karjalai finn nyelvű lírában.

A Leningrádi területen élő inkeriek sorsáról, üldöztetéséről csak 1987-ben kezdődött meg a párbeszéd az akkori *Punalippu* (*Carelian*) augusztusi számában. Ebben számos inkeri költő versét is közölték Lea Helotól Husuig (Viktor Panfilov).

A karjalai nemzeti költészet finnsége inkeri alaptónussal gazdagodott. Inkeri nyelvjárási szavak jelennek meg a versekben (pl. Terttu Vikströmnél), mások nyelvjárásban írnak verseket.

A Szentpétervári területen élő inkeri finnek 1998 februárjában létrehozzák az *Inkerin lehti* (Inkeri újság) című lapot, majd a lap iránt megnyilvánuló érdeklődéstől fellelkesülve *Inkerin kello* (Inkeri hang) néven *Irodalmi Társaság*ot és a lapnak irodalmi mellékletet alapítanak. Az *Inkerin kello* az első irodalmi antológia, mely a kétnyelvűvé – orosz és finn nyelvűvé – váló inkeriföldi irodalom utóbbi éveinek alkotásaiból nyújt válogatást.

Még 1917-ben írta az inkeri finnek legismertebb népnevelője, a tanár és újságíró Kaapre Tynni, hogy a kis népek ereje a műveltségükben rejlik. A megfogyott és megtört inkeri finnségnek ez lehet az egyetlen támasza fennmaradásában.

IRODALOM

- Domokos Péter 1985: *A kisebb uráli népek irodalmának alakulása*. Budapest. *Inkerin kello*. Szentpétervár, 2000.
- Lallukka, Seppo 1992: *Venäjän uralilaisten kansojen tilastoa* (Oroszország uráli népeinek statisztikája). – Venäjän ja Itä-Euroopan instituutti. Julkaisu-sarja A16. Helsinki.

Misin (Hiiri), Armas: Kaipuuni ikuinen, Inkerinmaa (Örök vágyam, Inkeri-föld). – In: *Jos linnulta siivet saisin*, 5–16.

Nyehrokonaink. Szerk. Nanovfszky György. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2000.

Peregi Dóra 1993: Az inkerik történelmének rövid vázlata. – In: *Tanulmányok a finn nyelvről és kultúráról*. Urálsztikai Tanulmányok 6: 53–60. Budapest.

www.inkeri.com

(2002)

PÁRHUZAMOK A BALTI FINN ÉS A MAGYAR NÉPI IMÁDSÁGOKBAN

A VARÁZSIGÉKRŐL

„Minden imádság szómágia, a szó bűvös erejébe vetett hit”; az imádság „az ember és az istenség-isten közötti érintkezés egyik eszköze” – írja Erdélyi Zsuzsanna (Erdélyi 1999: 40). „Az imádkozás: felső hatalomhoz fordulás, ősi mágikus és keresztény-misztikus tendenciáit, tudati formáit kivetítő ima-anyaga szövegeinkben is e kettősséget mutatja. (...) Egyformán hozza – még ha a keresztény jelleggel kódosítja is el, vagy teljesen átkeresztelten jeleníti is meg – a pogány népi lelkiség éltette gyakorlat mágikus szóállományát és az egyház századokon át kialakult kifejezés- és szókészletét” (Erdélyi 1999: 41). Például „a szelestei ráolvasás és a hozzá hasonlatos egyéb ráolvasások, varázsigék rokonságban állanak a sámánok által énekelt, mondott varázsigékkel. A sámánszertartás rituális szövegei között ezek a gyógyító, rossz szellemet elűző mondókák viszonylagos önállósággal rendelkeztek, s az egyéb szakrális textusok közül hétköznapi gyakorlatiasságukkal is kitűntek. Ezáltal lehetővé vált, hogy a sámáni szertartás szövegösszefüggéséből kiszakadjanak, s bárki által elmondhatóvá váljanak” (Pusztay 1988: 103).

Hasonló gondolatot fogalmaz meg Erdélyi Zsuzsanna is: „Nincs ún. témája az elsőrendűen és közvetlenül mágikus képzeteket keltő imádságoknak, melyekben, ha elkeresztényesített szellemben és jellegben is (...) a valamilyen célratörés, bajelhárítás, védekezés szándéka jelentkezik” (Erdélyi 1999: 34). „Ezeknek az imáknak, könyörgéseknek egyes mozzanataai a kereszténység előtti korszakig nyúlnak vissza”, s rokonságban vannak a ráolvasásokkal – állapítja meg Ortutay Gyula (Ortutay 1999: 11). A varázserőt maguk a szavak tartalmazzák, így hatásosságukhoz a sámán rendkívüli képességére nem is volt szükség. „Az ilyen ráolvasások, varázsigék teljességgel a pogány kor

hiedelemvilágának szerves részét alkotják. Talán nincs is az életnek olyan jelensége, eseménye, amelyhez ne kapcsolódnának. Legtöbbjük betegség ellen való, de szerelemgyújtásra éppúgy ráolvasást alkalmaztak, mint szerelmes szívek elhidegítésére.” (Pusztay 1988: 103–104)

Ortutay Gyula az Erdélyi Zsuzsanna gyűjtötte népi imádságokat eurázsiai összefüggésekbe helyezhetőnek tartja (Ortutay 1999: 10). Motívumok vándorlását, illetve az ősi interetnikus kapcsolatokat igazolja például az erős keleti – talán perzsa – hatást mutató analógiás elvű ráolvasás (Erdélyi 1999: 129). Ilyen például a *Szemmelverés ellen* való ráolvasás. Az adatközlő magyarázata szerint „Vízcsínyálásná monda, a Hiszekegy után”.

Dúló mellett megy három szűz lány
Az egyik viszi az aranytüzet,
A másik az aranyvizet,
A harmadik az aranyösprűt,
Boldogságos Szűz Mária söpörje le
ennek a lánynak vagy fiúnak a lelkét.

(Erdélyi 1999: 128)

Az imádság „lévén a népköltés egyik archaikus ága, érthetően kapcsolódik mind a *magyar*, mind a *nemzetközi* folklórirodalom számtalan válfajához”, például a ráolvasókhoz, a népénekhez, a paraliturgikus népi színjátékhoz, a siralomhoz, a kántálókhoz, a köszöntő énekhez stb. (Erdélyi 1999: 28).

A párhuzamok sok motívuma megtalálható a nyugati egyházi irodalomban éppúgy, mint „az őskeresztény–görög egyházi irodalomban, a keleti varázs-, a bizánci apokrif anyagban és a mindezeket visszhangzó középkori szláv (orosz), pravoszláv és német egyházi-papi gyógyászati irodalom emlékeiben is” (Erdélyi 1999: 29–30).

KEVERT TUDATFORMÁJÚ-FUNKCIÓJÚ
(POGÁNY–KERESZTÉNY) SZÖVEGEK

„A ránk maradt ráolvasások zömében érdekes ellentmondással találkozunk. Tudjuk, hogy a ráolvasások, varázsigék a pogány hiedelemvilág körébe tartoznak. Ugyanakkor számtalan olyan varázserejű szöveg ismeretes, melyben pogány és keresztény motívumok keverednek.” (Pusztay 1988: 107) Erdélyi Zsuzsanna költői ihletettséggű megfogalmazásában: „a népköltészet formáiban mintegy kőbe vésetten jelentkezik a nagy történeti forduló, a pogány–keresztény átállás lélekmélyi képe” (Erdélyi 1999: 17). A *Hegyet hágék, lőtöt lépék* című kötet első szövegei olyan ráolvasó imádságok, amelyekhez az archaikus szövegek tapadnak, s ez a két műfajnak „még funkcionálisan el nem különült állapotát jelzi” (...) „A szövegeket éltető gyakorlat (gyógyító-ráolvasó-védekező) hamarabb volt mágikus, mint misztikus tartalmú” (Erdélyi 1999: 57–58).

A pogány és a keresztény elemek keveredését elősegíti a pogány ráolvasás, varázsigé és a keresztény imák hasonló funkciója és sok tekintetben azonos szerkezeti felépítése. Oroszországi finnugor nyelvrokonainknál, akiknek keresztény hitre térítése általában erőszakos úton következett be, sokáig kettős vallásúság tapasztalható, a hivatalosan rájuk kényszerített pravoszláv ortodox vallás – sok esetben csupán formális – felvétele mellett sokáig megőrizték ősi hitüket is (Pusztay 1988: 119). „Ősvallási genezismotívumok kozmikus jegyei kapcsolódnak Mária születéséhez, totemisztikus képzetek Krisztus származtatásához, szoláris hagyományai Istenhez (»bejön hozzám Szent Úristen világosító«, »eljöve Szent Világ Úristen«) vagy Krisztus-Világ anyjához (»én leszek tenéked Napbúlató anyja«). Sámánisztikus mozzanatok elködösödött emléke kísért, vogul imádság Nap hívó könyörgését visszhangozzák, medveénekek hangulatát idézik a »letérgyepül térdre, térdig való vérbe« vagy a »halnék halálodé, ha halhatnék«, a »lépj ki lépést, lépj ajtódon« betűrímei” (Erdélyi 1999: 46).

Valószínűleg ilyen ráolvasások „lappanganak a XI. századi pogány magyarok eljárásaiban is, amikor a keresztény imádságokat visszafelé mondták el, hogy azok erejét megtörjék, sőt visszafordítsák” (Balassa–Ortutay 1979: 651). A Szolnok megyei Tiszaigaron jegyezték föl az alábbi ráolvasást, mely a férget volt hívatott kiűzni a tehénből:

Neked mondom szent Ivány!	Nem hat, hanem öt,
Csató Imre tehenibe,	Nem öt, hanem négy,
A Szekfübe, piros tarka,	Nem négy, hanem három,
Kilenc pondró van.	Nem három, hanem kettő,
Nem kilenc, hanem nyolc,	Nem kettő, hanem egy,
Nem nyolc, hanem hét,	Nem egy, hanem semmi.
Nem hét, hanem hat,	Hujj ki, belüle, hujj ki!

(Pusztay 1988: 109)

BALTI FINN RÁOLVASÁSOK

Balti finn nyelvrokonaink népköltészetében gyönyörű példáit találjuk a keresztény és pogány elemek keveredését fölmutató ráolvasásoknak (PyJ fordításai).

Vepsze varázsige betegség ellen

Boldogasszony napján fölkelek,
Boldogasszony napján elmegyek
ajtóról ajtóra, kapuról kapura,
tágas mezőre,
üde rétekre,
aranyló ösvényen,
ezüstös barázdán,
kis fenyő áll ott,
böjtös Mikus ül ott,
meghajlok és böjtölök,

szabadíts meg engem, Istennek szolgáját, Pált
mindenféle betegségektől
és mindenféle bajoktól
és minden rontástól,
a viskó rontásától,
a víz rontásától
és mindenféle tisztátalanságtól.

Szabadíts meg engem, Istennek szolgáját
a betegségektől.

Mindörökké ámen

és örökre szabadíts meg ettől a bajomtól.

*(Háromszor fújj, háromszor mondd el, és minden alkalommal köpj
hármat. Öntsd le magad vízzel és meggyógyulsz.)*

(Pusztay 1988: 109–110)

Vepsze varázsige viszketegség ellen

Boldogasszony napján fölkelek,
Boldogasszony napján elmegyek,
ajtóról ajtóra,
kapuról kapura,
tágas mezőre,
tágas mezőn
arany sauna,
arany szaunában
arany ajtó
és arany padló
és arany kályha.

Ezen a padlón áll egy arany kakas,
az arany kakasnak
aranyos tollai,
arany a farka,
arany a feje,
arany a lába
és arany a körme

és minden porcikája aranyló,
meghajlok és böjtölök tiszteletére:
szabadíts meg engem Istennek szolgáját
mindenféle tisztátalanságtól,
a szauna rontásától
és a víz rontásától
és a ruha rontásától,
idegenek rontásától
és mindenféle rontástól,
és taposs el lábaddal,
de áss elő körmöddel,
de farkaddal kenegess,
de csőröddel csipkedj meg.
Csipkedd Istennek szolgáját, Pált
annak egész testében, ámen,
szabadíts meg örökre ettől a bajomtól.

*(Mondd el egyszer és köpj hármat, megint mondd el egyszer,
és köpj hármat. Háromszor mondd el, mindháromszor köpj
hármat. Fújj és öntsd le magad és meggyógyulsz.)*

(Pusztay 1988: 110–111)

Vepsze varázsige görcs ellen

Felkeltem keresztet vetve,
áldás oltalmában meg is mosakodtam,
egyik lábam a küszöbön,
másik lábam a kapuban,
elindultam tágas mezőre,
zsendülő rétre.
Tágas mezőben,
zsendülő réten
áll az aranyszobor.
A szoborban aranylány ül.

Aranytűvel hímez
és selyemfonallal,
azzal űzi ki a görcsöt
Istennek e szolgájából.
Most és mindörökké. Ámen.

(Pusztay 1988: 111–112)

Vepsze haligéző

Elmentem én
Istennek szolgája, Fjodor
az Úr oltalmában
a folyóhoz és a tóhoz.
A tóban egy sziget van,
a szigeten szent asztal,
a szent asztalnál
három szent férfiú:
Jézus Krisztus, Péter és Pál
és a kulcsok őrzője Gábrriel.
Ti három szentek,
imádkozzatok érettem az Úrnál,
hogy halak jussanak csapdámba,
varsáimba, hálóimba.
Kulcsoknak őrzője Gábrriel,
nyisd fel lakatodat,
engedj halakat varsámba.
Ó, te szent,
ezüstöt megvető Kuzmi Damján,
vedd réz virgácsodat,
hajts halakat varsámba,
vissza nem forduljanak,
vissza ne nézzenek,
ez az eleven hal
ne forduljon vissza,

zsákmányomat a gonosz
megrontani ne tudja.
Ha a gonosz rontáshoz fog,
árassz ködöt földtől az édig.
Erdei vad szaglászni ha kezdi,
bocsáss rá, az állatra, madarat,
hogyan csipkedje szét fejét
az agyvelejéig.

(Pusztay 1988: 114–115)

Lüd varázsige

*(amelyet akkor mondanak,
amikor a vizet a csecsemő fejére öntik)*

Fürdőnek gazdája, fürdőnek asszonya,
minden szülők.
Víznek aranyos királya,
megmosom, megmentem
ez ártatlan gyermeket, Andrit,
ebben az órában,
ebben a percben,
ma van a születésnapja,
ma a születésének napja,
gonoszság, menekülj el,
kórok hagyjátok el.

(Pusztay 1988: 115)

TARTALMI ÉS FORMAI SAJÁTOSSÁGOK

– analógiás elv

A *Szelestei ráolvasás* (Contra thargy equorum – lófekély ellen) – analógiás elvű gyógyító eljárás; lejegyezte Felsőszelestei Gosztonyi János győri püspök 1516–1518 körül:

Erdőn jár vala lebeke tárgy
Béka vala ekéje
Kígyó vala ostora
Szánt vala követ
Ver vala kevecset
Parancsolok én tenéked, hogy miképpen a kő
[nem gyökerezhetik és nem levelezhetik
Azonképpen te itt a lovon ne gyökerezhessél
[és öröködhessél!

(Pusztay 1988: 103)

Torokfájás ellen

Ezekiás püspök elment szántani,
Béka ekéjével,
Gyík üstökével,
Kígyó ostorával,
Addig szántotta a földet,
Hogy az oszlott, bomlott,
Úgy oszlódjon, bomlódjon a te torokfájásod is.

(Erdélyi 1999: 101)

Kerítés ijedtségre

...Elindula bódugságos Szűz Mária az ő áldott szent fiával,
Fehér fátyoljával,
Három szál gyortyájával a szent templomba misehallgatni,
Összetalálkozék rossz szél hordozó asszonyokkal,

Hetvenhétfél' nyálo(j)ordozó asszonyokkal. (*?nehezen érthető – Erdélyi Zsuzsa megj.*)

Kérdé bódogságos szép Szűz Mária, merre mentek tik?

Menünk Rózsának kebelibe,

– miféle név az e, az e lelkes állat, beteg –

Szüvit máját meghírvasszuk, piros vérit megalíssuk,

(= megaltatjuk)

Tírjete meg, tírjete meg, ne menjete Rózsának kebelibe,

Szüvit máját ne hírvassátok,

Piros vérit ne alíssátok,

Menjete el a tengereknek fenekikre,

Ott van nektek terített asztalotok, vecserátok,

Hónap délbe itt ájjak,

Megkötlek jászlának vesszejiho,

Hogy a Rózsa maradjon tisztán, mint az anyja szülte,

Mária adta erre a világra, áment.

(*Erdélyi 1999: 104*)

Vepsze varázsige szerelemgyűjtásra

Fölkeltem keresztet vetve,

Istennek szolgálja Mikul,

áldás oltalmában meg is mosakodtam,

szememre keresztet rajzoltam,

egyik lábam a küszöbön,

másik lábam a kapuban.

Elmentem tágas mezőre,

zsendülő rétre.

Arany kaputól mentem

arany mezsgye mentén.

Zöldellő mezőben,

tágas réten

daliásnál daliásabb

kilencven ifjú,

kilencven fejsze kezükben.

Kilencven tölgyből vágnak aprófát
kilencven házat fűteni,
kilencven kemencébe be is gyújtanak.
Éppoly vidáman, mint azok a kemencék melegszenek
és éppoly forrón,
épp oly vidáman és forrón szeressék egymást
a te szolgálid Iván és Anna.
Negyven tengeren túlra mentem,
negyven tengeren túl van negyven táltos.
De mit tudnak azok a táltosok,
én, Istennek szolgálja, Mikul,
még többet tudok, mint azok a táltosok.
És ezekért a szolgálidért még többet teszek,
még inkább javukra leszek,
ebben a hónapban,
ebben az órában
és ebben a percben.
(*És háromszor köpni kell.*)

(Pusztay 1988: 113–114)

– *az eredet ismerete mint a gyógyítás feltétele*

Az ősi hiedelem szerint a betegségdémonok, halottak lelkei, természetű erők okozta bajokat úgy lehet meggyógyítani, ha felismerik az előidéző okot, az eredetet; az tud gyógyítani, aki tudja a szót. (Az alábbi imádságban megszólított Boldogasszony alakja eredetileg pogány istenasszony – a magyar nyelvben már Szűz Máriával azonosul; a ’boldog’ eredeti jelentése „varázslatba, bűvöletbe esett, elrévült, elbájt állapotot jelzett” [Erdélyi 1999: 99]).

Öntőimádság

(*„töltő jellegű, rontást megkötő ráolvasó” – Erdélyi 1999: 97*)

Egy csöpp véribű származott nyavalák
mondják őrzőangyalának,

Őrzőangyala mongya Szent Fiának:
Szent Fiad, távoztassad el a nyavalákat,
Hogy meg nő akadhasson se húsába,
Se csontyába,
Semmiféle tetemeibe mög ne akadhasson!
Boldogasszon,
Szent igéidet,
Szent parancsolatidat,
Parancsold a nyavaláknak,
Hogy meg nő akadhasson se húsába,
Se csontyába,
Semmiféle tetemeibe mög ne akadhasson!
Töl' (Pölgy) szülte fát,
Fa szülte virágját,
Virágja szülte Szent Annát,
Szent Anna szülte Máriát,
Szűz Mária szülte Szent Fiát.
Szent Fiad! Távoztassad el a nyavalákot,
Hogy mög ne akadhasson se húsába,
Se csontyába,
Semmiféle tetemeibe mög ne akadhasson!
Damion!
Mégis mondom, Damion!
Ködve legyön boszorkány száz számár szőréve',
Hatvan leán hajáva',
Boldogasszon igéive',
Úgy ne árthasson, mint Krisztus Urunknak, ámen.

(Erdélyi 1999: 95–96)

Hályog elleni ima

Én elmentem ujhold vasárnap Keletben
Mise halhatatlanba paradicsom kertbe,
Feltekintetem egy aranyos almafáro
Galamboknak nyála csepeget a szemembe

Termés termet rájtá
Hálog eredt rája
Asszonyunk Szűz Mária soha nem lát a szemikel.
Ne félj fiam, ne félj lányom,
Letörülöm szent kezemel,
Felujtom szent lelkemel
Ugy használjon az én mondásom a fájdolmas szemeknek
Mind Krisztus urunk reménysége a gecemáni kertben...

(Erdélyi 1999: 126)

Vepsze ráolvasás harapásra

Felkeltem keresztet vetve,
áldás oltalmában meg is mosakodtam,
ajtóról-ajtóra,
kapuról-kapura jártam,
zsengefűvű rétre,
tágas mezőre mentem.
Zsengefűvű réten,
tágas mezőn
vastölgy áll,
vastölgyön fekete macska.
Fekete macskának rézkörme, vasfoga.
Rézkörmével karmolja,
vasfogával tépdesi
a rontást és a harapást.
Tudom ezt a görcsöt,
felfalom a zabálót,
harapom a harapást,
megeszem az evőt
mindörökké ebből a te szolgádból.

(Pusztay 1988: 112–113)

– *gondolatritmus*

Az imádságok költői esztétikumai: metaforák, megszemélyesítések, lírai jelzők, szinonimák; gondolatritmus, gondolatpárhuzam, alliteráció, asszonancia. Megtaláljuk bennük „az ősköltészet – medveénekek – (...) gondolatpárhuzamait, betűrímeit, gyors váltású hangsúlyos szövektetését”; hol csak két-három szótagnyi, hol akár huszonnégy szótagnyi sorok (Erdélyi 1999: 36).

„A ráolvasásoknak ebbe a struktúrájába (ld. gondolatritmus) a keresztény liturgiából ismert formulák többnyire szervesen illeszkednek bele mind tartalmukat, mind pedig ritmusukat tekintve, pl. »szabadíts meg engem, Istennek szolgáját...«, vagy a ráolvasás befejező eleme: »most és mindörökre, ámen«” (Pusztay 1988: 119).

ZÁRSZÓ GYANÁNT

A népköltészet az emberiség közös nyelve. A tartalmi és a formai megoldások ezért mutathatnak nagy hasonlóságot. A népi imák – szakrális szerepükkel együtt – egyre inkább beépültek a folklórbá s vették át a hozzájuk közel álló műfajok, például a dalok szerkezeti tulajdonságait. A balti finn nyelvrokon népek imáinak és a magyar archaikus népi imádságoknak egymás mellé állítása mindössze ezt volt hivatott érzékeltetni.

IRODALOM

- Balassa Iván – Ortutay Gyula 1979: *Magyar néprajz*. Budapest.
Erdélyi Zsuzsanna 1999: *Hegyet bágék, lőtöt lépék. Archaikus népi imádságok*. Kalligram, Pozsony.
Ortutay Gyula 1999: Előszó. – In: Erdélyi Zsuzsanna (1999): 9–12.
Pusztay János 1988: „Ha Én szólok, Észak beszél...” Pécs.

(2016)

SZETU IRODALOM

ANNE VABARNA: PEKÓ. SZETU EPOSZ

A fordító előszava

A SZETUKRÓL

Észtország délkeleti csücskében és az ész-t–orosz határ túlsó oldalán él a mintegy 10-11 ezer lelket számláló szetu kisebbség, körülbelül fele-fele arányban a határ két oldalán, Észtország és Oroszország között. A szetuk nyelvük, kultúrájuk és főleg – ortodox – vallásuk révén különülnek el az észtek többségétől. Szetuföld területe 1500 km² – ez volt Észtország legsűrűbben lakott, de legszegényebb része. Központi településük, az eposzban is emlegetett Petseri, a II. világháború után Oroszországhoz került. A város de jure – a Tartui béke értelmében – Észtország része, de facto azonban Oroszország Pszkov megyéjének egyik járási székhelye.

Első említésük a 19. század közepéről való, pszkovi észteknek nevezték őket. A szetu elnevezés a balti-német újságban (Inland) jelent meg 1860-ban. Az elnevezés gúnynévnek számított a cári uralom alatt.

A szetu nyelv(járás) a dél-észti nyelvjárások egyike. Több jellegzetességük a finnel köti össze őket (ilyen például a magánhangzó-harmónia), és nem az észak-észti nyelvjárásokkal. (Egyébként az észti irodalmi nyelv előbb a dél-észti nyelvjárásokon alapult, az *Újtestamentum* 1686-os fordítása is dél-észti nyelvű. Idővel az észak-észti nyelvjárások elterjedtek az egész országban, így az vált az irodalmi nyelv alapjává).

1995-ben Võruban állami támogatással létrehozták a Võru Intézetet, amelynek eddigi legnagyobb eredménye a Sulev Iva összeállította *Võro–eesti synnaraamat – Võru–eesti sõnaraamat* (võru–észti szótár) (2002). Szeretnék elérni, hogy kialakuljon és hivatalos státuszt kapjon

a võru–szetu nyelv. Bár a võru és a szetu nyelvjárás között vannak eltérések, a võruiak és a szetuk között nem a nyelvben van a legnagyobb különbség, hanem a vallásban: a võruiak lutheránusok, a szetuk ortodoxok.

Szetuföld délkeleti részén az ortodox vallás már az első évezred végén megjelent. A 13. században Irboskában már monostor és templomok voltak. 1473-ban III. Iván Petseriben monostort alapított, amelynek nagy hatása volt a környék vallásos életére.

Az (ortodox) egyház nyelve az orosz volt, de ezt a szetuk nem nagyon értették. 1774-ben az első észt származású ortodox pópa, Anikita Jakovlev, a diakónusoknak szetu nyelvet tanított, így közelítette az egyházat és a híveket egymáshoz.

A szetuknál megfigyelhető volt a kereszténység előtti elemek és az ortodox vallás keveredése, emiatt a szetukat a helyi oroszok ’félhívők’-nek tartották. A szetuk átvették ugyan a keresztvetést, minden házban volt ikonsarok, de titokban megőrizték a pogány szokásaikat is, például a Pekó-kultuszt egészen az 1930-as évekig ápolták. A független Észtországban – 1918. február 24-én vált függetlenné Észtország – észtesítették az ortodox egyházat. A pópák az 1920-as évektől észt nemzetiségűek, az istentiszteletek és az egyházi énekek nyelve az észt (de nem a szetu!). Az 1930-as években Petseriben papi szemináriumot hoztak létre, ahol szetu származású pópákat képeztek.

1940-től Észtország szovjet megszállás alá került. A szovjet időben az egyházat elnyomták, s csak az újra – 1991. augusztus 20. óta – független Észtországban működhet szabadon az egyház.

A 13. században meghúzták Ó-Livónia és Oroszország határát, amely egyúttal két vallás és két civilizáció határává is vált: nyugaton a római katolikus (a 16. századtól protestáns), keleten a görögkeleti (ortodox) volt a vallás. A szetuk lakta régió a keletihez tartozott. A 18. század elején az orosz birodalom égisze alatt egyesítették az egész Észtországot, így eltűnt a határ Észtország és Szetuföld között.

Észtország protestáns részén a 19. század első felében felszabadították az észt parasztokat a jobbágyság alól, a lutheránus egyháznak köszönhetően elterjedt az anyanyelvű iskoláztatás, gyors kapitalista

fejlődés következett be. A szetuk ezekből a folyamatokból kimaradtak. A jobbágyfelszabadítás csak az 1860-as években következett be, a kapitalista fejlődés lassú ütemű volt. Az 'igazi' észtek lenézték, iskolázatlannak tartották a szetukat.

Az I. világháború után, a Tartui béke következtében Szetuföld Észtország része lett. Az észt kormány megkezdte Szetuföld fejlesztését mind gazdaságilag, mind az iskoláztatás területén. Iskolákat alapítottak, amelyekben azonban észt nyelven folyt az oktatás. Az iskolákban nem használták a szetu olvasókönyveket sem.

1921. október 9–10-én rendezték az első szetu kongresszust Petseriben. Ennek első napjával egyidőben Tartuban ülésezett az észt Anyanyelvi Társaság (*Emakeele Selts*), amely javaslatot tett a szetu kultúra fejlesztésére azzal, hogy szetu nyelvjárási szövegeket jelenetnek meg. Az ülésen megállapodtak, hogy Paulopriit Voolaine (róla kicsit lentebb részletesebben is lesz szó) állítson össze szetu olvasókönyvet (*Seto lugõmik*). Ennek első része a következő évben meg is jelent, a szövegek nagy részét ő maga írta. Ugyanő összeállította a második kötetet is, amely 1925-ben jelent meg Tartuban.

Az 1921-es első és az 1930-as második, 450 fő részvételével megtartott szetu kongresszus fő témája a szetuk észtekhez való integrációja volt. A törekvések hatására emelkedett a szetuk képzési színvonala, már nem maradt el a többi észtétől. Az integrációt azonban lassította a szetuk élete és szokásvilága, az ortodox vallás, a saját folklór és a nyelvi különbségek.

1922-ben Petseriben tartották meg az első szetu dalosünnepet.

1940-ben a Szovjetunió megszállta Észtországot, az észt–szovjet határt nyugatabbra tolták, ennek következtében Szetuföld egyharmada, a központtal, Petserivel együtt a Pszkov megyéhez került. Mivel nem volt határ, kiüresedtek az orosz oldalon lévő észt és szetu falvak, a gyermekeket az észt oldalra küldték tanulni, az észt oldalon élő szetuk fele városba költözött, ami felgyorsította elésztesedésüket. A szovjet időszakban a szetuknak kettős identitásuk alakult ki: egyidejűleg voltak szetuk és észtek.

Észtország függetlenségének újbóli elnyerése után a Szovjetunió (illetve Oroszország) ragaszkodott az 1944-es határokhoz, ami kettészakította a szetuk lakta területet.

1977-ben Värskában rendezték meg a szetu dal, a leelo első ünnepét (*leelopäiväit*), amelyet azóta háromévenként tartanak meg. Ugyancsak Värskában rendezték meg a 3. szetu kongresszust 1993-ban, amelynek már csak 105 szetu résztvevője volt. A kongresszus központi témái: hogyan lehetne egyesíteni a szetuk lakta területeket, illetve hogyan lehetne bevezetni a szetu nyelvet az iskolai oktatásba. A 6. szetu kongresszus (2002) deklarálta, hogy a szetuk önálló finn-ugor nép. A nyelv a szetuk számára fontos az etnikai identitás szempontjából, de hasonlóképpen a folklór, a hagyományok, valamint – főleg az idősebb korosztály számára – az ortodox vallás is.

Ma a szetuknak van saját rádiójuk, folyóirataik, zászlaik, tananyaguk, himnuszuk és nemzeti eposzuk (*Pekó*).

PEKÓ KULTUSZA

A szetuk mitológiájában Pekó a gabonaistenség. Tiszteletére a szetuk aratási ünnepet rendeztek, de a 19. század végére már csak néhány szetu faluban volt ismert ez a hagyomány. A Pekót ábrázoló fából vagy viaszból faragott szobrot minden évben más család őrizte.

Évente két Pekó-ünnepet tartottak. Az elsőt a vetés végeztével (ezen nők és férfiak egyaránt részt vettek), pünkösöd körül, a másikat az aratás után (ezen csak férfiak vettek részt). Ez utóbbin döntöttek arról, ki őrizi a Pekó-szobrot a következő évben. A döntés egyfajta vérsorsolás révén született meg: a birkózás és a menekülés közbeni kerítésátugrás során, akinek először csurran a vére, az őrizi a szobrot, s a következő évben ő rendezi az ünnepet. A szetu Peko név összefügg a finn Pekko (*Pellon Pekko*) árpaisten nevével. Agricola finn püspök, a finn irodalmi nyelv megteremtője *Zsoltároskönyvének* (1551) előszavában is szerepel mint karjalai isten (*Pellonpecko*). A név eredetének több magyarázata van. Kapcsolatba hozták egy germán

termékenységi istennel (Beyggvir, ennek első része őrződött meg a svéd *bjugg* 'árpa' szóban), de valószínű, hogy finn becenévből (latin Petrus >> Pietari > Pekka > Pekko) + *peikko* 'szellem, manó'. A Pekó-kultuszban több vallási és hiedelemvilágbeli motívum ötvöződhet.

ANNE VABARNA (1877–1964)

Anne Vabarna 1877. december 21-én született – a régi naptár szerint (ne feledjük, Észtország, benne Szetuföld is akkor még az orosz birodalom része). Abban az időben a lányok iskoláztatását luxusnak tartották, a fiúk közül is csak kevesen végeztek el az elemi iskola néhány osztályát. Anne Vabarna sem járt iskolába. (Szetuföldön az 1910-es években jelentek meg az első koedukált iskolák, az oktatás nyelve az orosz volt.)

Vabarna gyermekkorában kapcsolatba került a (morva) protestáns pietista örökséggel, amelyik gyökeresen különbözött a szetu ortodox hagyománytól. A falujukban élő, a morva testvériség hagyományait követő molnár családtól Anne Vabarna szülei és nagyanja elsajátította azt a szokást, hogy észtil imádkozzon, és egyházi verseket tanult tőlük.

A neves finn zenekutató és folklorista, Armas Otto Väisänen fedezte fel Anne Vabarna énekesi tehetségét 1923-ban. Mivel Vabarna mint bába volt ismert a környezetében, Väisänen a születéssel összefüggő hagyományok után kérdezte. Eközben derült ki Vabarna gazdag énekszöveg-ismerete. Väisänen 8800 sort jegyzett le tőle, az 5658 soros *Nagy nászt* és *A lány baláldalát* (mindkettő olvasható magyar fordításban is, ezzel a művel egy időben jelent meg a Nap Kiadónál szintén az én fordításomban). Väisänen több írásában is beszámolt erről a felfedezésről, és Anne Vabarna Észtország-szerte ismertté vált.

1927 februárjában a fentebb már említett Voolaine elküldte Vabarnának a Pekóról írandó szetu eposz vázlatát, 100 kidolgozandó témát jelölve meg. Vabarna ezekből kiválogatta azokat a témákat, amelyeket

maga is átélt. A tervezetben sikeresen ötvöződött a hős, a szetuk királya és a néphagyományban ismert termékenységgisten, Pekó alakja. Ezt a pogány istent Jézus szolgálójává tették, így eltűnt a pogányság és a kereszténység ellentéte. Voolaine néhány motívumot a *Kalevala*-ból merített (a hős szánt, megtisztítja az erdőt a vadaktól).

Vabarna több epikus énekét is költötte (*Rettenetes Iván, A tavasz éneke, A tölgy éneke, A nyírfa éneke*). Ezeknek és az 1930-as években keletkezett későbbieknek is (*A fenyő éneke, A boróka éneke, A szél éneke, A tűz éneke, A víz éneke* stb.) a szerkezete hasonló (természeti jelenségek vagy fák találkozása, beszámoló a munkájukról, bánatukról, szórakozásukról, sorsuk fontos eseményei stb.). Észtország szovjet megszállása után Anne Vabarnának új gazdasági és ideológiai helyzettel kellett megismerkednie. Spontán dalai között Sztálint, a kollektivizálást, a szovjet békepolitikát dicsőítőket is vannak.

Anne Vabarnától összesen több mint 142000 sornyi dalt jegyeztek le: gyermekdalokat, esküvői dalokat, különböző üdvözlő dalokat (folkloristáknak, államférfiaknak, orvosoknak, vendégeknek – több mint 20 ezer sor), imákat, epikus énekeket, meséket.

Érdekes összehasonlítanunk énekesünk szövegtudását más eposzi alkotókéval! Homérosz eposzai, az *Iliász* 16 ezer, az *Odüsszeia* 12 ezer hexameterből áll. Az inkeri Larin Paraskétól, a balti finn népek – Vabarna előtti – legnagyobb tudású énekesétől körülbelül 32 ezer verssornyi szöveget jegyeztek le. A *Kalevala* összeállítója, Elias Lönnrot nagy örömmel számolt be gyűjtőútja sikeréről, hogy rátalált Arhippa Perttunenre, akitől mintegy ötezer verssornyi népköltészetet tudott lejegyezni. A legnagyobb *Kalevala*-énekesnek Lönnrot saját magát tartotta. Amikor megvádolták, hogy az eposz szerkesztése közben verssorokat egészített ki, pótolta a parallelizmus megkövetelte, ám hiányzó sorokat, sőt, egy-két dalt ő maga költött, s ezeket beillesztette az eposz megfelelő helyére, azzal védekezett, hogy ő a legnagyobb tudású *Kalevala*-énekes, hiszen tudja mind a közel 50 ezer sort, amelyekből végül létrehozta a végleges *Kalevala* közel 23 ezer sornyi 50 énekét. Az észt eposz, a *Kalevipoeg* terjedelme 19 ezer sor, a *Pekóé* 7982.

A SZETU EPOSZ SZÜLETÉSE

Az ifjú észtek irodalmi mozgalma elégedetlen volt a Kreutzwald-féle *Kalevipoeggel*, mert azt nem tartották – ellentétben Lönnrot *Kalevalájával* – népi eposznak. Ezért szorgalmazták, hogy a *Kalevipoeg* helyett vagy mellett szülessen egy igazi népi eposz. Ha új észteposzt nem is alkottak, több észte költő írt eposzi témához illő poémát (H. Wuolijoki poémája [*Sõja laul* 'Háborús dal' – 1914], G. Suits poémája [*Lapse siind* 'A gyermek születése' – 1922], V. Ridal(a) poémája [*Toomas ja Mai* 'T. és M. – 1924] és A. Annist *Lauluema Mari* ['M. a dal anyja' – 1966]. Akár párhuzamként is említhetem Arany János *Buda-trilógiáját*. Ebbe a hangulatba illett Paulopriit Voolaine-nak a szetu eposz megteremtését célzó elképzelése.

Paulopriit Voolaine (1899. október 9. – 1985. október 17.) Dél-Észtországban született, gyermekkorától fogva ismerte a szetukat. A Tartui Egyetemen tanult, hallgatta M. J. Eisen és Lauri Kettunen előadásait, érdeklődött a népköltészet iránt. Jelentős gyűjtőmunkát végzett (5000 oldal népköltészet, több ezer cédula, 400 oldal nyelvjárási szöveg, másfélezer oldal etnográfiai feljegyzés, több száz fénykép, múzeumi tárgy). Ő állította össze a fentebb már említett szetu olvasókönyveket. Tervezte egy szetu eposz megírását. Őt nem az észte irodalmárok eposz utáni vágyakozása serkentette, hanem az a meglátás: ha a finneknek és az észteknek van eposza, miért ne lehetne a szetuknak is. A *Szetu olvasókönyv* második kötetében részleteket közölt saját regiversben írt lírai-epikus alkotásából *Palakõsõ? jutlast „Kuningas Seto”* ('Részletek a Szetu király történetéből') címmel. Belátta, hogy ő nem képes megírni az eposzt. 1927-ben felkérte az akkor már neves énekes hírben álló Anne Vabarnát a Pekóról szóló szetu eposz megírására. Az írástudatlan Vabarna a fiának diktálta le a szöveget, aki sorokra való tördelés nélkül írta azt le. A szöveg tördelését Paul Hagu végezte el a kiadás szerkesztése során.

Az eposz két részből áll, a tulajdonképpeni epikus, Pekóról, a természetistenről szóló 5362 soros részből, valamint egy 2594 soros epilógusból, amely az énekes tisztelgése Pekó előtt. (A kiadvány sorszámozása szerint összesen 7982 soros az alkotás, ebből 5378

sor a tulajdonképpeni eposz, ám 16 sornak nincs meg a parallel párja, bár a sorokat úgy számolják, mintha megvolna, hasonlóképpen az epilógus esetében 2604 sort számolnak, de valójában 2594 sorból áll.) Az epilógusban Vabarna több, általában a szetuk korábbi életét bemutató történetet, eseményt, illetve bibliai történetet szed versbe (Jézus meggyógyítja a beteget, Jézus becsületre tanítja a szántóvetőt, Jézus halála, az utolsó háború, a béke táplálja a népet, a katonaság egykor, kivándorlás Szibériába, a leány halála, hogyan éltek egykor, Jézus menekül, Jézus elrendeli a böjtöt, Jézus segít a halálszoknak, az énekes utószava). Tehát nem hagyományos értelemben vett eposzról van szó, legfeljebb az első, Pekóról szóló rész tekinthető annak.

Tartalmilag az eposzi rész is sajátos. Egy pogány természetisten a központi alak, aki azonban születésétől fogva szoros kapcsolatban áll Jézussal és Máriával. Mindkét bibliai alak ott van Pekó születésénél, Jézus adja az újszülöttnak a nevet is. Két kultúra, az eredeti pogány hiedelemvilág és a pravoszláv világ szoros, hosszú időn át tartó egymás mellett élésének vagyunk tanúi. Az eposzban egyesíteni kellett a pogány hitvilágot az ortodoxiával. Anne Vabarna másként – hívőként – valószínűleg nem is vállalkozott volna a feladatra. Pekót így alárendelték Jézusnak, aki maga koronázza Pekót a mezők királyává.

A *Pekó* nem felel meg az eposzokról kialakított kánonnak. Ennek okai a szerkezetben, a hősök jellemzésében meglévő hiányosságok. Ugyanakkor világirodalmi szempontból nézve a népi és műeposzok között az egyik legsajátosabb, igazán paraszti és nőiesen hajlékony mű. Vabarna elsősorban arra összpontosított, amit ő maga is ismert és átélt: a szetuk mindennapi életének bemutatására. Ezért ábrázolta hosszan Pekó születését (ő maga is ismert bábaasszony volt), Pekó apjának és anyjának halálát, a világháborút, a Szibériába való kivándorlást.

Voolaine unszolta Vabarnát, hogy folytassa az eposzt. Azt javasolta, mutassa be, hogyan uralkodott, bíraskodott Pekó, milyen volt a mindennapi élet, s ennek ábrázolására illesszen be a műbe szetu népdalokat is. Vabarna kötélnek állt, ám az első Pekó eposztól

teljesen független mű keletkezett. Magyar szempontból érdekes, hogy a Pekóról szóló második eposzban található egy magyar szál is. Az egyik motívumban a fiatalok a vasárnapi mise után hazafelé mentükben egy a magyar métához hasonló játékot játszanak. Pekó nem engedi, hogy pénzben játsszanak, tiltja a szerencsejátékot. Amikor ő játszott, a játék egyik elemét Magyarországra, a másikat Amerikába gurította. A Magyarországra került darabból édes hüvelyeket termő fa nőtt, amelynek termését miniszterek és királyok ették, amikor a magyar király palotájában tettek látogatást. A magyar szál háttere, hogy az 1920-as évek végén szerveztek egy magyarországi utat, amelyen részt vett volna Vabarna és a kórusa, de ez az út végül nem valósult meg.

A SZETU EPOSZ A FINNUGOR NÉPEK EPOSZAI KÖZÖTT

Szinte valamennyi finnugor nyelvű népnek megvan a maga eposza, némelyiknek több is. A kivételt – egy-két kis lélekszámú nyelvrokonunk társaságában – mi képezzük, magyarok.

A finnugor nyelvű népek körében az eposzalkotás három hullámban valósult meg. A kezdetet a finn eposz, a *Kalevala* megalkotása jelentette. Az 1835-ben megjelent *Régi Kalevala* hatalmas nemzeti felbuzdulást váltott ki az akkor már közel három évtizede az orosz birodalomhoz tartozó Finnországban. Az eposz összeállítója, Elias Lönnrot tovább folytatta a népköltészet gyűjtését, amelyhez jelentős segítséget kapott elsősorban az egyetemi ifjúságtól, és 1849-re elkészült a finn eposznak azzal a változatával, amelyet mi öt teljes magyar fordítás révén is ismerhetünk (Barna Ferdinánd: 1871, Vikár Béla: 1909, Nagy Kálmán: először 1972 [Bukarest], 1973 [Budapest], Rácz István: először 1976 [Helsinki], Sente Imre: először 1985 [München], 2001 [Szombathely]).

A *Kalevala* hatását látva a Balti-tenger déli partján élő észtek körében is megszületik az eposz megalkotásának gondolata, igénye. Több előmunkálat után Friedrich Reinhold Kreutzwald alkotta meg az észtek nemzeti eposzát, a *Kalevipoetet*. A mű előbb tudományos

alkotásként láthatott csak napvilágot (Tartu, 1857–1861), a cenzor ugyanis kifogásolta, hogy Kalevipoeg a német lovagrenddel szemben védte az észti függetlenséget, majd irodalmi műként a finnországi Kuopióban 1862-ben. (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy egyfajta láncreakcióként az Andrejs Pumpurs alkotta lett eposz, a *Laiplēsis* [Medveölő – 1888] nagy valószínűséggel a *Kalevipoeg* hatására keletkezett. Magyarul e sorok szerzőjének fordításában 2020-ban jelent meg a Nap Kiadónál.)

Az eposzteremtés második hulláma a 20. század első felében az oroszországi finnugor népeknél figyelhető meg. A permi népek *Bjarmia* című eposza 1916-ban készült el, de csak 1993-ban jelent meg, magyarul nem olvasható. Az udmurt M. G. Hugyakov már 1922-ben elkészült orosz nyelven megírt *A votják népi eposzból* című művével, amely azonban évtizedekig kéziratban maradt. Az obi-ugor, illetve általában az északi népek mitológiájából vett elemekre épülő, ugyancsak orosz nyelvű *Jangal-maa* című eposz 1933-ban jelent meg egy kötetben két változatban is, a Mihail Plotnyikov összeállította eredeti mellett ennek némileg átverselt Sz. Klicskov-féle változata. Ebből magyarul részletek olvashatók „*Ha Én szólok, Észak beszél...*” című könyvemben (Janus Pannonius Tudományegyetem, Pécs, 1988). Elveszett a három jeles mari író, Csavajn, Ipaj, Sabdar összeállította mari eposz, az *Ének Csothkar vitézről*. Sem ez, sem az 1930-ban elkészült *Dal a mordvinokról* nem olvasható magyarul. Az 1922-ből származó udmurt *Dorvizi* viszont magyar fordításban is megvan. Ugyanebből az időszakból származik a szetuk Pekórol szóló eposza, de csak lényegesen később jelent meg.

Harmadik hullámként a 20. század második felében írtak és adtak ki oroszországi finnugor eposzokat. Sokáig a – *Kalevala* és a *Kalevipoeg* mellett, illetve után – harmadik finnugor eposzként tartották számon a mordvin *Szjazsart* (1973, magyarul 1984), amely, akárcsak a szintén mordvin *Ének Tyustya fejedelemről* (1991, magyarul 1999) és a *Masztorava* (erzául 1994, magyarul 2010) olvasható magyarul. A marik *Jugorno* (Az ősök útja) című eposza (2002) le van fordítva magyarra, részletek jelentek meg belőle. További mari

(*Dondi batir* [2006], *Tangiira* [2008]) és udmurt (*Aŋ udmurtok ősi könyve*) eposzok még magyar fordítójukra várnak.

A FORDÍTÓ TÖPRENGÉSEI

Mindenekelőtt eldöntendő kérdés: milyen legyen a műfordítás. A tartalmi hűségre való törekvés magától értetődik, a kérdés inkább az, milyen mértékben kell ragaszkodni a formai sajátosságokhoz.

A balti finn népek népköltészetére – a siratóénekek kivételével – az ún. kalevalai versmérték jellemző. Az észti népköltészet jellegzetes versformája a *regivärs*, amelynek sorai négy trocheikus ütemet tartalmaznak, ez nyolc szótagot jelent. Vabarna azonban rugalmasan kezeli a sorok szótagszámát. Egy-egy sor 7-10 szótagból is állhat. Emiatt célszerűnek látszik nem szótagot, hanem morát használni, két rövid tesz ki egy hosszú szótagot, s ilyenkor a sor szótagszáma másodlagos, ezzel, persze fel van rúgva a *regivärs* formája. Nem mindig sikerül a magyar fordításban egy adott sor szótagszámát megőrizni. Ahogy Vabarna, úgy én is viszonylag rugalmasan kezeltem a sorok hosszúságát. Többnyire sikerült a szótagszámok határértékein belül maradni, legfeljebb nem mindig az eredetivel megegyező sorokban. Időnként nem a szótagszámot, hanem a morát tartottam – néha kényszerűségből – irányadónak, azaz a hosszú és a rövid szótagok arányát változtattam meg a rövid szótagok javára, így adva – a szótagszámtól függetlenül – bizonyos lüktetést a soroknak. A siratók sorai lényegesen hosszabbak, szótagszámukat tekintve szabálytalnabbak, mint az epikus ének vagy az eposz többi része.

A sorok szótagszámát illetően a nagy variabilitás annak is köszönhető, hogy a szövegeket Vabarna diktálta, és nem éneklés után jegyezték le őket. A diktált szövegből hiányzanak például a töltőelemek, az énekelte szövegben az összetett szavak két tagja közé beékelődhet akár egy létigei alak is.

énekelt változat

ar ti no toogu-i toomõpuida
 ar ti no saagu-i saarõpuida
 toomõ- om -puila küll tuli vihhas
 saarõ- om -puila küll sau mõro

diktált változat

äräks ti toogu-i toomõpuid
 äräks ti saagu-i sarapuid
 toomõpuilaks tuli vihhas
 saarõpuilaks sau mõro

(ne hozzatok zelniceágot / mogyorót ne messetek le / zelnicétől
 zord lesz a láng / mogyorótól fanyar a füst – fordítás *A lány baláldala*
 című epikus énekből).

Egy másik, de nemcsak a balti finnek népköltészetére jellemző vonás a gondolatpárhuzam vagy paralelizmus (megtalálható az obi-ugorok, azaz a vogulok [manysik] és az osztjákok [hantik] népköltészetében is). Ez nem mindig érvényesül tökéletesen és következetesen Vabarnánál, én a fordításban néhány esetben kiigazítottam.

A balti finn népköltészetre jellemző az alliterációgazdagság. Így van ez a szetu eposz, az epikus énekek és a rögtönzött dalok esetében is. Úgy látom, hogy Vabarna az alliterációknak rendeli alá a szóválasztást, s gyakran az alliterációkényszer miatt új jelentéseket rendel a szavakhoz – ezt magyarul aligha lehet megtenni. Az észben és a finnben egyébként alliteráló sorokat könnyebben lehet alkotni, mint a magyarban, mivel a magyarénál lényegesen szegényebb a mássalhangzó-állományuk, így az egy mássalhangzóra eső szókészlet nagyobb. A magyar *Kalevala*-fordítók ennek ellenére szinte az eredetivel azonos arányban tudtak alliteráló sorokat alkotni, anélkül, hogy a tartalmat megváltoztatták volna. Én is törekedtem arra, hogy minél több alliteráló sort alkalmazzak, de ennek elérése érdekében nem változtattam meg a tartalmat.

Ritmikai okokból, illetve – valószínűleg – orosz hatásra számos funkciótlan töltő elemet (*aranyos, drága, kedves*) és rengeteg kicsinyítő képzős becéző formát alkalmaz. A szereplőket gyakran háziállatként (*kacsa, liba, tyúk*), fecskéként vagy növényként (*bogyó, bogyócska*) nevezi meg. A finn fordításban ezeket többnyire mellőzik, én az eredetinél kisebb arányban ugyan, de használom őket – ezzel

is jellemezve és visszaadni akarva az eredeti hangulatát. Meg a magyarban is használjuk például a *galambocskám*, *kis csibém* stb. megszólításokat.

Tipikus eposzi kellék az epiteton ornans, ezt Vabarna mind a főhőssel (Pekó: *erős ember, a kemény*), mind családjával, például fiaival (*Joroszk, a bátor*, *Meroszk, az eleven eszű*) és a feleségével kapcsolatban (*Nabra, a tréfás kedvű*) alkalmazza.

Ami az eposz és a két epikus ének szóhasználatának stílusértékét illeti, ez okozta a legtöbb gondot, mert teljesen hétköznapi a szóválasztása, nincs benne emelkedett stílusérték. A fordítás során én is emellett maradtam.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Munkám során egyes szavak és motívumok értelmezésében nagy segítséget nyújtott Paul Hagu, akinek ezúton mondok köszönetet.

A magyar fordítás verstani megoldásait illetően Papp Zoltán láttott el hasznos tanácsokkal. Köszönet érte.

Végül, de nem utolsósorban szeretném megköszönni Sebestyén Ilonának, a Nap Kiadó alapító vezetőjének, hogy vállalta a szetu eposz, továbbá két szetu epikus ének, *A lány haláldala* és *A nagy nász*, valamint a szetu–magyar (Vabarna-) szótár és egy szetu nyelvtan kiadását.

IRODALOM

Hagu, Paul 1995: Saateks. – In: Paul Hagu – Seppo Suhonen (toim.): *Peko*. – Snellman-Instituutti, A-sarja. Kuopio 1995: 15–39.

Honko, Lauri 2003: *The Maiden's Death Song & The Great Wedding. Anne Vabarna's Oral Twin Epic written down by A. O. Väisänen*. FF Communications, Vol. CXXXI, No. 281. Helsinki.

Pumpurs, Andrejs 2020: *Medveölő*. Fordította Pusztay János. Nap Kiadó, Budapest.

Pusztay János 1988: „*Ha Én szólok, Észak beszél...*” Pécs.

Suhonen, Seppo 1995: Johdanto. – In: Paul Hagu – Seppo Suhonen (toim.): *Pekó*. – Snellman-Instituutti, A-sarja, Kuopio 1995: 7–13.

Vabarna, Anne 2017: *A leány baláldala. A nagy nász – Két szetu epikus ének*. Fordította Pusztay János. Nap Kiadó, Budapest.

(2017)

LÍV IRODALOM

A LÍV ÍRÁSBELISÉG ÉS IRODALOM

A néhány száz évvel ezelőtti első lív nyelvű mondatokat és szövegeket több száz év választja el a lívek őstörténetétől és a 13. századi eseményektől meg a legújabb kori lív nyelvtől.

Bár azt tartják, hogy már a 16. században nyomtattak ki lív nyelvű szövegeket, ezek azonban nem kínáltak olvasnivalót a lívek számára. A lív költészeti hagyományok a 19. század elejéig nyúlnak vissza, és nem maradnak alul az észt és a lett költészettel való összehasonlításban. Több lett és észt költő is a lívek közül került ki. Csak érdekességként említem, hogy a lív Jāņ Prints senior és fia, Jāņ Prints junior lett nyelvű verseskötete (1845) a lett irodalom második, eredeti verseket tartalmazó antológiája volt.

Jāņ Prints senior volt Sjögren nyelvmestere, aki már azt megelőzően is írt irodalmi, nyelvészeti és fordítással kapcsolatos munkákat lív és lett nyelven. Jāņ Prints egyúttal nyelvújító is volt, aki a lett jövőényszavakat részben régi, részben maga alkotta lív szavakkal helyettesítette. A Wiedemann írta lív nyelvtan szövegmutatványai között voltak Jāņ Prints és fia Pētõr versei is.

A lív irodalmi nyelvet a 20. században teremtték meg a kurföldi keleti nyelvjárás alapján. Az 1920–1940-es években sok lív ragadott tollat, és alkotta meg zömét annak, amit ma lív irodalomnak nevezünk. Mindez a gazdag folklór-hagyománynak köszönhető.

A lív nyelv fejlődését több tényező is gátolta, legfőképp a lett nyelv használata a templomokban és az iskolában, de hiányoztak a lív nyelvű kiadványok is, valamint nem alakult ki a lív irodalmi nyelv.

Az észt Oskar Loorits 1921-ben Tartuban adott ki lív olvasókönyvet. Ehhez ki kellett dolgoznia egy új lív irodalmi nyelvet. A könyv egyfajta évkönyv is volt, és sorozatként folytatódott 1926-ig, mely

összesen öt kötetet tartalmazott. A szerzők között volt August Skadiņ (ejtsd: szkadiny), aki a Tartui Tanárképző Szemináriumban és a Liepājai Népfőiskolán szerzett képesítést. A *Jaunākās ziņas* (Újabb hírek) lapnak volt munkatársa, egyébként vasutas. Ő állította össze 1923-ban a harmadik lív olvasókönyvet. Skadiņ lívre fordított szövegeket és verseket is írt.

A lív kulturális és irodalmi élet, egyáltalán, a lív nemzeti mozgalom egyik vezéralakja volt Kōrli Stalte (1870–1947) költő, tanár, műfordító, kántor. 1919-ben kezdett verselni, első versei a 2. lív olvasókönyvben jelentek meg 1922-ben. 1924-ben jelent meg az első lív nyelvű önálló verseskötete keleti lív nyelven. A 24 oldalas, *Līvo lolōd* (Lív dalok) című kiadvány 28 verset tartalmaz. Stalte képzett ember volt, Rigában végezte el a gimnáziumot, hivatalnokként dolgozott Rigában és Liepājában, tanítóként Dundagában és Irēben, emellett sekrestyés és orgonista is volt. Jelentős társadalmi tevékenységet is végzett, egyike volt a Lív Szövetség alapítóinak. 1933–39 között a lív nyelvű folyóirat, a *Līvli* szerkesztője volt. Jól tudva németül is közreműködött Kettunen lív–német szótárának szerkesztésében. 1937-ben az ő fordításában jelent meg az *Újszövetség* részleges és az *Apostolok cselekedetei* fordítása, majd 1942-ben a teljes *Újszövetség*-fordítás Helsinkiben. Ő szerkesztette az 1939-ben megjelent egyháziének-gyűjteményt (*Līvlist vaimli loulrāntōz*), benne saját verseivel. Kevésbé ismert, hogy az 1930-as évek közepén ő állította össze az első lív ábécéskönyvet: *Jelzi sōnā. Abed ja īrgandōks lugdōbrantōz* (Élő szó. Ábécé és kezdők olvasókönyve). Ezt 2007-ben fedezte fel az Észt Állami Levéltárban Renāte Blumberga. Az olvasókönyvben Stalte több verse és néhány prózai munkája is olvasható. Versei változatos formákat mutatnak: zsoltároktól egész a szonettig. A *Līvo lolōd* (Lív dalok) versei közül 16 valójában dalszöveg, köztük a lív himnusz, melynek dallama azonos a finn és az észt himnuszéval (Pacius szerzeménye).

Stalte mellett a másik kiemelkedő jelentőségű személyiség Pētõr Damberg (1909–1987) nyelvész, költő, tanár. A Jelgavai Tanítóképző elvégzése után különböző iskolákban tanított. Szabadidejében és nyugdíjas korában a lív nyelv és kultúra területén tevékenykedett – írt

és fordított verseket, gyűjtött lív népdalokat, foglalkozott nyelvfejléssel. Nyelvészek nyelvmestereként is dolgozott. Lív nyelvű szótárakat állított össze (például az 1964-ben befejezett, ám kiadatlan lív–lett–eszperantó szótár munkálataiban is részt vett). Énekelt a *Līvlist* kórusban. Diákkorában, az 1930-as évek elején részt vett a *Līvli* folyóirat létrehozásában és szerkesztésében. Az 1930-as évek végén tanítványaival a lívek életét és történelmét bemutató fotókat és rajzokat tartalmazó albumot állított össze, amelyet 70 évvel később adtak ki (*Līvõd jelāmi. Lībiešu dzīve. The Life of Līvs* – Riga). 1935-ben állította össze a *Jemakīel lugdōbrāntõž skūol ja kuod pierāst* (Anyanyelvű olvasókönyv iskolai és otthoni használatra) című olvasókönyvet, amely Helsinkiben jelent meg. Mind a mai napig ezt tartják a legjobb lív nyelvű olvasókönyvnek. 1967-ben összeállított egy újabb olvasókönyvet, de az nem jelent meg. Élete utolsó évtizedében egy nagy lív nyelvű társalgási szótáron dolgozott.

A nyugati-lív falvakból – Lūž, Pizā, Īra – származó írók a két háború közti időszak kulturális folyamataiban visszafogottan vettek részt. Ennek oka a csekély létszámmal, valamint azzal magyarázható, hogy a világháború után lakóhelyüket nagyobb mértékben rombolták le, mint a keleti-lív területeket, ezért inkább a gazdaság, mintsem az irodalom felé fordultak. Három alkotót azonban mégis érdemes megemlíteni.

Uļi Kīnkamāg (hivatalos nevén Uldriķis Kāpbergs) (1869–1932) Pizából származik. Lívónia királyának nevezte el a lett sajtó sajátos radikális nézetei miatt. Például nem engedte fiát bevonulni a hadseregbe – emiatt le is tartóztatták, nem fizetett adót a lett államnak, nem vette át a lett személyi igazolványt mondván, hogy egy lív nem veti magát alá a lett államnak. Többször is börtönbe került, s végül börtönben is hunyt el. Verseket és cikkeket is írt.

Fia, Pētõr Kīnkamāg, kísérletező költõ. Írásai a *Līvli*, illetve Észtországban a *Kodumurre* folyóiratban jelentek meg.

Jāņ Belt, írói neve *Valket* ('Villám') festőművész. Verseket is írt.

*

A szovjet megszállás alatt megszűnt a lív nyelvű művek kiadása, így minimálisra csökkent a lív irodalom publikálása. A lív költők többnyire sokszorosított kéziratban terjesztették műveiket. A kedvezőtlen feltételek ellenére jelentek meg új alkotók: Alfon Berthold, Poulin Kļaviņa, Grizelda Kristiņ, Emīlij Rulle.

Alfon Berthold a lív parton élt, és halászzattal foglalkozott; szabadidejében verseket írt; nyelvészek és néprajzosok kedvelt nyelvmestere volt; verseit nyelvmutatványként Észtországban közölték.

Poulin Kļaviņa (ejtsd: kljavinya) a II. világháború után Rigába költözött és varrónőként dolgozott. Szülőfalujában (Vaid) gazdag anyagot gyűjtött össze (háztartási és halászati eszközök), amelyek ma a rigai szabadtéri néprajzi múzeumban tekinthetők meg. Egyik alapítója volt a *Līvlist* kórusnak. Észt, finn és lett kutatók nyelvmestere volt. Verset és prózát egyaránt írt, lív szövegeket fordított. Verseit nyelvmutatványként Észtországban közölték.

Grizelda Kristiņ (ejtsd: krisztiny) 2013-ban, 103 éves korában hunyt el. A II. világháború után férjével előbb Svédországba menekült, majd Kanadában települtek le. Verseit szívesen küldte barátainak.

Emīlij Rulle nagy repertoárral rendelkezik lív népdalokból. Sok éven át énekelt Ventspilsben a lív *Kāndla* kórusban.

Az 1990-es években, az újra elnyert függetlenséggel megélenkült a lív kulturális élet. A mai lív irodalom – hagyományosan – a legéletesebb műfaja a költészet. A Kanadában élő, már említett Grizelda Kristiņ még százéves korában is írt verseket lív nyelven.

A legutóbbi időkben is jelentek meg szépirodalmi alkotások lívül. Valts Ernštreits állította össze a *Trillium* című lív–angol bilingvis antológiát, amely három lív költő – Baiba Dambergā, Ķempi Kārl és Valts Ernštreits – verseit tartalmazza. Ez az első lírai antológia a maga nemében. Ma már a világon csak ez a három költő ír lív nyelven. A kötetet a 2018. évi Brit Könyvvásáron mutatták be hivatalosan, ahol Lettország volt a díszvendég.

A kitűnő észt nyelvész, Karl Pajusalu Ķempi Kārl művésznéven ír a már kihalt salatsi nyelvjárásban verseket. Néhány évvel ezelőtt megjelent *Salats joug kolm aģa – Salatsi jõe kolm kallast – Salacas upes trīs*

kerasti (A Szalatszi folyó három partja) című, három- – lív, észt, lett – nyelvű verseskötete igazi meglepetés. Nem csak amiatt, hogy egy kihalt nyelvjárásban íródott, hiszen őt megelőzően ez idáig csak a kurföldi, többnyire keleti nyelvjárásban jelentek meg versek, de a nyugati és a középső nyelvjárásban is, hanem azért is, mert ez az újjáélesztett salatsi lív költészet mindjárt születésekor elsajátította a modern kifejezési formákat. Ezeknek a verseknek nyelve rendkívül gazdag. A versek visszaadják a salatsi nyelvjárás hangzásvilágát, számos lefordíthatatlan szójátékot tartalmaznak. Ilyen például a *lib* szó jelentése: 'lív', 'jövendő, jövő', valamint ezzel képezik az igék jövő idejét; így a *lib kiel* jelentése lehet 'lív nyelv', de 'a jövő nyelve' is; hasonlóképpen a *Lib mā* jelentheti Lívföldet és a jövő országát. Nem véletlenül jegyzi meg Valts Ernštreits, hogy a váratlan és eddig ismeretlen erőforrásokból lehet lelkesedést és energiát meríteni, amire támaszkodva a lív költészet vérkeringése erősebb lehet, mint bármikor korábban volt. (Pajusalu néhány versének fordítását lásd a *Lív költészet magyarul* fejezetben.)

Baiba Damberga grafikus Pētõr Damberg családjában született. Verseket és humoreszkeket ír. A Lív Kulturális Központ (*Līvõ Kultūr Sidām*) egyik alapítója.

Valts Ernštreits – a Tartui Egyetemen diplomázott, 2010-ben szerzett doktori fokozatot a lív nyelv fejlődését tárgyaló disszertációjával. Elsősorban verseket ír, amelyeket angol, finn, észt, holland, macedon, svéd és magyar nyelvre fordítottak. Ő állította össze a *Līvõ luolkub. Ma akub sinda vizzõ, Turska! Libiešu dzejas izlase. Es viltigaks par tevi, menca!* (Lív versgyűjtemény. Ravaszabb vagyok nálad, tőkehal) című antológiát (Riga, 1998). 1999-ben jelent meg lív–lett szótára. Tiit-Rein Viitsoval együtt készítette a lív–lett–észt szótárt (Viitso–Ernštreits 2012). A Lív Kulturális Központ (*Līvõ Kultūr Sidām*) egyik alapítója. A Lett Egyetem keretében néhány éve létrehozott lív nyelvi és kulturális intézet kezdeményezője és vezetője.

*

A lív irodalmat azonban nem csak lív származású szerzők jegyzik. Az észet Oskar Loorits és a finn Lauri Kettunen írt lív nyelven verseket, hogy bebizonyítsák, a lív nyelv alkalmas a versírásra.

Mats Traat észet író *Karukell, kurvameelsuse rohi* (Kökörccsin, a szomorúság elleni szer) című, lív tematikájú regényében olvashatók lív nyelvű versei is.

Laimons Rudzītis lett szerző, akit elvarázsolt a lív kultúra. Ő volt a Lettországi Lív Barátok Társasága titkára. 1932-ben és 1933-ban adták ki az általa szerkesztett lív kalendáriumot (*Rāndalist ājgarāntōž 1933. ājgastōn* és a *Rāndalist ājgarāntōž 1934. ājgastōn*). A már meglévő helyesírásváltozatok mellé egy újabbat alkotott. Nemzeti páatosztól átítatott, bonyolult versformájú költeményei ezekben a kalendáriumokban jelentek meg.

Folyóiratok, antológiák a két világháború közötti időszakban, az első lett függetlenség idején jelentek meg. Ezek némelyike az új függetlenség elnyerése után újra indult, bár többnyire nem lív, hanem lett nyelven. Ilyen a *Līvli* (Lívek) vagy a *Rāndalist ājgarāntōž* (Lív évkönyv) lív almanach, amely a két háború között évente kétszer jelent meg, ma csupán egyszer – s már csak lett nyelven.

Az új függetlenség elnyerése után kiadtak egy lett nyelvű lív évkönyvet (*Lībiešu gadagrāmata* 'Lív évkönyv'), továbbá az *Ōvā* folyóiratot. Sok mostanában kiadott szöveg jóval korábban íródott, de csak most sikerült megjelentetni.

A *Līvli*, az első lív nyelvű folyóirat 1931–1939 között jelent meg, az első években Jelgavában, mert az itteni tanítóképzőben több lív diák is tanult, és itt élt nyugdíjasként a lív Anđrōks Štāler, aki a folyóirat első szerkesztője lett. A szerkesztésben a helyi tanítóképző lív diákjai is közreműködtek, például a fentebb már említett Pētōr Damberg. A nem hivatalos kiadó és a pénzfelhajtó kezdettől fogva a Helsinki Akadémiai Rokonsági Klub. Az 1930-as években a Finn Irodalmi Társaság, a Finnugor Társaság és a Finn Oktatási Minisztérium volt a fő támogató.

A folyóirat számára meg kellett teremteni az irodalmi nyelvi normát, ezt Damberg vállalta magára. Az általa kidolgozott írásmód az 1970-es évek elejéig volt érvényben.

Az első szám 1931 karácsonyára jelent meg. Azt tervezték, hogy havonta kétszer jelenik meg 4-4 oldalon, de a legstabilabb 1932. évben is csak havonta egy, összesen 12 számot adtak ki.

A harmadik évben (1933) Jelgavában négy rendes és két dupla szám jelent meg, az augusztusi szám volt az utolsó jelgavai kiadvány. Az ott tanuló lív diákok megkezdték utolsó tanévüket, s nem maradt idejük a szerkesztésben részt venniük. Még ebben az esztendőben a folyóirat székhelyét áttették Irē-be (lettül: Mazirbe), ahol 1939-ig működött. A szeptemberi számot s további hármat már M. Stalte adta ki Irē-ben, a szerkesztő K. Stalte volt. K. Stalte vezetésével valószínű irányt vett a folyóirat, sok vallási témájú prózát és verset közölt. Tematikáját illetően egyébként nagyon tág volt: megjelentek benne hírek, piaci árak, lív nyelvű történetek és versek egyaránt. A folyóirat révén egyre népszerűbbé vált az irodalommal való foglalkozás, egyre többen ragadtak tollat. Bár a szövegek egy részének irodalmi színvonala nem haladta meg a próbálkozások szintjét, mégis érdekes hozzájárulást jelentettek az irodalom fejlődéséhez. A folyóirat szigorú nyelvpolitikát képviselt. Mivel az irodalmi nyelv a két világháború közti időben a keleti-lív nyelvjáráson alapult, a nyugati-lív nyelven írók munkáit átírták keleti-lívre, ami gyakran okozott problémát, a beavatkozás például a rímek elvesztésével járt.

A *Līvīnek* összesen 70 száma jelent meg (1934-ben 6 rendes és 1 dupla szám, 1935-ben 7, 1936-ban 10, 1937-ben 11, 1938-ban 6, 1939-ben 3 szám). 1939-ben a Stalte család – mivel a feleség német – repatriált, azaz kivándorolt Németországba.

A *Līvli* folyóiratot a lett függetlenség újbóli elnyerése (1991 augusztusa) után támasztották fel (1992. július 31.). A ma már szinte teljesen lett nyelvű kiadvány első éveiben lív nyelvű szövegeket is közölt.

*

Fentebb már esett szó lív költészeti antológiákról. Itt még háromról teszrek említést.

1966-ban az eszperantista Ints Čače, a lív Pētõr Damberg és Hilda Grīva összeállított egy – kéziratban maradt – lív–lett–eszperantó

társalgást, ebben 26 oldalon van līv versösszeállítás kilenc līv verssel (ezek többnyire Stalte versei) és három līv népdallal.

Harijs Skuja lett költő, együttműködve Tõnu Karmával és P. Damberggel, többéves munkával összeállított és lettre fordított egy kb. 300 versből álló antológiát, amely tartalmazza az 1982 előtt született összes līv nyelvű verset és azok fordítását. Az összeállítást azonban nem sikerült megjelentetni.

A Skuja által összeállított gyűjtemény alapján, azt átrostálva, a gyűjtemény irodalmi minőségét javítva készült el a *Līvõ luolkub. Ma akub sinda vizžõ, Turska! Lībiešu dzejas izlase. Es viltīgāks par tevi, menca!* című antológia (Ravaszabb vagyok nálad, tőkehal. Līv versek antológiája) (Riga, 1998). A kéziratot alapos szerkesztési munkának vetették alá, Uldis Krasts újrafordította azokat a verseket, amelyek fordítása Skujánál gyengére sikeredett. A gyűjteményt kiegészítették fiatalabb költők – U. Krasts, B. Damberga, V. Ernštreis – verseivel. Az antológia 1998-ban a lett vers napjának legnagyobb eseményévé vált.

Valts Ernštreits a līv irodalmat jellemezve a témákat illetően megállapítja, hogy a līv irodalmi alkotások főként a tengerről és a halászatról szólnak, de megjelenik a līv patriotizmus is, valamint az olyan örök verstéma, mint a szerelem. A prózai művekben jelentős a folklór-szubsztrátum. A līv irodalom megítélésekor nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy hagyományai rövid időre nyúlnak vissza. Az írók, költők legtöbbször a nulláról indulnak, irodalmi ismeretek és tapasztalatok nélkül.

*

Végül álljon itt a līv nyelvű kiadványok jegyzéke, Valts Ernštreits és Renāte Blumberga összeállításában (2011-ig bezárólag):

- *Máté evangéliuma*, keleti és nyugati līv nyelvjárásban (London, 1863; majd Pétervárott 1880).

Észt rokonsági aktivisták támogatásával:

- *Ežmi līvõd lugdõbrõntõž. Esimene liivi lugemik* ('Első līv olvasókönyv')
 - összeállította Lauri Kettunen és Oskar Loorits; Akadeemilise Emakeele Seltsi toimetused I, Tartu, 1921.

- *Toi līvād lugdābrontāž. Teine liivi lugemik* ('Második līv olvasó-könyv') – Akadeemilise Emakeele Seltsi toimetused V, Tartu, 1922.
- *Kolmāž līvād lugdābrontāž. Kolmas liivi lugemik* ('Harmadik līv olvasó-könyv') – összeállította A. Skadiņ; Akadeemilise Emakeele Seltsi toimetused IX, Tartu, 1923.
- *Nel' l'ōž līvōd lugdōbrontōž. Neljas liivi lugemik* ('Negyedik līv olvasó-könyv') – Akadeemilise Emakeele Seltsi toimetused X, Tartu, 1924.
- *Vīdōž līvōd lugdōbrontōž. Viies liivi lugemik* ('Ötödik līv olvasó-könyv') Akadeemilise Emakeele Seltsi toimetused XV, Tartu, 1926.
- Stalte, Karl: *Līvo lōlōd*. ('Līv dalok') (Līvōd Īt kēratōkst I.) – Tallinn: Leelo, 1924.
- Oskar Loorits: *A līv nyelvi nyelvtanának szakszavai* (Līv Szövetség, kézirat, 1923).

A finnek az 1920-as évek második felében kezdtek līv könyveket kiadni. Az első, finnek finanszírozta līv nyelvű kiadvány K. Stalte dalgyűjteménye kottákkal – benne 29 dallal (*Līvōkēl lōlōd. Kubbōk* – Helsinki 1929). Ezt követte 1933-ban egy 8 dalt tartalmazó kiadvány (Margarete Stalte: *Līvōkēl lōlōd*). A Suomalaisuuden Liitto (Finnség Szövetség) legnagyobb kiadói vállalkozása egy līv gyermekeknek szánt olvasókönyv összeállítása és megjelentetése volt. A gondolat 1931-ben született, a könyv 1935-ben jelent meg. Mivel – mint külföldön kiadott könyvnek – nem engedélyezték használatát az iskolában, a līv gyermekek ajándékba kapták a könyvet. Majd miután – diplomáciai tárgyalások eredményeként – kiegészítették egy egyoldalas lett történelemmel és a lett himnusszal, valamint Ulmanis himnuszával, az 1938/39-es tanévtől engedélyezték használatát.

Iskolai használatra szánt könyvek:

- Damberg, Pētõr (1935): *Jemakiel lugdõbrantõz skõol ja knod pierast*. ('Anyanyelvű olvasókönyv az iskola és az otthon számára') (Helsinki) – ezt Rigában 1991-ben újra kiadták.
- Damberg, Pētõr (1937): *Kus lāinõd mierstõ vierõbõd ja rāndan sūdõ āndabõd*. ('Ahol a hullámok a tengerből gördülnek és a partnak csókot adnak') (Pizā) (bemutatja a lívek kultúráját és köznapját az 1930-as években).
- Kõrli Stalte: *Ēlõ sõõ. Ābécé és kezdõ olvasókönyv* (1936).

Vallási kiadványok:

- Luther *Kis katekizmus*a, E. Volganski fordításában (Finn Irodalmi Társaság, Helsinki 1936). Tervezték az *Új testamentum* kiadását is. Végül a finn Herättäjä Egyesület jóvoltából előbb az evangéliumokat és *Az apostolok cselekedeteit* fordította le K. Stalte; a rövid változat 1937-ben, a teljes változat 1942-ben készült el, de a háborús viszonyok miatt aligha jutott el a lívekhez.
- A Herättäjä Egyesület javaslatára, a turku egyetemista szervezet és más szervezetek anyagi támogatásával jelent meg az egyházi énekek gyűjteménye K. Stalte összeállításában: *Lāvlist vaimli loulrantõz*. ('Lív egyházi énekek') (Helsinki 1939) 106 zsoltárral, melyek nagy részét K. Stalte fordította. Ez még eljutott a lívekhez, akiknek viszont már nem voltak lív nyelvet ismerõ lelkészeik, így a könyvet nem használták.

A II. világháború után, a szovjet megszállás évtizedeiben gyakorlatilag megszűnt a lív nyelvű könyvkiadás, de kéziratok készültek, például – ahogy már korábban említettem – Ints Čāce eszperantista összeállított egy lív–lett–eszperantó társalgást (Ints Čāce – Pēteris Dambergs – Hilda Grīva 1966: *Esperantisto en Latvio ēe livoj*. 'Eszperantista Lettországbán a lívek között'. Pumpuri) – a társalgás mellett leírja a lívek életét. P. Damberg 1967-ben összeállított egy olvasókönyvet, amely a szovjet hatalom eredményeiről számolt be a lív partvidéken (Észtországban akarták kiadni).

Irodalmi kiadványok az 1980-as években és után:

- *Līvõd Lōlōd*. Kubbõ sãdõn ja nūotõd zĩmtõn Vilnis Blaževics. (Lív Kulturális Egyesület, Riga, 1989) (Lív dalok. Összeállította és kottával ellátta V. B.)
- *Līvõkziel lōlōd*. (Lív nyelvű dalok; Helsinki 1989) – ez Stalte két kötetének (1929, 1933) anyagát tartalmazza.
- Valda Šuvcāne: *Līvõd tekstõd. Lībiešu teksti* ('Lív szövegek') (Riga, 1991) – összeállítás korábbi források szövegeiből.
- Valda Šuvcāne – Elfrīda Žagare: *Latviešu–lībiešu sarunvārdnīca. Letķkziel–līvõkziel rōksõnarantõz*. ('Lett–lív társalgás' (Riga 1991).

A *Līvli* folyóirat feltámasztása (1992. július 31.). Az első években lív nyelvű szövegek is jelentek meg benne. 1994-ben megalakult a Lív Kulturális Központ (*Līvõ Kultūr Sidām*) – s még ugyanebben az évben kiadott két könyvet:

- *Līvlist. Līvi. Līvalasj. Līvilāiset. Līverne*. (az ötnyelvű kiadványt összeállította V. Ernštreits. (Līvõ Kultūr Sidām, Riga 1994).
- *Õvā* ('ár, áramlat') folyóirat (szerk. V. Ernštreits) – a II. világháború utáni időszak első és egyetlen lív nyelvű folyóirat első száma.
- Valda Šuvcāne – Margarita Stāraste-Bortevik (lív gyökerű képzőművész): *Urū, rurū. Lībiešu tantaszjiesmas*. ('Lív népdalok' – 15 népdal kottával) (Riga 1994).
- 1995-ben megjelent az *Õvā* második és harmadik (egyben utolsó) száma.
- 1998-ban jelent meg a *Līvõ lūolkub. Ma akūb sīnda vizzõ, Tūrska!* ('Ravaszabb vagyok nálad, tőkehal') antológia (még 1982-ben készült el az antológia teljes változata) – összeállította V. Ernštreits (Līvõ Kultūr sidām).
- 1998-ben jelent meg a Baiba Damberga összeállította *Līvõd kunšt. Lībiešu māksla* ('Lív művészet') brosúra, amely lív művészek életét és művészetét mutatja be; lívre V. Ernštreits fordította (Līvõ Kultūr Sidām).

- 1998-ban jelent meg Juha-Lassi Tast: *Jēzus jelāmi* ('Jézus élete') – Bibliafordító Társaság, Stockholm–Helsinki.
- Juha-Lassi Tast: *Līotōks Sōnād. 26 Loulō (Psalmō)*. ('A remény szavai. 26 zsoltár') – Helsinki 2002, Bibliafordító Társaság.

Szótárak, tankönyv:

- V. Ernštreits līv–lett, lett–līv szótára (1999): *Līvōkīel–leļķīel–līvōkīel sōnārōntōž. Lībiešu–latviešu–lībiešu vārdnīca* (Līvō Kultūr Sidām, Riga).
- Valda Šuvcāne – Ieva Ernštreite háromnyelvű (lett–līv–angol) társalgási szótára (1999): *Latviešu–lībiešu–angļu sarunvārdnīca. Leļķīel–līvōkīel–englišķīel rōksōnārōntōž. Latvian–Livonian–English Phrase Book*. (Līvōd Īt, Riga).
- Kersti Boiko tankönyve (2000): *Līvō ķēļ. Pišķi optōbrōntōž. Lībiešu valoda. Mazā mēcibu grāmata*. (Līvōd Īt, Riga).
- Zoja Sīle: *Lībiešu valodas abece*. ('A līv nyelv ábécéje' – tankönyv), Riga 2005; részben kétnyelvű, részben lett nyelvű kiadvány.
- Mednis, Jānis – Raimonds Tīguls: *Ōļaz. Vālda. Siņņi. Grūn. Weiss. Blau. Green. White. Blue. Zaļš. Balts. Zils*. ('Zöld. Fehér. Kék') – fotóalbum, Kolka, 2006.
- 2006-ban kezdte meg működését a három nyelvű portál, a *Livones*; ennek līv nyelvű része az egyetlen līv nyelvű portál, az interneten a legnagyobb līv nyelvű szöveggyűjtemény; a szövegeket V. Ernštreits fordította.
- Zoja Sīle: *Sōnād ja ķērad. Vārdi un raksti. Lībiešu valodas un Ziemeļkurzemes cimdū rakstu mēcibu materiāls*. ('Szavak és minták. Līv nyelv és Észak-Kurfföldi kesztyűminták tananyaga' – Līvōd Īt, Riga, 2007).
- Viitso, Tiit-Rein – Ernštreits, Valts 2012: *Līvōkīel–ēstikīel–leļķīel sōnārōntōž / Līvi–eesti–läti sōnaraamat / Lībiešu–igauņu–latviešu vārdnīca*. – Tartu Ülikool – Lastviešu valodas aģentūra. Tartu / Rīga.

Számos audiovizuális kiadvány (lemez, CD, film) is megjelent: népdalok lemezen, a *Lävläst* népdalegyüttes lemezei, hangos mesék, társalgási szótár.

Filmek: észtek már 1940-ben forgattak a lívekről, az észti televízió 1966-ban, a lettek 1976-ban készítettek dokumentumfilmet. A finnek két fontos filmet forgattak (1995-ben és 1997-ben) a lív nyelv két kutatójáról, Eduard Vääriről és Tiit-Rein Viitsóról.

FORRÁSOK

Abogy tudok, dalolgotok / Kui ma muoštub, nei ma lölub. Lív dalok és közmondások. Válogatta és fordította Pusztay János. – Minoritates mundi – Literatura, Szombathely, 2009, 2x68.

A szjiv hullámai. Mai lív líra. Válogatta, fordította és a bevezető tanulmányt írta Pomozi Péter. Finnugor Népek Világkongresszusa Magyar Nemzeti Szervezete, Budapest, 2019.

Blumberga, Renäte 2011a: Liivlased 19–21. sajandil. – In: Renäte Blumberga – Tapio Mäkeläinen – Karl Pajusalu (szerk.): *Liivlased. Ajalugu, keel ja kultuur.* – Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn, 127–153.

Blumberga, Renäte 2011b: Liivlaste ärkamisaeg ja hõimuliikumine. – In: Renäte Blumberga – Tapio Mäkeläinen – Karl Pajusalu (szerk.): *Liivlased. Ajalugu, keel ja kultuur.* – Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn, 155–190.

Blumberga, Renäte 2020: Liivinkielinen jumalanpalvelusjärjestyksen käsikirjoitus 1930-luvulta. – In: Hans-Hermann Bartens – Lars-Gunnar Larsson – Katja Mattsson – Judit Molnár – Tiina Savolainen (szerk.): *Kiel jong om šild.* Festschrift zum 65. Geburtstag von Eberhard Winkler. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 94: 49–61.

Ernštreits, Valts 2011a: Liivi keele allikad. – In: Renäte Blumberga – Tapio Mäkeläinen – Karl Pajusalu (szerk.): *Liivlased. Ajalugu, keel ja kultuur.* – Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn, 239–249.

Ernštreits, Valts 2011b: Liivi kirjandus. – In: Renäte Blumberga – Tapio Mäkeläinen – Karl Pajusalu (szerk.): *Liivlased. Ajalugu, keel ja kultuur.* – Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn, 321–332.

- Ernštreit, Valt 2013: Līvi luule vereringe. – In: Karl Pajusalu: Salatsi līvi keelest ja kirjaviisist. – In: Ķempi Kārl (Karl Pajusalu): *Salats jong kolm aģa – Salatsi jõe kolm kallast – Salacas upes trīs kerasti*. – Līvōd Sōbras Seļtš – Līvi Sōprade Selts – Lībiešu draugu biedrība. – Mōtsapuol – Metsapoole – Metsepole, 147–148.
- Kubínyi Kata 2019: Bibliafordítások a kis balti finn nyelveken. – In: Pusztay János (szerk.): *A Biblia finnugor nyelveken*. Budapest, 63–102.
- Ķempi Kārl (Karl Pajusalu) 2013: *Salats jong kolm aģa – Salatsi jõe kolm kallast – Salacas upes trīs kerasti*. – Līvōd Sōbras Seļtš – Līvi Sōprade Selts – Lībiešu draugu biedrība. – Mōtsapuol – Metsapoole – Metsepole.
- Pusztay János 2022: *A borostyánkőpart népe: a līvek*. Savaria University Press, Szombathely.
- Velsker, Mart 2013: Salatsi luule kohaarmastus. – In: Ķempi Kārl (Karl Pajusalu) *Salats jong kolm aģa – Salatsi jõe kolm kallast – Salacas upes trīs kerasti*. – Līvōd Sōbras Seļtš – Līvi Sōprade Selts – Lībiešu draugu biedrība. – Mōtsapuol – Metsapoole – Metsepole.

(2022)

LÍV KÖLTÉSZET MAGYARUL

Magyar nyelven a finnugor népeket bemutató kiadványokban írnak a lívekről. Népköltészetüket néhány szemelvény képviseli népköltészet antológiákban. Az egykori szombathelyi Uralisztika Tanszék sorozatainak egyike a *Minoritates mundi – Literatura*, amelyben észt, finn, lett és oroszországi finnugor népek irodalmát, népköltészetét adtuk ki. 2009-ben jelent meg válogatásomban és fordításomban az *Abogy tudok, dalolgotok / Kui ma muoštub, nei ma lolab* című kétnyelvű válogatás lív dalokból és közmondásokból.

Mutatvány a közmondásokból:

Üres hordó messzire hangzik.

Teli kalász földig hajlik, az üres egyenesen áll.

Ha be kell csukni a szemet, ki kell nyitni a pénztárcát.

Nem mind arany, ami fénylik.

Minél feljebb lépsz, annál nagyobb esel.

Kis rög nagy rakományt borít fel.

Bármit tész, gondolj a végére.

Két kutya egy csont mellett nem barátkozik.

Kis szikrából lesz a nagy tűz.

Uralkodj szádon és kezeden, száz évig élsz.

A reggel nem tudja, milyen lesz az este.

Vaknak hiába a tükör, ostobának az okos szó.

Hallgass, ha adsz, beszélj, ha kapsz.

Ne tolláról, daláról íteld meg a madarat.

A boldogság a csak napsütésben látható árnyék.

Aki nem megy előre, az hátrafelé megy.

A csendes víz mély víz.

Aki kutyaival hál, bolhásan ébred.

Pallón járva ne bámuld az eget, ne számláld a csillagokat.

A lív szépirodalomból – egyelőre – Pomozi Péter válogatásában és fordításában jelent meg egy kis antológia, *A szív hullámai. Mai lív líra*, amely három lívül alkotó költő néhány versét tartalmazza.

Mutatványként álljon itt mindhármuktól egy-egy vers.

Baiba Damberg

Kétnyelvűnek születtem én...

Kétnyelvűnek születtem én,
Apám mit sem mondott róla,
s a padban szépen tanultam
anyám adta lett nyelvemet,
német és orosz éneket,
kavargó táji színeket.
Ám a nyelv, mit apám adott –
a lív gyászharangban kongott;
későn ébredtek füleim,
lívem a homoknak dalolom,
fürge felhőknek,
kagylók héjának,
dűnékbe bújt kavicsnak,
holt falvak borókáinak.

És most, tenger, bocsáss meg nekem,
s a végzettől óvd magad,
uraink kockát vetnek itt.
És ne engedd, óh Istenünk,
még, hogy nyelvünk
temetőnk harangját
kondítsa.

Valt Ernštreit

Millió telefonvonalunk van

Millió telefonvonalunk van,
mik földrészeket kötnek össze.
És van csomó műholdunk is,
meg tévéműsor, kétszázféle.

Vannak itt még repülő is,
mik Rigából Ventspilsbe tartva
fél óra alatt jutnak a partra,
s van még takaros házunk és CV-nk is.

Mindenünk van – áruhegyek
és kocsik meg rádió,
csak szívünk hullámai
csendesek, s rejtőznek nagyon.

És a dróthatár,
mely földünkből szakított,
akárcsak hajdanán,
mindmáig szívünkön nyargal át.

Mintha álomból ébrednék s kezdettől tudnám,
hogymennék még e határon, át a széleken,
hol fényes a nap. Vannak barátok s szél füttyöl
a fák között. Az a kis világ az életem.

Ḳempi K̄arl (ejtsd: Tyempi Kárl)

Minden elmúlik egyszer

mama, miért mondod
minden csak elmúlás
minden csak átmenet

hát e mind min megy át
hát e mind hogy megy át

a minden csak átmegy-e
mint hangya megy át földúton
s mint híd ível folyó felett
s mint hajó megy tengeren

s mint apám bárkája megy távol tengeren
és mi nem látjuk többé már
nem fiam, a minden másként múlik el,
a minden nem hangya, híd s hajó
a minden maga a kérdés,
s e kérdés múlik el

ha nem szólalsz többé
minden elmúlt már

Karl Pajusalu észt nyelvészprofesszor Kēmpi Kārl néven a már kihalt szalatszi nyelvjárásban ír verseket. A *Salats jong kolm aģa* (A Salatsi folyó három partja) című háromnyelvű kötetben 57-et közölt. Ezekből válogattam és fordítottam néhányat.

A régi Salatsi

időtlen
időz
az idő

kutat
keres
a víz

itt élek én
élteden át
távoli
tétova
folyó

A Kis-Salatsi

nem kell idejönni
sem innen elmenni
alacsony parton
meredek marton

hol hangját hallgatja
folyónak a szív

meglelem magam
a jövő nyelve mentén

velem vagy itt
ittléted érzete
a tejút hangját hozza
ragyogó nyári homályban

tétova éj a folyó
áramlik ajkadon által

itt vagyok helyemen
és nincs elvesztett

idő
és nem lesz sohasem

fölöttem tűnsz te el
sűrű sötétbe

nedves ajakad
szorítja az ég szegélyét
mint szívem határát

nem jön álom se köd
csak ébren a halk
hazatérés hangja

A balparton

a szerelem közelsége
a szerelem egyszerűsége

mindenkor
ha keresem a szót
hallom

közel a szerelem
szavaknál közelebb
itt
ha kereslek téged
Salatsi magas martján

ott vár rám
élni kezd

a szerelem egyszerűsége

téli reggelen
egyre-másra
egyre közelebb

ha együtt vagyunk
titkos Salatsi hóesésben
együtt hallgatjuk hogy
nyelvvé válik a szerelem
ami beszél
éppen itt
a megértés csodáját
valóban
egyszerű
és közeli

Salatsi. Lelkek hónapja

ma éjjel megállt az idő
a lakóház sarka mögött

még mielőtt megvirradt az ég
partra húztuk a csónakokat

az őszvég üres hangja
úttá dermedtette a folyót

éjjel mikor a partra jöttél
kint és magamban éreztelek

éreztem kézfogásodat
a jég első közeledtén

mikor a vízből születik a fény
az árban a jég ereje
a folyó melynek három partja van
végre összeállott

Salatsi. A hó

tudom én
hogy fehér a hó

hogy a sárga hó
hogy a piros hó
hogy a fekete hó
csak fehér lehet

és a folyó mint a tenger
az éj jöttén fehér útnak
érzi magát

a folyó hová neveti magát
jéggé némul
és a szerelem
születetlen szél
egyformán fehér

Salatsi három partja
átlát álmomon

Armaste*

alacsony part
csendes szél
kövek beszéde
szájtalan szavak

szerelem
gond
gondoskodás
kedvesség
szeretet
kegyelem

ezen lív szavak
ez minden
egy faluban ami már nincsen

Jenna

oly sok az idő
mint az öröm
két élet között
menjen a falu

* település neve, lettül Armaži

menjen a kert
földdé váljon az út

a nap köre
az én új testem
amitől nem félek

a nap keze
szobám ablakán át
kinyitja a kertkaput

lélegzetedben
születtem

létem otthona

Lívföld I

égi kulcsok a réteken
úti levelek az udvaron

árkok folyása
bezárt föld a szívemben

ahol a folyók és a partok
ugyanúgy kéklenek
ugyanúgy zöldellnek

ez az a föld, ahol az utak
füvet nevelnek

ez az a föld
ahol a magam
lépteiben
hallom jöttödet

Lívföld II

tiéd
a nyelvetlen föld
a földtelen nyelv
a te dalaid éneklése
némaság hordozása
tiéd a föld
mely elhagyta nevét
a föld mint a tenger
a felhők között
magát szüli meg
belőled lesz nekem
ez a föld

Peremiek

hívtál minket és mi jöttünk
deltájt a tengerparti útra
lelkek hónapja volt és az árkok
harminc éve tisztítatlanok voltak
és az út széle valójában nem is volt
ahol száraz lábbal lehetett volna járni
és nem látszott már a part sem
mert mindenütt benőtte a nád
de te hívtál minket
és levettük az ajtóról a pulóvert

és arra gondoltunk, hogy igyekszünk látni téged
a rövid nap végén

utat és nyelvet cseréltünk
kerestünk új határokat
a határok mentén jártunk
és igazi földre jutottunk

a hold már felkelt
és valaki hosszú hallgatás után
állva maradt és megszólalt

peremlakók
mindig is peremlakók voltunk
földperemiek
folyóperemiek
tengerperemiek
útperemiek
szeretetperemiek

mi akik ugyanott születtünk

ugyanott adtunk
a Jövő országnak arcot

mi magunk
az őszi út közepén
szerelemperemiek

Végül álljon itt egy szép dal, amelyet a lívek ajándékoztak a letteknek (de dallama ismert Észtországban is), lettül a *Pūt, vējiņi* (Fújj, szellő), amelyet Rigában a Lív nyelv és kultúra intézetének avatásakor tartott beszédem végén elénekelttem, s kapcsolódott hozzám a jelen lévő lív kórus is:

*Pūgõ, tūļ, ja ajā laiļõ,
ajā mīnda Kurāmõ!*

Fújj, szél, fújjál, vidd csónakom,
vigyél el engem, vár a kedvesem!

(Az eredetiben: *vigyél el engem Kurföldre!* – ám mivel Kurföld az átlag magyar olvasónak semmit sem jelent, s a dal hőse amúgy is a Kurföldön élő kedveséhez igyekszik, ezért változtattam a fordításban a szövegen.)

(2022)

AZ URALISZTIKAI TANSZÉK (SZOMBATHELY) BALTI FINN TEMATIKÁJÚ KIADVÁNYAI

Itt csak a kis balti finn népekkel kapcsolatos kiadványt említtem. Az észti és a finn tematikájú kiadványokat lásd az észti és a finn fejezet alatt.

MINORITATES MUNDI – LITERATURA

- *Mentem eprészni erdőre, áfonyázni rengetegbe * Läksiin puolaban metsälle, muulle maalle mustikalle* (karjalai, inkeri és finn balladák) – 2000, 246.
- *Abogy tudok, dalolgotok / Kui ma muoštub, nei ma lölab. Lív dalok és közmondások.* Válogatta és fordította Pusztay János. – Szombathely, 2009, 2x68.

A COLLEGIUM FENNO-UGRICUM BALTI FINN TEMATIKÁJÚ KIADVÁNYAI

BIBLIOTHECA FENNO-UGRICA

- Строгальщикова З. И.: *Вепсы*. Петрозаводск, 2008, 269.
- Strogalsčikova, Zinaida: *Vepsläižed*. Petroskoi, 2008, 252.
- Клементьев, Е. И.: *Кафелы*. Перозаводск, 2008, 243.
- Klementjev, J. I.: *Karjalažet*. Petroskoi, 2008, 253.
- Klementjev, J. I.: *Karjalaiset*. Petroskoi, 2008, 252.

LITERATÚRAL

- *Runod vepsän kelel*. 2015, 36.
- *A finnugor irodalmak legszebb 12 verse*. 2015 (ebben más finnugor nyelvű versek mellett inkeri és vepsze versek is).
- *Soome-ugri rahvaste kaunid luuletused*. 2015 (ebben észt fordításban karjalai, lív, vepsze versek is).

VI.

LAPP IRODALOM

A LAPPOK SZÉPIRODALMA

Európa északi peremén négy államban (Norvégiában, Svédországban, Finnországban és a Szovjetunióban) élnek mintegy harmincezer lelket számláló nyelvrokonaink, a lappok.¹ Aligha tudunk róluk e ténynél többet. Esetleg még azt, hogy a magyar nyelv rokonságát módszeresen első ízben éppen a lappal bizonyította több mint kétszáz évvel ezelőtt Sajnovics János a *Demonstratióban*.² Meséikből válogatás magyar nyelven is megjelent az Európa Kiadó *Népek meséi* sorozatában.³

A színek és a formák s a nevezetes *joiku*-dalok művészeiként számon tartott lappok szépirodalma felé kisebb figyelem fordult. Nemcsak nálunk, hanem anyaországaikban is.⁴ Egyáltalán, van-e lapp szépirodalom? Van, bár termése ez ideig nagyon szerény. Néhány lapp nyelvű könyvecske s egy sor, újságban napvilágot látott elbeszélés, vers. Fölmerül a másik kérdés is, mit értsünk lapp szépirodalom? Csak a lapp nyelven megírt alkotásokat, vagy a lapp származású írók más nyelven, többnyire hazájuk hivatalos nyelvén (pl. norvégül, svédül, finnül) kinyomtatott műveit is? Ha ez utóbbi fel fogást tesszük magunkévá, a szerény csokor néhány szál virággal gazdagodik.

A lappok irodalmában az elbeszélés műfaja dominál. Ezek az elbeszélések különböző megtörtént eseteket mesélnek el a lappok életéből, nemegyszer mesei elemekkel, fordulatokkal díszítettek.

¹ Nickul, K. 1970: *Saamelaiset kansana ja kansalaisina*. Helsinki; Hajdú Péter 1962: *Finnugor népek és nyelvek*. Budapest, 317–332.

² Sajnovics János 1770: *Demonstratio. Idioma Ungarorum et Lapponum idem esse*. – Róla: Lakó György 1973: *Sajnovics János*. Budapest.

³ *Varázsdob*. Európa Kiadó, Budapest, 1966.

⁴ *Medvéének. A keleti finnugor népek irodalmának kistükre*. Vál., szerk. Domokos Péter. Európa Kiadó, Budapest, 1975; *Tiszatáj* 1972/2, Vál. Domokos Péter.

Gyakran kapcsolódnak az elbeszélések témái a hiedelemvilághoz vagy az állatvilághoz.

A népköltészet és a szépirodalom szoros, sokszor elválaszthatatlan kapcsolata figyelhető meg. Az egyéni alkotás megteremtésére való tudatos törekvés csupán a XX. században jelentkezik, s akkor is mindössze néhány lappnál. A lejegyzések hiánya vagy legalábbis gyér volta miatt a lapp költészet java része a feledés homályába merül, írja Samuli Aikio és Nils-Aslak Valkeapää.⁵ Az elbeszéléseken túl ez a sors vár a népszerű s az összes lapp folklórműfaj közül legismertebb *joikura* is. Néhány szót talán érdemes szentelni ennek a műfajnak. A *joikukat* (lappul *juoigos*, *joika*) szerkezetük és stílusuk szerint osztályozhatni. A legegyszerűbb *joikuk*nak szövege egyáltalán nincs, csupán különféle töltőszótagok, refrénszerű elemek (pl. *lo-lo-long* stb.) szerepelnek bennük. Ezekben a *joikuk*ban csupán a dallam és a ritmus játszik szerepet.⁶ Például:

na, lailai lailai lailai lailai
lailai lailai lailai lailai
lailai lailai lailai lailai
lailai lailai lailai lailai
lailai lailai lailai la

na, ő lailai lailai lailai lailai
lailai lailai lailai lailai
lailai lailai lailai lailai
lailai lailai lailai lailai.⁷

A magasabb fokú *joikuk*ban már találni néhány szót, sőt olykor egy-egy mondatot is. A szavak gyakran minden összefüggés nélkül kapcsolódnak egymáshoz. Ugyanakkor előfordul, hogy a *joiku* néhány

⁵ Aikio, Samuli – Valkeapää, Nils-Aslak: Saatteeksi. Saamelainen sanataide. 12–25. (In: *Skabmatolak...* 19.)

⁶ Paltto, Kirsti 1973: *Saamelaiset*. Helsinki.

⁷ *Lappische Joiku-Lieder aus Karasjok*. Gesammelt und herausgegeben von S. Aikio, I. Kecskeméti, Z. Kiss. SUST 149, Helsinki, 1972: 63.

szava egy-egy ember vagy jelenség, esemény tömör jellemzése. A szavak közét a meghatározott dallamú, ritmusú refrénszerű elemek töltik ki:

hé, most én énekelni fogok egy dalt,
Jalvi Jouna-ról, lalla la la lalla lallal lá
lallal lallal lallal lá la lála lallal lá
„Aki rólam folyvást énekel, hó lullul lullul ló
lullul lullul lullul lú lu lulu lullul ló
rénszírt és kávét kap érte lullul lullul ló
lullul lullul lullul lú lu lullul ló.”⁸

Fejlettebb formája a *joikunak* az összefüggő, értelmes szöveget előadó dal, mely több szakaszból is állhat. A refrénszerű töltőelemek és a szöveg aránya itt határozottan a szöveg többségét jelenti. A refrén sok esetben már csupán egy-egy szó sorozatos ismétlése, mely ismétlés végigvonul az egész *joikun*.

A *joikuk* – főképpen a szövegtelen változatok – improvizációk voltak, melyek a rögtönzés törvényeinek megfelelően fellobbantak, hogy aztán örökre kialudjanak. Csak a néhány legsikerültebbnek sikerült tovább élni, meg azoknak, melyeket a gyűjtők feljegyeztek. A hittérítés idején a *joikuzást* tiltották, dalosait nemegyszer kivégezték. A *joiku* manapság új funkcióval gazdagodott. Nils-Aslak Valkeapää, a tehetséges fiatal lapp író és politikus hanglemezen is terjeszti népéneknek ezt az ősi műfaját, de amint hangsúlyozza, ezzel is azt igyekszik igazolni, „hogyanem egy őskori nép maradványa, hanem egy az élő nép élő tagjai közül”⁹.

A *joiku* legfejlettebb formája át is vezet bennünket a lapp szépirodalom tárgyalásához. S. Aikio és N.-A. Valkeapää már idézett közös írásában hangsúlyozza, hogy a lapp irodalom mintegy háromszáz esztendő múltára tekint vissza. 1673-ban jelent meg ugyanis Johannes

⁸ *Uo.*, 19.

⁹ Valkeapää, N.-A. 1971: *Terveisiä Lapista*. Helsinki.

Schefferus *Lapponia*¹⁰ című latin nyelvű könyve, melyben két lapp vers is napvilágot látott (*Kulnasadz, jó rénem; Menyasszonyének*). A versek, pontosabban dalok lejegyzője vagy költője az akkor még lapp diák, Olaus Sirma.¹¹

*Kulnasadz nirasam,
ängas joa ondas jordeeskadhe
nurta wata walgeszskadhe
abeide kockit laidiede
fauragaidhe sadiede.
älla moini aiat kuckan Kaigawarre,
patza buarest Källueiaure tuun.*

Kulnasadz, jó rénem,
nem indulnánk-e útnak végre,
ketten készülnénk keletre,
tágas lápokat bejárni,
szerelmes dalokat fűjni.
Ne tarts vissza bennünk, erdős-
[hegyes Kaika,
isten veled is, Källu tava.

*Madhe pati millasan
Kaigawanaide waiedin.
Aga nirama buarebast,
nute atzan sargabast
taide sun monia lij aigamasz
saragain nalgatamasz.*

Sok minden eszembe ötlök,
ha a Kaika öblét járom.
Ügess, rénem, szaporábban,
hogy mielőbb megkaphassam
mindazt, amit ő nekem szánt,
szeme pillantása kívánt.

*Josz iua sarga ainasim,
kiurasam katzesim.
Kulnasasz nirasam,
kätze, ainakasaz tun su salm!*

Ha azonnal láthatnám
kedvesem, úgy igyekeznék.
Kulnasadz, jó rénem,
nézz csak, látod-e már szemét!

Ez, valamint a hosszabb lélegzetű (36 soros) *Menyasszonyének*, mely a kedvesét váró lány hangulatát, érzéseit foglalja dalba, s így mintegy az előbb idézett vers párja is lehet, a szöveges *joiku* tipikus formai jegyeit viseli magán. A sorok változó szótagszámúak ritmusuk különböző, rímeket csak ritkán alkalmaz, akkor is ragrímeket. A dalok

¹⁰ Schefferus, Johannes 1673: *Lapponia*. Francofurti.

¹¹ Olaus Sirma (kb. 1660–1719) később az enontekiői egyházközség plébánosa lett.

népi ihletésű jellege tisztán érzékelhető. Éppen ezért is kétséges, hogy valóban műalkotással állunk-e szemben, vagy „csupán” a népköltészet két darabjának lejegyzésével. Ezt a kérdést eldönteni nem tudjuk, a már idézett Aikio és Valkeapää mindenestre műköltői alkotásként tartja őket számon. Az viszont tény, hogy ez a két vers a világirodalomra is hatással volt. A fordítások révén Európa-szerte ismertté váltak. Hatásuk megfigyelhető Goethe *Nähe des Geliebten*, valamint Franzén *Spring min snälla ren* (Fuss, gyorslábú rénem) című versén. Irodalomtörténeti kutatások azt is kimutatták, hogy H. W. Longfellow is felhasználta e dalok motívumait.

Ez után a vitatott kezdet után mintegy két évszázados csend következett. A múlt század második felében egy svédországi lapp pap, Anders Fjellner (1795–1876) Lönnrot munkáján fölbuzdulva megkísérelt egy *Kalevala*-szerű lapp eposzt összeállítani a *Nap fiai*ról. Már korábban is csak kevesen hitték el ezeknek az alkotásoknak eredetiségét. Voltaképpen Fjellner maga találta ki a verseket, bár a háttér kétségtelenül a lapp néphagyomány, a lapp népköltészet volt.

A lapp nyelvű irodalom folyását Erkki Itkonen tekintette át néhány esztendővel ezelőtt.¹² A lappok első, a szó igazi értelmében vett írója Matti Aikio (1872–1929) volt, aki azonban valamennyi művét norvégul írta, így nem tartozik a lapp nyelvű irodalomhoz.

A svédországi lapp írók közül Johan Turi (1854–1936) a legismertebb. *Muittalus samid birra* (Elbeszélés a lappokról, 1910) című munkája a lappok életmódjának pontos, tárgyilagos leírása. Célja az volt, hogy a hatalom birtokosainak figyelmét felkeltse a kis lapp nép iránt. Gyakorlati célja ellenére a műben sok olyan elem van, mely a szerző művészi tehetségéről árulkodik – írja Itkonen.

Számunkra a legismertebb – talán mert a leggazdagabb, vagy mert hozzáférhetőbb – a finnországi lapp nyelvű irodalom. Megteremtője, egyszersmind klasszikusa is Pedar Jalvi (1888–1926)¹³, aki 23 éves korában állami ösztöndíjjal a jyvaskyläi tanítói szemináriumba került, ott

¹² Itkonen, E. 1971: Suomenlappalaisia kirjailijoita. – *Kalevalansëuran Vuosikirja* 51: 68–77.

¹³ Könyvet írt róla Sainio, Matti A.: *Pedar Jalvi, Suomen ensimmäinen lapinkielinen kirjailija* (P. J., Finnország első lapp nyelvű írója) címmel. Helsinki, 1966.

oklevelet szerzett, és hazatért kamatoztatni tudását. Az ifjút magával ragadta a szemináriumban uralkodó finn nemzeti szellem. Belekerült annak vonzásába, ismerkedett az irodalommal, s a nemzeti újromantika ráébresztette népe sanyarú, kiszolgáltatott életének felismerésére is. Többet is adott neki ennél. Világosan látta feladatát. Álmai, elképzelései népe kulturális felemelése körül jártak. Létre akarta hozni a lapp nyelvű ábécét, írt lapp verstant, nekikezdett finn irodalmi művek fordításának is. Nagyszabású tervei közül csupán irodalmi pályáján jutott el a megvalósuláshoz. 1915-ben Jyväskylä-ben saját költségén kiadta *Muottačalmi* (Hópelyhek) című 52 lapos könyvecskéjét, benne öt verssel és hét elbeszéléssel. Ez utóbbiak egyrészt a lapp folklórból feljegyzett mesék, mindák, amelyeket tanárai biztatására a nyári szünetek idején gyűjtögetett¹⁴ is, másrészt önéletrajzjellegű írások. Szinte Petőfire emlékeztet az a látomásos novellája, melyben halála idejét, helyét és körülményeit jósolja meg.

Barnači (Egy kisfiúnak) című verse mintegy programhirdetés. A lapp nemzeti érzés belekapcsolódik a hazafiság tudatába. Érdeemes idézni a versből a költő sírkövére is bevésített kulcssort:

„Gyermekek élj népednek, élj szülőházádnak!”

A kötet világos szimbolikájú címadó verse magyarul megjelent a Domokos Péter válogatta-szerkesztette *Medveének*¹⁵ című antológiában, Veress Miklós fordításában. A fordítás, bár költői, az eredetitől mind forma, mind tartalom tekintetében jelentősen eltér. Álljon most itt az eredeti lapp szöveg (hogyan a formai jegyeket is nyomon követhessük), a nagyjából szó szerinti fordításom és Veress Miklós műfordítása:

¹⁴ Pedar Jalvi folklórgyűjtései halálának ötvenedik évfordulójára jelentek meg: *Sabmelažžai maidnasak ja muihtalusak – Lappalaisten satuja ja tarinoita*. Helsinki, 1966.

¹⁵ *Medveének*, 262.

Muohtačalmmik

*Saddatala aimmui čada
hiljit kabčček muohtačalmmik,
kabčček keđggi, skirri ala,
vielgađin tak kokček eädnam.*

*Vaibkeke tain leä korud smavis;
miljovnak ko oktii pohtek,
tivvek roggik, leägil muorra-
pohtožiidda ihta skalvi,
keđggi tuohkai čoggo častas.*

*Kiddapeärvvaš muodni ovddast
suddek smarva muohtačalmmik
šelges čabcekoaihkekanassan.
Koaibkekanasast čoggujik tak
ajan, teädnun, javrin, meärran
– sturois talle leä tai fabmu.*

Hópelyhek

Szállingóznak, hullnak a légben
csöndesen a hópihék,
hullnak kőre, cserjésekre,
a földet fehérre festik.

Apró, pici hókristályok
miljósámra ha leesnek,
gödrök, völgyek színig telnek,
ligeteket telehordja,
kövek mögött torlasz gyűlik.

Tavaszi nap melegében
vízcseppekké, csillogókká
olvadnak a hópihék.
A cseppekből gyorsan gyűlik
csermely, folyó, tó és tenger
– nagy akkor az ő erejük.

Hópelyhek

Levegőben lebegések,
égtől-földig hullongások,
kőre, nyírre megnyugvásuk
szárnya fehérret terít.

Kicsiny testük hatalom,
van belőlük milliomm:
terelődnek hócsordába,
roskad tőlük fenyvek ága,
magasodnak torlaszok.

Ám ha tavasz napja föl
meleg fénnel tündököl,

búj helyből csöpp elő:
és mert csepphez csepp iramlík,
forrásból lesz folyam s tenger
lebegésből nagy erő.

Az eredetiben szinte nincs rím, egyszer-egyszer, esetlegesen csendülnek össze a sorok. A sorok ritmusa sem egyforma, dög, bár világos és – egy sor kivételével – eredményes is a költő törekvése a 4+4 szótagú sor (mondhatnánk, lapp felező nyolcas) elérésére. A versszakok egy-egy sorral nőnek, mintegy a gyarapodó hópihéék nyomán. Ez a látszólagos szabálytalanság sajátossága a balti finn és a lapp folklórnak mint olyan népek népköltészetének, ahol a magyaréhoz vagy a cseremiszéhez hasonló dalforma nem alakult ki, vagy csak késői fejlemény. A kötetlenebb dalformákban a tartalom és a forma teljesen fedezi egymást, azaz a dal akkor ér a végére, ha elfogyott az énekes közlendője. Az ilyen megoldás tudatos alkalmazása figyelhető meg a *Hópelyhek* című versben is.

A hang felé futottam című költeményét több formai díszítőelem ékesíti. Szabályos, 4+4 szótagból álló sorok, melyek rímelnek, s a sorokon belül gazdag alliteráció-rendszer figyelhető meg. Pl. a követő alliteráció, mint az 1. és a 3. sorban, a keresztalliteráció, mint a 2. és részint a 6. sorban, végül a keretalliteráció, mint a 7., a 8. és a 10. sorban.

Vihkem jiena kuvlui...¹⁶

*Variid viegam, tuoddar tuolmmam,
alla kaissai ala koargnum,
vuoddiiid va33am, keđgiid keäbham,
tobbe čobkekam, smiehtam, muihtam,*

A hang felé futottam...

Vadont vándorlok cserjést
[cserkészek,
büszke hegyet bolygva hágok,
ligetet lépek, követ keresek,
leülök rá, töprengök

¹⁶ Kiejtési tájékoztatóul: *c* = cs, *d* = t, *eä*, *ui*, *ie* diftongusok, *eäi*, *oai* diftongus + j, *33* = ddz, *33* = ddzs.

beärvas mannavuoda aigam.

kedves korán
[gyermekéveimnek.

Mehciid va33am , murjiiid čoaggam,

Bozótot bújok, szedek
[bogyókat,

*rasiid o3am moarsam raddai,
kiega jiena leägist kullem,*

lányka keblére keresek virágot,
hangja kakukknak távolról
[hallott,

*nieidam juoiggušin tam kaddem,
vihkem jiena kuvliui – vaibem.*

hittem azt lány énekének,
erőm – a hang felé futva –
elhagyott.

Pedar Jalvi után negyedszázadnyi szünet következett. Igaz, lapp nyelvű újság már 100 éve létezik, kisebb-nagyobb megszakításokkal. A mostani – nyolcadik – lap bizonyult a legéleterősebbnek, 40 esztendeje jelenik meg rendszeresen a *Sabmelaš* című lap. Ez nyújt lehetőséget a lappul íróknak műveik, életképeik, elbeszéléseik, verseik, dokumentumjellegű, -értékű feljegyzéseik megjelentetésére. Az újabb könyvre azonban 1940-ig várni kellett. Ekkor jelent ugyanis meg a ma is élő Aslak Guttorm (1907–1992) *Koccam spalli* (A feltámadt szél) című könyvecskéje, mely tíz lapp nyelvű költeményt s néhány elbeszélést tartalmaz. Guttorm is a jyväs kyläi szeminárium hallgatója volt, majd tanító lett Lappföldön. Témaválasztásában első helyre kerül a természet, s akárcsak Jalvi, néha ő is képletesen, allegorikusan dolgozza föl. Szemléletesen láttató versei egyaránt szólnak a nyári est rügyfakadásáról, a csalógány daláról, a lapp tél borongósan szomorú esti hangulatáról, a tomboló hóviharokról:

Skabmaidja

*Murku skabma-čomaid kokča,
vumiid johtal ija seävdnjad.
Rini vuolde soagi seälgä čiekkä.
Orrok jaska luonddu jienak.*

Sarki éj

A dombokat köd üli meg,
jár az éj a mocsarak felett.
A dér alatt nyír emeli ágát.
A természet hangjai némák.

*Padjel lievllai vilges tuoddarčohkka
šaldin astii kuolui padjan,
poažokeäčči mainnasladnin jahkka,
tast ihkku smiehtta, adjan.*

Hídként tör a csillagok felé
a hegy fehér csúcsa a ködön át.
Megnyugszik, rágondolva a
[pásztor,
ha éjjel mesevárat lát.

A nyugtalan emberi természetet a feltámadt szélhez hasonlítja:

Kohccam spalli

*Kohccam spalli
varist falle,
podnja juo soagi ja nubbai tohppe,
soakkai šuvit,
subpai šuonit,
tat spalli vuovddist kirda ja nodde.*

*Miellist juo podnai
njiednjalii čahcai,
tobbe juo livkkaš tuohko ja teihka,
ohca maid ozaš –
kavnnai juo kuovddaš,
tarvanii tasa tuot pieggaleäihka.*

*Oal' al' tat maššuin
ja silban šoavui.
Leäšlamgo njammasam – tiede tam im.
Tuohpalii čažist,
skoahpalii kaddist,
šluggilii luktii čahcerajiin.*

*Miellai fast njuihkii,
siedggaid juo šluggii,
varrai tat korgnii ja vuovddi jorggii.*

Feltámadt szél

Szél kelt a hegyen,
támad veszetten,
megcsavar egy nyírt, s már
[másikba kap,
zúg a nyírfán,
bóg a nyárfán,
az erdőben szállva ott marad.

Hegyoldalról le
a víztükörré,
már ott lebeg-röpköd ide-oda,
valamit kutat,
parti sásra kap,
beleakad a szél játékos foga.

Elidőz az úton,
ezüstösen csillog.
Ki tudja azt, maradni akar-e.
A vizen átront,
érinti a partot,
felpaskolja újból a vizet.

A lejtőn felront,
fűzfákat borzol,
hegy tetején az erdőt kavarja.

*Olmmoš leä muhtum
ki piegga-vuohttum:
odne leä teihke, ihttín juo tuohko.*

Olykor az ember
hasonló a szélhez,
kedve ma ide, holnap oda
[zavarja.

Nemzeti hovatartozásának büszke megvallása, az anyanyelv sorsa iránt érzett aggodása csendül ki *Anyanyelv* című költeményéből, melyben megszólal a vádló hang is.

Eädnikiella

Anyanyelv

*Samekiella, kollekiella,
manne oadak šlundadak?
Ale jaskod eädnikiella,
tastgo vieris kielak, mielak tudnje*

Lappok nyelve, aranyos nyelv,
miért alszol, szenderegysz?
Ne némulj el, anyanyelvem,
most, mikor idegen nyelvek,
[elmék

*juo havddi koirvodik,
raihkeke ik leäke vela liddom,
eäige urbbik rahpasam.*

már sírodat ássák,
bár még virágba se szöktél,
bimbóid sem feslettek ki.

Ez a gondolatmenet napjaink lapp irodalmában nyomatékosabban kap hangot.

Guttorm prózája a hétköznapiak nyugodt életét mutatja be. Igyekszik a lappok körülményeit, életmódját a legpontosabban ábrázolni. Kedveli az eseménytelen, a különös történésektől mentes napok leírását, s ilyenkor a részletek tüzetes kidolgozása kerül előtérbe. A neves svéd nyelvészprofesszor, Björn Collinder így nyilatkozott Guttormról: „Úgy vélem, senki nem jutott Guttormnál magasabbra a lapp művészi próza tudatos fejlesztésében” (idézi Itkonen i. m.).

A már említett *Sabmelaš* című lapp nyelvű újság hasábjain vált ismertté a lappok között néhány olyan író, akik önálló kötetet még nem adtak ki: Pekka Lukkari, Jouko Lukkari, Iisakki Paadar, Matti Morottaja, Uula Morottaja és Sulo Aikio.

Pekka Lukkari (1918–2006) tanító, aki elbeszéléseket, verseket és kultúrpolitikai írásokat publikált a *Sabmelaš*-ban. Emellett jelentős szervező, ill. gyakorlati tudományos munkát végez. Lapp nyelvű énekeskönyvet szerkesztett *Lavlagak* (Dalok) és olvasókönyvet *Lohkamušak* (Olvasmányok)¹⁷ címmel. Pekka Lukkari az összeállítója a legújabb lapp–finn szótárnak is.¹⁸

Jouko Lukkari (1934–) novellákat jelentet meg a *Sabmelaš*-ban.

A réntartó Iisakki Paadar (1925–2007) novellákat, életképeket, zsánerképeket írt a lap számára.

Matti Morottaja (1942–) tanító, szintén a kisprózát műveli.

Uula Morottaja (1892–1963) az inari lapp irodalmi hagyományt mintegy három évtizeden át szinte egymaga tartotta fenn. Vadonbéli tanyasi gazda, aki iskolába sohasem járt. Természetes tehetségként tűnt fel a lapp nyelvű kultúrában. Novellái, melyek saját tapasztalataira vagy a nép emlékezetre épülnek, lappul a *Sabmelaš*-ban láttak napvilágot, de publikált finn nyelvű lapokban is. Nyelvmesterként aktívan részt vett a lapp nyelvi gyűjtésekben.

Sulo Aikio (1947–) lapszerkesztő. Elbeszélései és versfordításai jelennek meg a *Sabmelaš*-ban.

Közös az itt felsorolt írók esetében, hogy önálló kötet kiadásáig nem jutottak el. Voltaképpen ők nem is a szépirodalom művelői a szónak valódi értelmében. Inkább azt mondhatnánk, hogy a népmese, a népköltészet alkotói, akik tudatos tevékenységükkel kiléptek a folklóralkotók névtelen, közösségi világából. Élményanyaguk a lapp múlt, az öregek elbeszélései, a hiedelmek, a mondák, s a lapok mai élete. Ilyenformán élményirodalomnak is nevezhető, mely a társadalom, a politika, de a tudatos alkotás esztétikai síkjára sem jutott még el.

Számukra a *Skabmatolak* (Tüzek a homályban) című lapp és finn nyelvű antológia adott könyvbéli megjelenésre alkalmat.¹⁹

¹⁷ Lukkari, P. 1972: *Lohkamušak*. Helsinki.

¹⁸ Lukkari, P. 1974: *Sami-suoma sadnekirji. Saamelais-suomalainen sanakirja*. Helsinki.

¹⁹ *Skabmatolak. Sabmelaš kirjjalašvuoda antologiija. – Tulia kaamoksessa. Saamelaisen kirjallisuuden antologia*. (Tüzek a homályban. A lapp irodalom antológiája). Helsinki, 1974.

A lapp nyelvű irodalom azonban napjainkban is megteremtette két olyan művelőjét, akikre Finnországban országszerte odafigyelnek. Nils-Aslak Valkeapääre és Kirsti Paltto-ra gondolok. Mindketten az ún. lappofil mozgalom vezéralakjai közé tartoznak.

Valkeapää, akitől a *Medveének* antológiában magyarul is olvasható egy pamflet, a lappok ügyének vezető ideológusa. A *Terveisiä Lapista* című pamfletgyűjteménye voltaképpen dühödt és ingerült támadás a finn társadalom ellen, s olykor általában a finnek ellen. A civilizált társadalom, mely csupán a néprajzi látványosságot keresi a lappokban és azt követeli meg tőlük, valójában elnyomja és kizsákmányolja ezt a kis lélekszámú népet. Valkeapää – olykor egyébként szellemes – írásaiban figyelmeztet, s egyszersmind a helyzetükbe beletörődött lapp honfitársait igyekszik felrázni. A nyílt politizálás mellett tudatosan igyekszik az ősi lapp folklór és néphagyomány elemeit átmenteni a mának. Ehhez felhasználja a modern technika olyan vívmányait is, amilyen például a hanglemez. A politikus-író-költőt mint tehetséges *joikeu*-énekest is számontartják Finnországban. Sajátos hangulatú dalai híven tükrözik a lapp élet, a hagyományok titokzatos, sajátos mivoltát.

Lapp nyelvű verseiben – elődeitől eltérően – a modern költészet irányát követi. A szabad, kötetlen forma, a személyes tartalom, a belső monológok ugyanakkor közeli rokonságban vannak a lapp népköltészettel is. A *Gida ijat čuov'gadat*²⁰ (Tavaszi éjszakák, fényesek) című kötete vékony, kézírásos s a költő által illusztrált könyvecske, mely mintegy félszáz verset tartalmaz. Egy kis válogatás e versek közt hű keresztmetszetét adja Valkeapää költői világának.

1.

Mán'ga vakeko laen juo vuor'dán
čalmiiguin ožan
jos soames boadásii

Sok hosszú héten át vártam
szememmel kutattam
hogy jönne valaki

²⁰ Valkeapää, N.-A. 1974: *Gida ijat čuov'gadat*. Oulu.

<i>Duš'si</i>	Hasztalan
<i>Gulan mat biččusat čirrut</i>	Hallom hogy sírnak a madarak
2.	
<i>Gida ijat laet nu čuov'gadat nu čuov'gadat</i>	Tavaszi éjszakák fényesek oly fényesek
<i>Ak'tunasa vai'bmo fiellada jur'dagat bullet</i>	A magányos szív mások után vágjik nyomaszt a töprengés
3.	
<i>Diedán han mun atte galgašši hubmat duodalažžat ja viisaid</i>	Hisz tudom én hogy a valót és bölcseket kellene mondanom
<i>Mutta gii dalle oainašši rásážiid ibmaša</i>	De ki látná meg akkor a virágok csodáját
4.	
<i>In diede manín nub'bi muorra lae stuorit ga nub'bi manín nub'bi baei'vi čuov'gadit ga nub'bi</i>	Én nem tudom egyik fa miért nagyobb mint a másik miért fényesebb az egyik nap mint a másik
<i>Vai'bmo fal čierro al'bmuid dirre baeivis baei'vai</i>	Csak a szív jajong az emberek miatt nap nap után
5.	
<i>Ja mun sáttán dušše ímaštallat čak'kát ja gneč'čalad'dat Atte lae gaessi, baeiv-š báitá</i>	És én egyre csak csodálkozom ülök és nézdegélek Hogy nyár van, ragyog a nap

Atte dan laet, gaeččat, mad'dját Hogy itt vagy, nézel, mosolyogsz

*Boares baena njan'gá gas'ko lát'ti
canahallá* A vén kutya fekszik a padló közepén
nyújtózkodik

6.

*Mun rákkistan du
dan laet ga maerra* Szeretlek téged
akár a tenger olyan vagy

*Vuojadan du čázis
busk'čaladdan dus* Úszom vízedben
elmerülök benned

*illu lae dievas
ga gávnan helmu* teljes a gyönyör
ha rálelek a gyöngyre

7.

*Dasa lae juo nu gukkes
áigí, nu gukkes áigí* Már hosszú ideje annak
hosszú ideje annak

*Más diédán
atte dan it laet
fal miela gielis,
jurdaboavra?* Honnan tudjam
hogy nem vagy
hazugság
nem vagy káprázat

8.

*gíddááigí čuovgat bullet
gída áigí, čuovga áigí
gíddadadat,
čuovgat bullet* Tavaszidő fényei égnek
tavaszidő, fényes idő
tavaszi szelek,
fények égnek

*miela líg'ge
váimo líg'ge
buollá lieg'ga miellajurda
váimo jurda
lieg'ga jurda* kedvet melegít
szívet melegít
égnek a kedves gondolatok
a szív gondolata
meleg gondolat

<i>gíđa čuorgat</i>	a tavasz fényei
<i>gíđa dalat</i>	a tavasz szelei
<i>váimo lieg'ga</i>	a szív meleg
<i>gíđđadalat</i>	tavaszi szelei
<i>oaínát ga dál</i>	látod-e most
<i>fuob'mát ga dál</i>	észleled-e most
<i>aellima čuorgaid</i>	az élet fényeit
<i>aellima dardoid</i>	az élet érzéseit
<i>baeiváza luotti</i>	a nap éneke
<i>aellima luotti</i>	az élet éneke
<i>gíđđa ga dalla</i>	a tavasz mint a szuél
<i>cakká ja buollá</i>	él és lobog
<i>gíđđa, gíđđa</i>	tavasz, tavasz
<i>luondo, váimo</i>	természet, szív
<i>ael'ki dalla</i>	élő tüze

Kirsti Paltto (1947–) tanító Utsjokiban. A lapp irodalom másik fiatal tehetsége. 1971-ben jelent meg *Soagnu* (Leánykérés) című novelláskötete. Könnyed történeteit át- meg átszövi a hamisítatlan lapp hangulatvilág. Állandó feszültség és titokzatosság lengi körül az eseményeket. Tehetségét a *Sabmelaš*ban publikált írásaival is egyre-másra igazolja. Valkepäähez hasonlóan ő is aktív harcosa a lappok ügyének. *Saamelaiset* (A lappok) című finn nyelvű esszékötetében áttekintést ad a lappok lakta földről, bemutatja a lappok életmódját. Alapkérdése a lappok önállóságának ügye. E körül forog minden témája, ebből a szempontból helyesel vagy vet el valamit. Ismerteti a lapp kultúrát, s az ún. civilizáció, az idegenforgalom, a finnesítési törekvések hatását erre a kultúrára. Lapp nyelvű iskolákat követel, még mielőtt a most felnövő ifjú lapp nemzedék végleg elfelejti anyanyelvét. Ez a folyamat ugyanis a lapp nyelv s vele együtt a lapp kultúra kihalásához vezetne. Ugyanez a felrázó hangulat, ugyanezek a társadalombíráló s kedvező megoldást sürgető gondolatok alkotják eddig még szerény terjedelmű költészetének gerincét is. A *Skabmatolak*

című antológiában két hosszabb lélegzetű költeménye kapott helyet, az *Ébredés* és *A meleg emberiség társadalma*. Ezekből idézek:

„a köröttem csengő hangokra ébredek. kacagások vidám kiáltozások. nézek magam körül mintha a partot keresném ahol kiköthetném ezt az eltévelyedett csónakot. elveszítettem-e magam vagy hol van az az én amelynek az emberek között kellene lennie és szakadatlanul beszélnie? hallgatom a szavakat. közös utazásokról mesélnek egyazon érzéseket hajtogatnak. közös emlékeik kötik össze őket de én távol maradok az ő útjaiktól. (...) (...) barátokra leltem és úgy nőttem ki a gyermekkor erdei ösvényeiről. szégyelltem emlékezni rájuk. ujjam begyével akartam élvezni az életet. el akartam ragadni az élettől azt amit szépszerével nem adott volna meg nekem. egy sereg „barátot” gyűjtöttem magam köré hogy magányos pillanataimban se maardjak teljesen egyedül. mindig kell valakinek akihez oda lehet fordulni.

magas hegyen álltam amely alatt láttam a veszélyesen vidám új világot. hosszan töprengtem mielőtt leugrottam. végül mégis rászántam magam. mögöttem hagytam mindent amit addig valóságosnak és az élethez méltónak tartottam. hagytam hogy a hullámok hömpölyögjenek fölöttem lassan ízlelgettem az új életet. a szél egyre messzebb és messzebb sodort attól a parttól ahol évtizedeket éltem. (...) (...) rátaláltam a dalra az ének szavaira. ez az emberi lélek mélyén született ahová a hegyes tüskék nem érnek el. ebbe a lélekbe nem vágta sebeket csak a szél hozott friss levegőt és hozott szavakat. (...) (...) és végül nem találtam mást mint saját szívem mély sötétjének az alját. ajkam már nem mondta amit – akartam szám csak ízlelgette a fehér poharat mely apránként fogyott s végül kiapadt. befelé fordultam

és bámultam a régi emlékeket amelyek elől úgy szaladtam mint a kísértetek elől. nem bírtam elviselni a szép emlékeket ebben a pusztító magányban. felkiáltottam, futottam a megfáradt emberek nyomában és megpróbáltam beleordítani a fülükbe. de hogy hallották volna meg amikor nem született meg a szó?

és most — — —

nézek magam körül mintha a partot keresném ahova ezt az eltévelyedett csónakot kivontathatnám.”

(Ébredés. 1971)

„Kitéptem gyökerem, amikor átléptem
a törzsi határt,
feledtem gyermekkorom szokásait,
az anyanyelv összekuszálódott az idegen nyelv
betűivel.
Új ruhákba öltözködtem,
új arcot festettem magamnak.
Azokkal indultam el, akik arra tanítottak,
hogy megvessem népemet,
szégyelltem törzsemet, nyelvemet, rokonságomat..

Idegen társadalomba vezettek ők engem.
Ők azt a szabadság, az egyenlőség és testvériség
társadalmának,
a meleg emberiesség társadalmának nevezték.
De az egyenlőségükről kiderült, hogy csupán
szépen öltöztetett fatuskó,
amelyben a gazdag vagyonában ringatózik
otthonában,
és a szegény meg annak földjén rohan izzadt
homlokkal, hogy eltartsa magát.
A szabadság a pénz, a vagyon és a hatalom
birtokosainak kezében volt.

A szegény szabadsága – hogy szorgalmasan
végezze munkáját,
hogy egyre jobban törje magát, hogy
túlélje a napot.
És a testvériség – olyan hazugság, mellyel
a szegényt – azzal szemben
aki kizsákmányolta és dolgoztatta –
alázatosnak, csendesnek és elégedettnek tartották.
Ilyen rend szolgálatára hívtak engem is,
hogy támogassam a gazdagot annak gazdagságában,
a szegényt meg nyomorúságában.
De én szegény otthon sarja voltam,
képtelen voltam nyitott szemmel enyéimet elnyomni.
És bár megtanultam szokásaikat
és a gazdagok életmódját,
nem való vagyok mások eltiprójának.
Így az ő társadalmuk, melyet szolgálnom kellett volna,
kivetett engem magából.
Idegenként, magányosan menekültem
odúmba, és nem értettem semmit.
Magamat vádoltam és lapp mivoltomat,
a szegénységet és a jelentéktelenséget tartottam bűnösnek
azért, amit el kellett szenvednem..
Nem értettem én tudatlan, hogy
a Rend a faj,
a gazdagság és az égtáj szerint méretik meg. (...)
(...) Mégis ez rabolta el emberiességünket,
húzta ki lábunk alól földeinket ,
üresre halászták folyóinkat, tavainkat,
ez ölte meg élő nyelvünket és kultúránkat,
és árucikké silányította elcsúfított
és meghamisított képeinket.

Belenyugodhatunk-e ebbe a helyzetbe, az alacsonyabb rendű emberi sorsba,
melyet ez a Rend juttatott nekünk osztályrészül?”

(*A meleg emberiség társadalma, 1971*)

A lapp szépirodalom tulajdonképpen a lírában a legerősebb, a legki-fejlettebb s a legtöbb reményre jogosító.

A *Medveének* című antológiában a kötet válogatója, Domokos Péter így ír: „Miképp lehetne jellemezni a lapp irodalmat? Már első pillantásra szembeötlik szétforgácsoltsága, szervezetlensége. Nem volt ugyanis összefogója és központja a lapp íróknak, nem volt közös céljuk, elképzelésük. (...) A lappok ma is az észak-európai államok egzotikumai. (...) Az írói mesterséget sem tanulták, műveltségük is eltérő szintű és esetleges, ezért ösztönösen írnak. (...) Egyáltalán nem meglepő, hogy mondanivalójuk erősen kritikai élű, szomorú, keserű vagy gúnyos hangvételű...” (248.)

A lapp irodalom tehát létezik. Bizonyosságát adja egy az élete fenn-tartásáért küzdő kis nép művészi igényeinek. Fő táplálója a néphagyomány s legújabbban a politikai, társadalmi harc. Mindkét össze-tevő biztosíthatja a lapp irodalom további kibontakozását, amennyiben művelésére igényt tart a lapp nyelvű közvélemény.

(1976)

**AZ URALISZTIKAI TANSZÉK
(SZOMBATHELY) LAPP TEMATIKÁJÚ
KIADVÁNYA**

SPECIMINA FENNICA

16. Domokos Johanna: *Sámi cultural and intercultural conjunctions*.
Szombathely, 2011, 197.

VII.

VOGUL IRODALOM

VOGUL MEDVETOR A SZÍNPADON

A finnországi nyári, szabadtéri színházi évad legnagyobb szenzációja egy vogul medvetor hiteles előadása volt. A színészek teljes mértékben azonosultak a vogul szereplőkkel, s ennek eredménye egy minden igényt kielégítő, nagy sikerű előadássorozat lett.

A jó hatezer lelket számláló vogul (manysi) nép – a magyarok legközelebbi nyelvrokona – művészetében a medveünnepi színjátékok jelentős helyet foglalnak el. A gazdag népköltészet és népművészet sajátos ága, amely nagy népszerűségnek örvendett még e század elején is a vogulok között. A kutatók is szinte a medvetorról közölték első észrevételeiket, sikerült még idejében viszonylag nagyszámú, medveünnepel kapcsolatos dalt, szertartást feljegyezni, így módon a medvetor elérhető közelségbe került.

A medvetorra a medve elejtése után kerül sor. Az északi népek számára a medve, erdeik legnagyobb, legtekintélyesebb állata szent, így megölése bűnnek számít. Ám a tor szertartása közben a színjátékot figyelő medve (illetve medvebőr és fej) megengesztelődik, így a vadásznak nem kell tartania a szent állat, az erdei öreg, karmos állat bosszújától.

A medvevadászat szertartásai már a vadászat előtt megkezdődnek. Majd a sikeres vadászatot további rituális események követik (megnyúzás, bölcsőbe tétel, hazakísérés, locsolás, füstölés). Ezután következik a medvetor. A medvét beviszik a házba, előre elkészített fészekbe ültetik, amint erről a medve maga énekel:

Finom posztóval bőséges fészekbe
ültetnek engem,
finom selyemmel bőséges fészekbe
ültetnek engem,
rénbika lába magasságú asztalra
ültetnek engem,

jávor lába magasságú asztalra
ültetnek engem.

A fészekbe ültetés után megvendégelik a medvét, hiszen az egész ünnepséget az ő tiszteletére rendezik. A medve orra alá pálinkás vagy rumos palackot állítanak, s a medvét elejtő vadász odamegy az állathoz, és mentegeti magát:

Én aranyos édes Otszóm,
Mézes mancsú szép kis mackóm,
Ne vedd rossz néven a véged,
Nem én vágtalak le téged.
Magad estél görbe fáról,
Buktál le a tőcsudárról,
Galygatyád így elszakajtád,
Tőleveles kacabajkád...

(Vikár Béla fordítása)

A mentegetőzést követi a medve szórakoztatása. Ekkor éneklük a híres medveénekeket. A medveünnepi színjátékok a műsor második részét alkotják. Ez a drámai produkció, amely tele van vidámsággal, tánccal.

A medveünnepi játékok a sikeres vadászat után több napig is eltartanak, amint erre a medvetor dalai utalnak:

Állatot megillető öt éjjeled eltelte után,
állatot megillető négy éjjeled eltelte után...

A kis színdarabokban minden szerepet férfiak alakítanak. A szereplők nyírhéjből készült álarcot viselnek, a női szerepet női ruha és az arcot fedő kendő jelzi. Az álarc a komikus hatás növelésén kívül fontos szerepet tölt be, elrejtja a medve elől a medvevadászokat, nehogy az állat bosszút tudjon állni. Ezért történik meg, hogy a szereplők általában elváltoztatott hangon, fejhangon beszélnek. Az álarc viselésén kívül

a játékosok kitömik ruhájukat, hogy fokozzák a mulatságot. Mindezek a mókák megnyerik a medve tetszését, ez derül ki a dalokból:

Csupasz hánccsal körülaggatott fejjel
játszottak előttem...
Hátpúpos sok férfiam
haspotrohos sok férfiam
kezeügyes férfiam keze ügyességét
mind végig megnézegetem,
lába ügyes férfiam lába ügyességét
mind végig megnézegetem.

A színdarabok zene- vagy énekszóra járt táncokkal végződnek. Ezek komikus férfitáncok, ahogy a medve mondja:

Kézcsavargató jeles játékot
játszanak előttem,
lábcavargató jeles játékot
játszanak előttem...

A vállalkozó szellemű finn rendező és színészei sikerre vitték ezt az ősi szertartást. A sikereken felbuzdulva Väinö Lahti rendező azon munkálkodik, hogy tovább bővítse ezt a finnugor repertoárt, s kutatja a többi finnugor nép folklórjában rejlő lehetőségeket. A közönség mindenesetre nagy érdeklődéssel várja a folytatást. Väinö Lahti a magyarok példáját tartja útmutatónak, nevezetesen a *Kalevala*-előadást.

(1973)

AZ URALISZTIKAI TANSZÉK (SZOMBATHELY) OBI-UGOR TEMATIKÁJÚ KIADVÁNYAI

SPECIMINA SIBIRICA

11. Anna Widmer: *Studien zum Nizjam-Ostjakischen*. – 1996, 97.
20. B. Székely Gábor: *Agreement in Northern Siberian languages*. – 2003, 98.

A COLLEGIUM FENNO-UGRICUM OBI-UGOR TEMATIKÁJÚ KIADVÁNYAI

LITERATÚRAL

- *Soomengri rahvaste kaunid luuletused*. 2015 (ebben észt fordításban hanti és manysi versek is) 281.
- *A finnugor irodalmak legszebb 12 verse*. 2015 (ebben hanti és manysi versek is).
- *Стихотворений ханты йӧаӧӧн*. 2015, 37 (hanti versek).
- *12 сяр ёмас стихыт финно-угорский литературыл*. 2015 (néhány finnugor nép irodalmának néhány verse hanti nyelven) – *A finnugor irodalmak legszebb 12 verse*. 2015.

VIII.

MARI IRODALOM

NÉPKÖLTÉSZETBŐL SZÜLETETT

Sok kincse van még a világ irodalmainak, amelyek ismeretlenek, vagy nem kellően ismertek előttünk. E fehér foltok közé tartozik kislélekszámú rokon népeink irodalma is, bár e téren ismereteink az utóbbi időben egyre gyarapodhattak.

A marik vagy cseremiszek, e jó félmillió, Volga-parti nép folklórja és szépirodalma csak az elmúlt néhány esztendőben tárulkozott fel előttünk. Ez a megállapítás elsősorban a szépirodalomra vonatkozik. Népköltészetük ugyanis a mari nyelv egykori világhírű kutatója, Beke Ödön révén több kötetben olvasható magyarul is, ám ez az akadémiai kiadás vajmi kevesek kezéhez jutott el. A nagyközönség szempontjából ugyanilyen sors vár a nyelvész Bereczki Gábor és a népzene kutató Vikár László közös gyűjtéseinek eredményeit tartalmazó *Cheremis Folksongs* című kötetre is, amely pedig a *Függelékben* a mari népdalok magyar nyelvű fordítását is tartalmazza.

Szerencsére azonban egy-egy költői áttételen keresztül közelebb kerülnek hozzánk ezek az alkotások. Képes Géza nagyszerű *Napfélt és éjjelt*, Buda Ferenc *Varázsének* című antológiáiban, Weöres Sándor fordításaiban a költői műfordítások köntösében válnak közkinccsé. A mari népmesékből nyújt egy csokorra valót a *Népek meséi* sorozat mari kötete. Több más rokon népünk folklórával, szépirodalmával együtt a mariké is jelentkezik a *Tiszatáj* 1972/2-es számában. Domokos Péter válogatásában. Legutóbb a *Medvéének* című hatalmas terjedelmű és széles skálájú finnugor antológia közölt mari irodalmi szemelvényeket. Ezt a kötetet is Domokos Péter állította össze. A mari novellairodalomból pedig a *Forrás* című antológia (Erdődi József szerkesztésében) adott ízelítőt.

A mari irodalom fiatal írásbeliségű irodalom, akárcsak a Szovjetunió kis népeinek zöméé. A XVIII–XIX. században teremtik meg az ábécét, de az első évtizedekben az irodalom kibontakozásáról beszélni nem lehet. Egy-két szótár, nyelvtan írása, majd a múlt század

második felében vallásos kiadványok, ez az, ami a fiatal írásbeliséggel rendelkező népek nyelvének életképességét igyekszik – a köznapi használaton túl is – bizonyítani. A műköltészet első zsengei csupán a XX. század elején bontakoznak ki. A Volgától az Urálig terjedő területen élő népek irodalmának – tán szándéka ellenére – a Kazanyi Tanítóképző volt éltető táptalaja. Kéziratos lapokat írtak a nemzetiségi – mari, udmurt, tatár – diákok. 1905-től nemzeti nyelvű évkönyvek láttak napvilágot. Egy ilyen évkönyvben jelent meg az első mari vers, Csavajn *Berek* című költeménye.

A fiatal írásbeliségű népek irodalmát könnyű korszakokra osztani. Az első periódus az első nemzeti nyelvű munka – általában bibliafordítás – megjelenésétől 1917-ig tart. Ez a néhány évtized a jelentkezés korszaka. A zsenge élet mintha az erejét próbálgatná, félénken emeli föl fejét. Aztán egyszeriben szárba szökken, s nyílnak első virágai. Még nem él meg azonban támasz nélkül. Még keresi az erőt, még nem önálló. A mari irodalom is így kezdődött. A klasszikus, Csavajn, első verse nemcsak irodalomtörténeti jelentőségű, hanem irányadó is. A honi táj, a természet szeretete tükröződik benne, mely elmélyül a népköltészet kincseinek folytonos felhasználásával, de távolabbra is tekint, az orosz irodalom a példakép, az orosz irodalommal állandó közelségben, kapcsolatban van. Az irodalomnak ez az önfelfedezése később kiegészül a világ felfedezésével. Az alkotások lassacskán megtöltődnek politikai tartalommal.

Ez a feltöltődés, a társadalmi kérdések felé fordulás a második periódusra jellemző leginkább. Megint tudunk – sajnos – pontos dátumokat írni e korszak végére. 1917-től 1938-ig, 1943-ig tart. A fiatal irodalomnak legtermékenyebb korszaka ez, mind minőségi, mind mennyiségi tekintetben. Napilapok, folyóiratok születnek. Tudományos kutatóintézetek nyílnak, nemzeti nyelvű kiadókat létesítenek. A két évtized alatt több mint 100 önálló kötet, rajtuk kívül sok mari irodalmi antológia, s egy sor tankönyv látott napvilágot. Ezt a termékeny pezsgést törte ketté a politikai letartóztatások, perek és kivégzések időszaka, s fojtotta meg – legalábbis egy időre – az egyre magasabbra törő irodalmakat. A második periódus legjelentősebb írói a mariknál Csavajn, Sketan (1898–1937), a feltört ugar

témájának mari megfogalmazója, kitűnő satíráíró, Sabdar (1898–1943) a filológus-író, a nagy lírikus tehetség Ölik Ipaj (1912–1943), akinek rövid életét 10 verseskötete koronázza egy sor formai, költészeti újítással, és az Urálba telepített marik írója, Erikán (1912–1957).

A harmadik korszak 1958-ig tartott, kevés igazán kiemelkedő alkotóval. Elburjánzik a sematikus irodalom, egyre-másra jelennek meg a dicsőítő ódák. Ekkor is akad azonban néhány említésre méltó írója a mari irodalomnak, így a mari dráma egyik jelentős alakja, Nyikolajev, és a Sztálin-díjjal kitüntetett kiváló költő-műfordító, M. Kazakov.

A tisztulás után a dermedt csend nem sokáig tartott. Hamarosan rendeződtek a sorok, s a kedvező légkörben ismét virágozni kezdett a nevéhez méltó irodalom.

*

Szergej Csavajn (1888–1942) a mari irodalom klasszikusa, az első mari nyelvű szépirodalmi alkotás, a *Berek* című vers költője. Sokoldalú író, publicista, aki tisztában van szerepével a mari kultúrában. Az irodalomnak valamennyi műfaját művelte.

Műveiben szorosan kötődik a népköltészethez, a néphagyományokhoz. A *Jülanda* című legendában egy falujabéli öregember meséjét dolgozza fel irodalmian, s nem rejtett tendenciával. A romantikus-szентimentális történet arról szól, hogyan segítették a tatár iga alól felszabadulni kívánó marik az oroszokat Kazány bevételekor. A történelmi események feldolgozása iránti hajlama megmutatkozik az *Akpatör* című drámájában is. Pugacsov felkelésében a Volga-vidék népei, köztük a marik is nagy számban vettek részt. Akpatör voltaképpen Pugacsov harcostársa, aki sereget verbuvál a marik között. A történeti dokumentumok és a legendák felhasználásával megírt érdekes dráma a felkelők veresége ellenére optimista hangon zárul. Az *Élő víz* szimbolista drámájában a szovjet hatalommal megváltozott életviszonyok, körülmények megállíthatatlanul elűzik a régit, a maradit. A dráma szövegébe ötvözőtt legenda a csodatévő élő vízről, vagy inkább az életvízről — mely a régmúltban a marikat kiemelte a környező népek közül — összefonódik a szovjet hatalommal bekövetkezett kedvező változás dicséretével. Csavajn

legnagyobb munkája az *Elnet* című regény. Az Elnet ugyanaz, mint a magyaroknak a Tisza. Az Elnet partján játszódik a hatalmas sodrású regény cselekménye, századunk első két évtizedében. Történeti-etnográfiai-szociográfiai értékű mű, sok önéletrajzi vonással. Hű képet rajzol a mari falu egykori és megváltozott életéről. Bemutatja az egykori szemben álló erőket, azok harcát, majd a szegénység felszabadulását a gazdagok elnyomása alól. Ebben a társadalmi regényben is erős a népköltészeti kötöttség. A folklórból vett idézetek mintegy a hasonlat szerepét játsszák a regényben.

A mai mari próza egyik legtehetségesebb alakja Kim Vaszin. 1924-ben született tisztviselő családban. Pedagógiai főiskolát végzett. Irodalomtörténész, 1939-től jelennek meg munkái. Rendkívül sokoldalú és termékeny. Több mint 30 kötete jelent meg eddig a széppróza, a publicisztika, az irodalomtörténet területén. Több művét oroszra is lefordították, de a környező autonóm köztársaságok nyelvére is, sőt angolra, franciára és magyarra is. Az irodalomkutatáson és a szépirodalom művelésén túlmenően műfordítással is foglalkozik, Puskind, Gogolt, Csehovot, Gorkijt, Gajdart, Solohovot szóltatta meg anyanyelvén. Mind irodalmi, mind pedig irodalomtörténeti munkáiban érdeklő a folklór, a nemzeti hagyomány és az irodalom kapcsolata.

Alekszandr Juzökajn 1929-ben született parasztszaládban. Ő is elvégezte a pedagógiai főiskolát, s ezen kívül a Gorkij Irodalmi Intézet egyik fakultásán is tanult. Volt tanító, újságíró, tudományos munkatárs, és az *Oncsiko* (Előre) című mari nyelvű irodalmi folyóirat szerkesztője. 1949-től publikál. Költőként indult, aztán dramaturg, végül prózaíró lett. Több kötete közül kiemelem a *Forró víz* című novelláskötetet, valamint a *Vakok és látók* című regényét.

A mari líra legnagyobb alakja Valentyin Kolumb. A fiatalabb költőgeneráció vezető alakja. Az *Oncsiko* főszerkesztője volt a közelmúltban bekövetkezett haláláig. Életének utolsó éveiben figyelme egyre erősebben fordult a népköltészet felé. Egymás után jelentek meg népi ihletésű legendái (*Legenda Jaran apóról*, *A mari népi hímzés születése* stb.) az *Oncsiko* hasábjain, önálló kötetei bizonyítják sokoldalúságát, lírájának teljességét. Szatirikus verseiben a társadalomban

fellelhető visszasságokat, a negatív emberi tulajdonságokat tűzte tollhegyre. Változatos és magas színvonalú formai kísérletei, művészi nyelve a mai, de az egész szovjet irodalom egyik kimagasló képviselőjévé teszi.

(1975)

A MARI IRODALOMTÖRTÉNET VÁZLATA

A mari irodalom a fiatal írásbeliségű irodalmak közé tartozik. Olyan fogalom ez, mely csupán az utóbbi néhány évtizedben alakult ki, mégpedig a világirodalomban bekövetkezett gyökeres változások következtében.

A világ irodalmainak száma az utóbbi évszázadban erősen gyarapodott. A hagyományos, a régi történelmi múlttal rendelkező, a világirodalom magvát képező irodalmak mellé az ismeretlenségből újabbak növekednek. A hagyományokkal rendelkező és az újszülött irodalmak kapcsolata természetesen egyoldalú, ez utóbbiak igyekeznek valamiféleképpen az előbbieket követni.

Ilyenformán áll elő egy irodalomtörténeti, elméleti szempontból rendkívül érdekes helyzet. Az irodalom genezisének egy sajátos változatával találkozunk, amikor a népköltészetből – mert hiszen mindig ez az alap – minőségi ugrással egyszeriben műköltészet, szépirodalom lesz, mely szépirodalom azonban már élvezheti a korábban létrejött és így kifejezett irodalmak termékenyítő hatását, támogatását is.

Valamennyi születő irodalom egyszersmind az őt létrehozó társadalmi rendszer tükrözője is, ezért az „újszülött” irodalmak tarka képet mutatnak. Új színekkel bővítik a palettát a fiatal írásbeliségű irodalmak földrajzi helyzetéből fakadó körülmények is. A fiatal irodalmak ugyanis természetesen a hozzájuk földrajzi értelemben legközelebb eső irodalmak kisugárzását fogják föl. A kialakulóban lévő irodalmak a környező, „régí írásbeliségű” irodalom normáit tekintik mércének.

Az újszülött irodalmak fejlődése feltehetően gyorsabb léptekkel következik be, mint az egykor – példakép és eszmei támogatás nélkül – létrejött irodalmaké. Létük ugyanakkor nagymértékben függ a társadalmi atmoszférától is, amelybe beszülettek.

A fiatal írásbeliségű irodalmak művelése sok áldozatot követel az íróktól. Egy kis túlzással Ady szavait vonatkoztathatjuk rájuk: „Ezer-szer Messiások / a magyar Messiások”. Egy néhányezres, jobbik esetben néhány százezres lélekszámú népnek a nyelvén írt irodalmi alkotások többnyire elszigetelődnek, kívül rekednek a világirodalom vérkeringésén. Nem elhanyagolható az a lélektani tényező sem, hogy az író szeretne minél szélesebb tömegekhez szólni. Ez egy kis nyelv esetében lehetetlennek tetszik. Az orosz mint világnyelv megnyitja a kapukat a fiatal írásbeliségű irodalmak előtt is. Az eddigi gyakorlat az alábbi megoldásokat kínálta: – a nemzetiségi író kezdetben két nyelven ír (anyanyelvi szinten ismerve az orosz is), ez azonban hatalmas energiát von el az írótól, úgyhogy nem is lehet csodálni, ha az anyanyelven való írással apránként föl is hagy (példa rá a vogul J. Sesztalov; bár ellenpéldaként a kirgiz Dzs. Ajtmatov is megemlíthető); – a nemzetiségi író anyanyelvén ír, s valaki lefordítja alkotásait oroszra; ez a gyakoribb példa, s az író számára veszélyesebb is, mivel teljességgel ki van szolgáltatva a fordító kénye-kedvének: a sok esetben „átdolgozott” fordítások néha nehezen felismerhető alteregói az eredeti alkotásnak, s ez a variáns fordítódik le – szerencsés/szerencsétlen esetben – további idegen nyelvekre (példa a mari A. Juzökajn: *Kugözan vuj* [Az ősök hegye] című regénye, mely oroszul *Vakok és látók* címmel az eredetinek alig a felét tartalmazza); – a nemzetiségi író maga készíti el művének szó szerinti fordítását, a nyersfordítást, melyet aztán a tulajdonképpeni fordító „átstilizál”.

Olyan megoldást nehéz javasolni, mely valamennyi ellenvetést kivenné. Marad a bizakodás, hogy a mari s vele együtt a többi fiatal írásbeliségű irodalom megőrzi nyelvét, sajátosságát.

A fiatal írásbeliségű népek külvilágtól való elszigeteltségének az is lehet oka, hogy nincs meg vagy nincs felfedezve a maguk Sesztalovja vagy Ajtmatovja, aki világnyelven megszólalva a világ(irodalom) figyelmét kis népekre fordítaná.

*

Uráli nyelvrokonaink irodalma – a finn és az észt kivételével – a fiatal írásbeliségű irodalmakhoz tartozik. A vogulok, osztrákok és szamojédok irodalma csupán századunk húszas éveitől indult fejlődésnek, az októberi forradalom után, annak kedvező következményei hatására. A mari, mordvin, komi és udmurt irodalom már a múlt század végétől tud irodalmi alkotásokat felmutatni.

Eme irodalmak kialakulását illető nézeteik alapján a kutatók két csoportra oszthatók. Az egyik tábor véleménye szerint a Szovjetunió kis népeinek irodalma csupán az októberi forradalom után alakulhatott ki. A másik vélemény szerint sok kis nép már a forradalom előtt is rendelkezett valamelyes irodalommal. Ez utóbbi nézetet kézzelfogható bizonyítékok támasztják alá. A marik első „irodalmi alkotásai” a XVIII. század második feléből kelteződnek. Két dicsőítő versről, melyet II. Katalin orosz cárnő kazanyi látogatása alkalmából (1767) mondtak el, ill. nyomtattak ki később (1782) Moszkvában, valamint egy Kazanyban kiadott kötetben (*Торжественно Казанской Съеминarii...*, 1795) megjelent versről van szó. Ezeket az első irodalmi alkotásokat – leszámítva a nyelvészek és utazók feljegyezte és kiadta mari szójegyzékeket, ill. rövidebb összefüggő szövegeket – közel egy évszázados szünet követi. A múlt század hetvenes éveitől élénkül meg a mari nyelvű munkák kiadása. Elsősorban egyházi irodalomról van szó (fordítások oroszról), melyeket iskolai könyvek, szótárak, nyelvtanok egészítenek ki. Említésre érdemes tény, hogy a mari nyelv az istentiszteleteken, az iskolában és a bírósági gyakorlatban használatos volt. Az októberi forradalom előtt 250 könyvet, illetve füzetet adtak ki mariul, ebből 240-et 1870 után. Ez a tekintélyes számú kiadvány, annak ellenére, hogy alapján véve vallási jellegű, fontos szerepet játszott az irodalmi nyelv kialakulásában. Természetesen nem beszélhetünk egységes irodalmi nyelvről, hiszen ezek a munkák különböző nyelvjárásokban íródtak, bár akadtak törekvések különböző nyelvjárási jelenségek keverésével kialakítandó egységes irodalmi nyelv létrehozására is. (Itt jegyzem meg, hogy a mari irodalmi nyelv abban az értelemben, ahogy német, orosz vagy magyar irodalmi nyelvről beszélünk, még ma sem alakult ki. Sok az esetleges nyelvjárási elem mind a szókészletben, mind a grammatikai

szerkezetben, amelyeket egy megszilárdult, standardizált irodalmi nyelvnek ki kell küszöbölnie.)

A mari irodalmi nyelv fejlődésében az 1907–1913 között évente kiadott kalendárium, a *Marla Kalendar* jelentett új szakaszt. A *Marla Kalendar*t V. Vasziljev és P. Glezgyenyev adta ki. Ebben jelentek meg az első mari nyelvű publicisztikai írások, a mari költészet első darabjai, Csavajn és Vasziljev (költői nevén Üpö Marij) versei. Az első kinyomtatott vers Csavajné: *Jumo decs ju patör* (A tudás erősebb istennél). 1908-ban lát napvilágot Csavajn önálló kötete Kazanyban, a *Marij kalökön tosto godszo ilösözse* (A mari nép hajdani élete), ebben a kötetben a híres, népi legendán alapuló *Jölanda* című elbeszélés. A *Marla Kalendar* demokratikus szelleme miatt 1913-ban betiltották. 1911 és 1917 között mari nyelven jelentős mű nem jelent meg.

A mari szépirodalom megteremtőinek eszmei irányvonala az adott történelmi korszak forradalmi mozgalmának jellemzőivel határozható meg, azaz a paraszti-demokratikus és felvilágosító eszmiséggel (Csavajn, Mikaj, Muhin, Vasziljev). Mikaj és Muhin művei 1917 előtt nem is láthattak napvilágot.

A mari irodalom és az irodalmi nyelv fejlődésében a legtermékenyebb korszak az 1917–1937 közötti volt. A kezdeti években felvilágosító, a párt politikáját népszerűsítve ismertető alkotások születtek, melyeknek azonban irodalmi értékük vajmi csekély volt. Ennek ellenére fontosak voltak a fiatal írásbeliségű irodalmak történetében, mert bizonyították a nyelv életképességét, s a politikai dekrétumok irodalmi interpretációjával (lett légyen az dramatizálás vagy megverselés) bizonyos műfaji gyakorlottságra, formai iskolázottságra lehetett szert tenni. A mari irodalom történetében is említésre érdemesek Csavajn: *Sem pöl sala, kecse lektes* (A felhők eloszlanak, felkel a nap) és *Autonomija* című „didaktikus” drámái.

Érdemes röviden áttekinteni a párt szerepét az irodalmi nyelv kialakításának munkájában. A mari területi pártbizottság 1921-ben határozatban emeli a mari nyelvet az oblasztyban (kb. megye) az oroszszal egyenrangúvá. 1923-tól kezdve a mari az oblaszty hivatalos nyelve. A mari nyelv fejlesztésének támogatására 1924-ben bizottságot hoztak létre (*Komissija po realizacii marijskogo jazsika*). 1927-ben az

a hivatalos vélemény, hogy a két egymástól sokban eltérő fő nyelvjárás (a mezei és a hegyi) számára egységes irodalmi nyelvet kell létrehozni. A vállalkozás azonban nem járt eredménnyel, ezért 1929-ben a XII. területi pártkonferencia úgy határozott, hogy két írásbeliséget, két irodalmi nyelvet kell kialakítani. Ennek értelmében van a mariknak mind a mai napig két irodalmi nyelve.

1918 után tömegével jelentek meg mari nyelvű újságok, pl. *Üzsara* (Hajnal), *Joskar kecese* (Vörös nap), *Joskar szaltak* (Vörös katona), *Marij uver* (Mari hírek), *Marij ilös* (Mari élet) stb., három nyelvjárásban, a mezein, a hegyin és a Baskíriában élő marik számára keleti marin.

A szerkesztőségek egyúttal szépirodalmi műveket is adtak ki mindjárt a forradalom utáni esztendőikben. A lapokban is egyre többen jelentkeztek verseikkel. Elmondhatjuk, hogy a mari költészet egy-két esztendő alatt tömegköltészetté vált. Minőségét tekintve azonban a versek zöme fűzfapoéták gyöngé, de természetesen a régi rendszert hevesen bíráló irománya volt. Az agitáló hangú, alkalmi írásokat fokozatosan kiszorítja a realista irányzathoz sorolható irodalom.

A polgárháború korszakának mari irodalmában A. Konakov színművei, a szociális ellentéteket egy-egy család életén belül bemutató *Buran* (Vihar), *Kunavij*, *Iku* érdemelnek említést. A *Viharban*, mely A. Osztrovszkij *Groza* (Vihar) című drámájának hatása alatt keletkezhetett, a fiatal meny öngyilkosságot követ el, mivel nem tudja tovább elviselni anyósa zsarnok természetét. A *Kunavij* mintegy Karamzin *Szegény Lizájának* párja. Kunavij megtudván, hogy kedvese a vagyon miatt egy gazdag özvegyasszonyt vesz el, öngyilkos lesz. Az *Iku* a cári hadseregbe való bevonulásról szól. A gazdag megválthatja a 12 esztendeig tartó katonai szolgálatot; a pogány marik is megmenekülhetnek tőle, ha megkeresztelkednek, de a katona fiának, Ikunak be kell vonulnia.

A *Mari Autonóm Terület* létrejötte után Joskar-Olában és Kozmogemjanszkban (a hegyi marik „fővárosában”) valamint Moszkvában mari írói csoportosulások jöttek létre, ugyanakkor a 20-as évek második felében kevés irodalmi mű született. Mindössze Muhin *Pocselamut-samöcs* (Versek, 1928, 94 lap), Szavi *Ilös jüke* (Az élet hangja, 1926, 51 lap) és Jüü (Éjszaka, 1927, 24 lap), Sabdar *Küszle jüke*

(A küszle hangja, 1929, 38 lap), valamint Csavajn *Oktyábr* (Október, poéma, 1927, 40 lap) említhető.

A 30-as évek mari irodalma az előző időszakokkal összevetve mind tematikai, mind művészeti, esztétikai értelemben gazdagodást mutat. Az irodalom fejlődésének, művelésének feltételei egyre kedvezőbbé váltak. 1934-ben megalapították a Mari Írók Szövetségét. 1936-ban a Mari Autonóm Területet Mari Autonóm Szocialista Szovjet Köztársasággá változtatták. Gyarapszik a zsnalisztikai kiadványok száma, mely kedvező hatással volt a szépirodalom fejlődésére. 1926–36 között a mezei nyelvjárásban (melyet a marik többsége beszél) *U vij* (Új erő, főszerkesztő Csavajn), a hegyi nyelvjárásban *U szem* (Új dallam) címmel társadalmi-politikai-irodalmi folyóiratot adtak ki, mely utóbbi 1935-ben *Jaskar žnamja* (Vörös zászló) címen jelent meg. Ezeken az irodalmilag legfontosabb orgánumokon kívül nyolc mari és egy orosz nyelvű napilap, ill. folyóirat jelent meg, s a sort a járási központokban kibocsátott újságok teszik teljessé. 1938-tól *Pialan ilös* (Boldog élet) címmel antológiát adtak ki, mely az évtized végére erősen megtizedelt irodalmi erőket fogta össze.

A 30-as évek tragikus ellentmondást is hordoztak magukban. Egyik oldalon az irodalom fejlődését és annak elősegítését, másik oldalon az irodalmi életet lassan béklyóba verő olyan politikai vitát, mely a burzsoá-nacionalistának bélyegzett, a nemzeti sajátosságokat, értékeket művészi szinten megőrző írók és a direkt politizáló irodalom művelői között robbant ki.

A 30-as évek végén megnövekedett a próza aránya az irodalmi művek között. Mintegy tíz regény, kb. 20 kisregény és sok elbeszélés, valamint néhány új név (N. Ignatyev, J. Jalkajn, H. Lekajn, A. Erökan) a próza fejlődésének statisztikai összefoglalása.

Ezek az évek szülik meg a máig is legjobb mari regényt, (Sz. Csavajn *Elneřjét* 1936.). A trilógiának szánt műnek csak első két kötete készült el, sőt, a szerző már a második rész kiadását sem érthette meg. A kézirat úgy maradt meg, hogy valaki ráírta a borítójára: „cigány nyelvű”. A regény a sztolipini reformok és reakció idején mutatja be a marik életét. A falusi mari tanító, Grigorij Petrovics alakján, gondolkodásmódjának változásán keresztül ábrázolja a szerző azt

az utat, amelyet a mari értelmiség megtett a baloldali politikai nézettekkel való megismerkedés után a forradalomig.

O. Sabdar *Üdramas korno* (Egy asszony útja, 1937) című regénye új témát vet föl a mari irodalomban, a nők sorsának, életének alakulását a forradalom előtti elnyomott, kiszolgáltatott élettől az egyenjogúságig.

Sketan *Erenger* című regénye (1933) az új korszak irodalmának pozitív hőstét teremti meg. A korabeli orosz regények (A. Szerafimovics, A. Fagyejev, D. Furmanov művei) mintájára megalkotja a falu szocialista átalakításában résztvevő mari munkás, kommunista alakját. Regénye körképet ad a NEP-korszak mari falujának életéről is.

A korszak s az egész mari irodalom e három legjelentősebb alkotója mellett meg kell említeni a 30-as években három regénnyel is jelentkező Ignatyevet (*Vursz mardezs* — Acélos szél, 1930–31; *Tuan szándalók* – Szülőföld, 1935; *Szavik*, 1934). Ignatyev is a korszak tipikus témáját dolgozza föl a *Vursz mardezs*-ban. A regény megszerkesztése nem sikerült, sok esetben a kalandregényre emlékeztet. A *Tuan szándalók* háborúellenes regény. Legfontosabb alkotása a *Szavik*, a mari irodalom első szatirikus regénye. Szavik a nincstelenek védelmezője, a népi bölcsesség, erő és vidámság megtestesítője, aki ravaszságával nevetségessé teszi a nép előtt a cári adminisztráció alakjait és a pópákat. A publicisztikus regény a századelő néhány aktuális kérdéséről mondja el szatirikus stílusban a véleményét; az orosz–japán háborúról, a vallásról, a cári Oroszország bürokratikus gépezetéről.

Egyaránt jelentős a sokoldalú J. Jalkajn, a néprajzos irodalmár, költő és prózaíró tevékenysége. Alapvető irodalmi témája az új mari értelmiség kialakulása. Művészi munkásságának mintegy összegzése 1937-ben megjelent *Onngo* (Kör) című regénye, melynek második kötete vagy elveszett vagy megsemmisítették. A keleti marik szokásai, életéből megrajzolt háttér előtt körképet fest a cári Oroszország utolsó évtizedeiről. Bemutatja a mari faluban felvilágosító tevékenységet folytató forradalmi gondolkodású üzemi munkást, a városi börtönt és annak politikai foglyait, a politikai száműzötteket Szibériában, s a vidéki értelmiség helyzetét.

A líra művelői között a régiek (Csavajn, Sabdar, Muhin, Mikaj) mellett új alakok léptek színre. Mind tartalmi, mind formai tekintetben újat hozott Olök Ipaĵ és M. Kazakov költészete. A 20 esztendő Ipaĵ két év alatt öt kötetet adott ki (*Peledme ȳsaĵ* – Virágzó kor, 1932; *Rveȳe kommunar* – Ifjú kommunár, 1932; *Joltasem* – Elvtársam, 1933; *Kuröm muro* – A kor dala, 1933; *Me* – Mi, 1933), valamennyit Moszkvában. Kezdeti termését még a túlzott retorika, a deklaráció jellemezte, 1934–37 közötti korszaka azonban értékes művekkel gazdagította a mari irodalmat. Talán legjelentősebb műve az *Aktugan* című poéma (1935), mely a mari népnek az orosz birodalomhoz való csatlakozásának (XVI. század) témáját dolgozza föl. Bemutatja a csatlakozás után bekövetkezett bürokratikus túlkapások kiváltotta nyugtalanságokat, az antifeudális mozgalmakat, melyeket 1583-ban a cári seregek kegyetlenül levertek és megtoroltak. A mari irodalomtörténet szemére hánĵja a szerzőnek, hogy nem hangsúlyozta ki eléggé a marik csatlakozásának haladó, pozitív voltát.

Olök Ipaĵ formai kísérletei új szint jelentenek a mari költészetben. Megkísérli meghonosítani a szonettet, a stanzát, a háromsoros versszakot, a klasszikus verslábak közül alkalmazza a daktilust, az anapestzust stb. A klasszikus versformák azonban nem honosodtak meg. A költők szívesebben éltek a népköltészet kínálta formai lehetőségekkel.

Jövan Körlja, az első szovjet hangosfilm (*Bentaló az életbe*, 1931) főszereplője, nagyrészt önéletrajzi jellegű verseiben a múltat és a jelent állítja szembe egymással. Több versében üdvözli a marik megváltozott életét, köszönti a mari autonómiát.

A forradalom és annak vezére, Lenin a központi lírai témája a prózáíróként már említett Jalkajnnak. *Lenin* című poémájában egy öreg küszle-játékos énekével köszönti Lenint. *Erge* (Fiú) című poémájának magját a forradalom melletti vagy elleni állásfoglalás kérdése képezi.

I. Oszmin a II. világháború előtt három kötetet adott ki (*U tuköm* – Ifjú törzs, 1935; *Rveȳe ümör* – Az ifjúság kora, 1939; *Jöratem* – Szeretek, 1910). Verseinek alaptémája a szülőföld, a mari táj.

A mari irodalom élő klasszikusa, M. Kazakov is az 30-as években kezdi költői pályafutását. Friss, őszinte hangja új szintet vitt a mari költészetbe, amint alaptémája, a szovjet hazafiság, a haza védelme is. Költészetének ebben a korszakában harcos publicista tendencia figyelhető meg. Érdekes költői vállalkozások a világirodalom jeles költőiről írt verses portréi (Goethe, Schiller, Byron, Puskin, Majakovszkij).

A modern élet költője a háborúban elesett Pet Persut. Költészetének széles skáláját jelzik a szovjet pilótákról, a küszöbönálló őrrepülésről, a fasizmus ellen írott és satirikus vallásellenes versei. Jelentős szerelmi lírája is, ilyen versei közül nem egy szinte népdallá lett. Költészetének csúcsa a *Küttö szün* (Hangyalagzi, 1939) című elbeszélő költemény, poéma, mely a mari lakodalom verses megörökítése. A gazdag, képdús, könnyed nyelv a hegyi nyelvjáráson, a téma pedig a folklór alapos tanulmányozásán alapszik.

A dráma a 30-as években talán a leggazdagabb termésű műfaj. A mari nyelvű dramaturgia fejlesztésében Sketan játszotta a legnagyobb szerepet. Társadalmi drámái (*Kodso rumböke* – A múlt öröksége, 1931; *Surno* – Termés, 1933) a mezőgazdaság kollektivizálásának idején játszódnak. Vigjátékaiban az emberi gondolkodás fonákságait gúnyolja.

Csavajn egy drámatrilógiát szentelt a mari föld közelmúltjának (*Csodra liiska* – Zúg az erdő, 1931; *Csodra zavod* – Fűrésztelep 1932; *Marij rota* – Mari század, 1933). Az 1905–07-es orosz forradalom alatti harcok mari földön, az októberi forradalom és a polgárháború, majd a mezőgazdaság kollektivizálása alkotja a trilógia magját. Drámaírói munkásságának csúcsa, s egyúttal a mari drámaírás korszakalkotó műve az *Akpatör* (1935), mely az első mari opera alapjául is szolgál (E. Szapajev). Csavajn a Pugacsov-felkelés idejéhez nyúl vissza (1773–75). A cári seregből elszökött Akpatör a dráma hőse, aki az elnyomott, az önkényuralom ellen fölkelő marik vezére Pugacsov seregében. Hű képet rajzol az akkori mari faluról, annak rétegződéséről.

Csavajn és Sketan nyomdokain jár Sz. Nyikolajev, a ma is élő és alkotó drámaíró. Elsősorban történelmi-forradalmi témák vonzzák. Ebben a műfajban írta máig legnépszerűbb művét, a *Szalikát* (1937),

mely a nő egykori kiszolgáltatott helyzetét mutatja be. Szalika csak barátai segítségével tud nevelőapja szándéka ellenére választott kedvese felesége lenni. A melodramatikus elemekkel teleszótt mű legfőbb érdeme, hogy színpadra vitte a mari lakodalmi szokásokat s a pogány ünnepkör némely jeles napját. Mintegy a *Szalika* folytatása a *Vüdsö joga* (Folyik a víz, 1940), mely valós történelmi eseményen, a koksamari hajóvontatók 1905–1907-es felkelésének történetén alapszik.

A II. világháború és az azt közvetlenül követő korszak irodalma a korábbi szakaszéhoz képest egysíkúbb. A természetes és természetellenes vérvesztesség csak az egyik oka a szürkülés jelenségének. A történelmi kor leszűkítette a témákat.

A háború alatti költészet egyik gyakori témája az irodalom, a művészet szerepe a háborúban. Legérzékletesebben ezt a témát a háború idején a mari irodalom élvonalába került Kazakov *Jöratöme poezij joltasem* (Költészet – kedves barátom, 1941 nov.) című alkotása fogalmazza meg. Természetes témaköre a háború, s hozzá kapcsolódva a haza szeretete, a háborús élmények, a kedveshez küldött verses üzenet. A lírai, dalszerű versek mellett, melyek sok esetben közeli rokonságot mutatnak a folklórral (mint pl. I. Oszmin két ez idő tájt megjelent kötete, az *Onar* (Óriás, 1943), *Alal kumöl dene* (Jószívvel, 1945) megjelentek sok esetben retorikával, túlzott pátosszal tele versek is, melyek kevés mély gondolatot, őszinte érzést tartalmaztak. Sokaknak a háború jelentette az első komoly élettapasztalatot, s egyúttal az első mély irodalmi élményt, mint pl. G. Matyukovszkijnak. Az ő *Szjüngömasön kornö don* (A győzelem útján, 1944) című poémája széles körképet rajzol a front harcairól, de bemutatja a háterszág hősies helytállását is.

A próza főleg publicista, riport jellegű írásokkal jelentkezik. A háború élményét a háború után dolgozzák föl az írók. N. Lekajn *Kugu szarön tulös-tözsö* (A nagy háború tüzeiben) című regényét még a fronton kezdte írni, s a háború alatt részletek jelentek is meg belőle, de regényformában csupán a háború után látott napvilágot (1948). A műnek inkább irodalomtörténeti értéke van.

Kim Vaszin is ez idő tájt kezdte el irodalmi tevékenységét. Történelmi témájú művekkel jelentkezik, mint a *Vütlä lüska* (Zúg a Vetluga) című kisregény, mely a Sztyenyka Razin felkelésében részt vett marikról szól, vagy a *Jukej Jegorov* és az *Akpaj*, melyek a Pugacsov-felkelés korába nyúlnak vissza.

A dramaturgia műfajában a háború éveiben csekély számú alkotás született. Nyikolajev *Sineljan üdör* (Lány köpenyben – 1941–42) című drámájának témája a Nagy Honvédő Háború, de nem tartozik a sikerült darabok közé. Új név a mari irodalomban N. Arban, akinek *Janlöke Paszet* című drámája a korszak legjelentősebb alkotása, mely az irodalomban már sokszor fölvetett szociális konfliktust dolgoz föl. A szegény parasztfiú, harcol a szép Csacsavij kezéért, akit apja egy gazdag kérőhöz akar adni.

Nem sok jó mű született a háború utáni korszak (1946–53) irodalmában sem. A korszak vezető költői a háborúban résztvettek közül kerültek ki, akik szinte valamennyien kiadták háborús verseik kötetét. A világháborús versek másik, aktuális háborúról (Korea) írott versekkel bővültek. A 20-as, 30-as évek lírájához képest előrelépés nincsen.

A korszak egyetlen érdemleges regényét D. Oraj írta: *Tütöra vost* (A ködön át, 1951). Fejlődésregény, melynek írását még a háború előtt kezdte el, de amelyet idő előtti halála miatt nem tudott befejezni. A regény az új gazdaságpolitika bevezetésének idején játszódik. Bemutatja a mari parasztság életének megváltozását, a régi életforma, a régi hit és a kulákság elleni harcot. Maga a főhős (Maxim Jamidanov) is régi vallási előítéletek rabságában élő családban nevelkedett föl. A család, sőt az egész falu akarata ellenére veszi el kedvesét feleségül. A falu egész fiatalságával küzd a régi szokások ellen. Ez nem egyszerűen nemzedéki konfliktus, mivel több öreg mari paraszt is támogatja a fiatalokat. Oraj érdekes parasztfigurákat hívott életre Oszip apó és Poksöm apó alakjában, akik a népi bölcsesség megtestesítői. A regény ma már eltűnt népszokásokat is megőrkít, pl. a marik lóáldozatát. Oraj *Csolga südör* (Örök csillag), 1950) című regényét a háborús tematikának szentelte. Földijének, Sz. Szamorovnak életét mutatja be, aki háborús hőstetteiért megkapta a Szovjetunió Hőse kitüntetését.

A mari dramaturgia alaptémája ebben az időszakban a kolhozfalu életének, anyagi és kulturális színvonalának megváltozása. A konfliktus sok esetben az egoista és a közösségi gondolkodású emberek között jön létre. A tematikát étellel megtölteni azonban nem sikerült. A mari irodalom művészeti fogyatékságai egybeesnek a kor össz-szovjet irodalmának fogyatékságaival. Káros hatással volt az irodalom fejlődésére az ún. konfliktus nélküli dráma elmélete, mely abból indul ki, hogy a szovjet társadalomban konfliktus csak a jó és a jobb között lehetséges. Ennek megfelelően álkonfliktusokat gondolnak ki a szerzők, nem csoda, ha minden művészi, esztétikai eredmény nélkül. Ezért aztán a drámákban helyet kapnak a dalok és a táncok, melyek éppen a koncepciótlanság miatt általában szinte önálló életet élnek, nem tudnak szervesen beleilleszkedni a darabokba. Sok dráma szereplői tökéletes szovjet emberek, ami aztán lehetlenné tesz mindenféle konfliktust. Ezt a tényt még az objektivitással nem mindig megvádolható mari irodalomtörténet is elismeri. (Néhány nevet és művet az irodalomtörténeti hűség kedvéért megemlítek: Nyikolajev: *Socsmo keese* (Születésnap, 1947), *Mlande peledes* (Virágzik a föld, 1951); N. Arban: *Üdör süm* (Lányszív, 1946; átdolgozva *Kengezs jüü* 'Nyári éj', 1949), *U mura* (Új dal, 1953); új név az irodalomban A. Volkov: *Socsmo jalöste* (Szülőfalumban, 1948), *Kszenyija* (1951).

Irodalomteremtéssel is felérő újjászületésnek lehetünk tanúi az 50-es évek közepétől, nem csupán a mariknál, hanem a többi kis népnél is. Az újrakezdéshez a kedvezően megváltozott politikai légkör biztosított lehetőséget. A személyi kultusszal való leszámolás következményeként rehabilitálták a mari irodalom klasszikusait (haláluk után), s újra, vagy első ízben kiadták műveiket.

Az irodalmi újjászületésnek kedvező kereteket biztosítottak. 1954 januárjától jelenik meg kéthavonta az *Oncsöko*. 1957 januárjától a *Pacsemös* (Darázs) című satirikus folyóirat hetvenezer példányban. 1958 augusztusában megrendezték a Mari ASSR íróinak első konferenciáját. 1957-ben megalapították a Mari ASSR Népi írója, ill. költője címet, mellyel 1957-ben Lekajnt, 1958-ban Nyikolajevet, 1960-ban pedig Kazakovot tüntették ki.

A kedvező fordulat megnyilvánul az új utak, művészi formák keresésében is. A prózában szatirikus regények, levélregények, úti jegyzetek, a drámában vígjátékok és történelmi drámák mellett vaudeville-ok, a költészetben verses regények születnek.

(A költészet egyik témája még sokáig a második világháború. A háborút megjárt főhős életének ábrázolása azonban újat, a korábbi hasonló témájú poémákhoz képest nem hoz: Sz. Visnyevszkij: *Pial* (Boldogság, 1956), A. Kanyuskov: *Ilömas vere* (Az életért, 1957), M. Jakimov: *Marij peledös* (Mari virág, verses regény, 1961, ill. 1963).

A megállapodott irodalmi sablontól való eltérésre találunk példát T. Oszmin *Una* (Vendég, 1958) című poémájában. A mű középpontjában egy parasztasszony áll, aki az Altajra települt fiát látogatja meg. Oszmin a hősábrázolásban mély érzéssel ragadta meg az egyszerű parasztasszony alakját, aki életében most első ízben hagyja el szülőfaluját. V. Szapajev *Kok soso* (Két tavasz, 1958) című műve az iskolások elhelyezkedésének kérdését veti föl. Két ellentétes irányú sorsot ismerünk meg. Az egyik fiatal tovább akar tanulni, de öreg édesanyja kérésére otthon marad és a kolhozban dolgozik. A másik hős otthon maradna, de szülei akaratára tanulnia kell. Túl prózai, hétköznapi és tematikailag is elcsépelt ötlet az ember átalakulása a munka hatására, melyet többen is témájukként vetettek fel. A művészi kidolgozatlanság, ill. megoldatlanság közös jellemzője az e témára írt variációknak (pl. Matyukovszkij: *Csodra lüska*, Zúg az erdő, 1960).

A folklóron alapul még mindig nagyon sok mű. Kazakov *Socsmokusmo mlande* (Szülőföld, 1956) című művében a népköltészetből vett szimbolikus alakok segítségével mutatja be a mari nép nehéz harcát a boldogulásért. A folklór-alapú művek azonban legtöbb esetben nem jutnak el a népköltészet hagyományainak művészi feldolgozásáig, hanem megrekednek a formális utánzás színvonalán.

A modern líra komoly fogyatékosága a tematika szűk keresztmetszete. A fiatalon elhunyt V. Kolumb fordult csak művészi igénnyel a filozofikus versek felé. Sokoldalúságát jelzik az élet fonákosságait ostromozó szatirikus versei (*Möszkara szonar* 'Szatirikus vadászat', 1968), az *Oncsókeban* közvetlenül halála előtt megjelent, a népköltészet hagyományain alapuló legendái (*Aldijar den üdörzö*

'Aldijar és lánya', 1974; *Ilen ulmas ik marij* 'Élt egyszer egy mari', 1975), postumus kötete a *Tul-kajök* (Tűzmadár, 1975), mely betetőzése a mari líra egyik legnagyobb alakja életművének. A legújabb lírában érdekes színfolt V. Gorohovnak, a Sketan Színház művészenek költészete. Erkölcsei kérdések foglalkoztatják elsősorban. Új formák keresése is jellemzi költészetét, mint azt legutóbbi kötete, a *Poetjal, nöl kornan pocselamut-vlak* (A költészet háza, Négyorosok, 1974) is bizonyítja. Írt rubajjátokat is, amellyel a mari folklór formái sajátosságait is egyítette.

A modern mari dramaturgia is nélkülözi az igazán kiemelkedő alkotásokat. K. Korsunov *Ilös kornösto* (Életúton, 1960) című drámája egy a háborúban elárvult gyermek felnőtté válását mutatja be, aki festőművész lett. Ez az első ilyen témájú mű a mari drámairodalomban, mely ráadásul sikerült is. Egyébként még mindig sok a történelmi témájú alkotás, míg a napjaink problémáival foglalkozó drámai alkotások eléggé sematikusak.

A prózában is lassú a fejlődés. Az utóbbi egy-két évtized alatt alig akad egy-két jó regény. Ez utóbbiak közé tartozik Kim Vaszin *Usnömas* (Egyesülés, 1956) című regénye, mely a mariknak az orosz birodalomhoz való csatlakozását írja le a kornak és a témának történelmi szempontból is hű bemutatásával.

A prózába Kim Vaszin és I. Oszmin közös kötete, a *Seremet Ser-nuret* (Sernur, drága föld, 1961) hozott új szint. Dokumentáris útirajzaik megismertetik az olvasót a járás történetével és jelenével, lakóit jól sikerült portrék mutatják be.

Az utóbbi évtized leginkább érett műfajának a lassú fejlődés ellenére a próza, azon belül is a regény látszik. Érdekes megfigyelni, hogy a jelentős regények történelmi témájúak, melyek a népeletet, a néphagyományokat szinte szociografikus alapossággal rajzolják meg, megadva ezzel a mű háttérét. Úgy látszik, ez bizonyul a legmegbízhatóbb tematikának. Kétségtelen, a 20-as, 30-as években orosz irodalmi minták alapján megírt fejlődésregények, az ipar, de elsősorban a mezőgazdaság szocialista átalakulásával egyidejűleg az emberi gondolkodásban is bekövetkezett változások ábrázolása idővel elcsépeltté vált.

Ezen azért sem lehet csodálkozni, mivel sok író szinte kötelezőnek érezte ilyen témájú regény megírását.

A történelmi témájú regények, melyek elsősorban a századforduló és az első világháború időszakát ábrázolják, egyúttal a mari irodalom pozitív hagyományait is folytatják. Így V. Ivanov, aki *Arszlan* (1970) című művében a szovjethatalom létrehozásának történelmi előfeltételeit mutatja be. A regény főhőse egy árva gyerek, Micsu, akinek egy gazdag kulák fia helyett be kell vonulnia a cári hadseregbe 12 évre, s részt kell vennie a világháborúban. Micsu azonban megszökik, titokban hazatér, majd a polgárháború idején szűkebb hazájában harcol a szovjet hatalomért.

Az utóbbi évek egyik legtermékenyebb írója A. Juzökajn, aki korábban A. Mihajlov néven szerepelt. Két legújabb regénye a mari próza legjobb alkotásai közé tartozik. A *Kugöžan vuji* (Ősök hegye, 1967; oroszul *Vakok és látók*) és a *Masžka vönem* (Medvebarlang, 1972) egyaránt a múlt század végétől mutatja be a forradalmi gondolkodás kialakulását és fejlődését a mari földön.

A fiatalon elhunyt V. Koszorotov a mari próza nagy ígérete volt. *Tuga kugorno* (Meredek hágó, könyv alakban 1973) végre modern, aktuális s nem elcsépett témát dolgoz fel. A falusi tanítók életét mutatja be, véleményt mondvá a mari iskolák aktuális problémáiról is. Regényének főhőse egy fiatal, frissen végzett tanító, aki szeretettel és lelkesedéssel végzi munkáját, s akinek lelkesedését a pálya nehézségei, s a csak saját érdekeikkel törődő, a problémákkal megalkuvó kollégák sem tudnak megtörni.

*

A marik irodalmi kapcsolatai elsősorban természetesen az orosz irodalommal erősek kezdettől fogva, amely nagy hatást is gyakorolt rá, személy szerint főképpen Gorkij és Majakovszkij. Gorkij különösen szívügyének tekintette a fiatal írásbeliségű irodalmak fejlesztését. Személyes kapcsolatban állt több mari íróval, akik rendszeresen meglátogatták, kérték tanácsát.

Az orosz irodalom fordítása marira a 20-as évektől tekinthető rendszeresnek. Az egyéb nemzeti irodalmak közül alkotó kapcsolatban a Volga-vidék irodalmaival állnak. A világirodalom legnagyobb

részt orosz közvetítéssel jut el a marikhoz. Mari nyelven megjelentek vagy színpadra kerültek V. Hugo, Andersen, R. Tagore, Swift, Defoe, Goethe, Heine, Petőfi, Byron, Burns, Omar Khajjam művei, ill. Shakespeare, Molière, Goldoni, Schiller, Brecht drámái. A Szovjet-unió kívüli világirodalom azonban alkotó hatást a mari irodalomra jelentős mértékben nem fejtett ki, mint ahogy nem érvényesül ma sem, sem témaválasztásban, sem hangvételben, sem formailag.

A mari irodalom megszületésének első pillanatától kezdve szoros kapcsolatban volt viszont a népköltéssel, mind tartalmi, mind formai tekintetben. Csavajn *Jölanda*-ja a nép száján élő történeti legendát dolgoz föl. Ugyanő elbeszéléseiben sok népdalt örökített meg, pl. a magyarul is megjelent *Szőkevény*ben. V. Vasziljev elsősorban a népi anekdotakincsből merített. Az állatmeséket nem dolgozta át, eszmei többletet nem adott hozzájuk, csupán versbe öntötte őket. Mikaj ezzel szemben a fabulákhoz kiválasztotta a népköltészet szimbolikát és allegóriát magukban hordozó alakjait s megtöltötte őket aktuális társadalmi, politikai mondanivalóval.

A mari dramaturgia is szoros kapcsolatban van a népi szertartások dramaturgiájával. Csavajn zenés drámáiba szervesen illeszkednek bele a hősök jellemét megvilágító dalok és táncok. Drámaírói tevékenységének csúcsa, a történelmi témájú *Akpatör* is népi mondán alapszik.

Sz. Nyikolajev *Szalika* című romantikus színműve voltaképpen a szép mari lakodalmas színpadi feldolgozása. Ez a mű megírása óta mind a mai napig megszakítás nélkül szerepel a Mari Állami Színház repertoárján, az előadások száma meghaladja a kilencszázat.

A prózában is fellelhetők a népköltészet nyomai. A kis, nemzeti-ségi irodalmak egyik közös sajátossága, hogy szinte tudományos részletezéssel, szociografikus pontossággal bemutatják a nép egykori életét s a népszokásokat. A mari prózában Csavajn *Elnet* című ön-életrajzi ihletésű, társadalmi körképet rajzoló regénye, O. Sabdar *Egy asszony útja*, a maiak közül Juzökajn *Ősök hegye* és *Medvebarlang* című munkái tartoznak a vonulat legjelesebb alkotásai közé.

A mari irodalom sok tekintetben tükrözi történetében, sorsában a többi kis nép irodalmát is. Nem egészen egy évszázad alatt

egyenletesen jó színvonalú irodalmat megteremteni eléggé nehéz. Még a jelentős támogatás, mely mind anyagi, mind erkölcsi, s más irodalmak termékenyítő hatása ellenére sem sikerül. Józanul gondolkodva nem is várhatunk el kimagasló eredményeket.

Az elmarasztaló előítéleteket azonban félre kell tennünk, mert mindezen kis, fiatal írásbeliségű irodalmaknak is vannak figyelemre méltó alkotásai. Ugyanakkor az előítéletek ellen való küzdelem s a szakmaszeretet kiváltotta szuperlativuszos viszonyulás eme irodalmakhoz éppen olyan káros lehet, mint valami túlzottan tartózkodó, sok esetben sznobizmusból fakadó ellenérzés. Az objektív ítélethozatal, a tárgyilagos hangú elemzés teszi csupán lehetővé, hogy meglássuk e kis irodalmak valódi értékeit. Nyilván kevesebb a világ irodalmát valóban gazdagító művek száma, mint esetleg szakmai elfogultságból azt szeretnénk, de annál több, mint amit a tények nem kellő ismeretéből fakadó ellenérzés elismer vagy elképzel.

A mari irodalom legszínvonalasabb korszakát a 30-as évek alkották. Csavajin, Sketan, Sabdar egyes prózai és drámai művei, Muhin, Mikaj, Ipaj néhány verse jelenti a mari irodalom csúcspontját. A mintegy két-három évtizedes stagnálás után megint lehet találni a szürkéségből kiemelkedő alkotókat. Kazakov és Kolumb kívánczik a lírában az első helyre, míg a prózában Kim Vaszin, Juzökajn és Koszorotov. A dráma, bár mennyiségi tekintetben talán a leggazdagabb műfaja a mari irodalomnak, Csavajin és Sketan után nagyon kevés eredeti alkotóval dicsekedhet. Nyikolajev egy-egy műve, néha Arban, Volkov és Korsunov egy-egy drámája jelent valóban minőségi, művészeti gazdagodást.

Az utóbbi néhány esztendő irodalmának kedvező jelenségei (Kolumb, Juzökajn, Gorohov, Korsunov alkotásai) azzal kecsegtetnek, hogy a mari irodalom megindult a felemelkedés útján.

*

A mai mari irodalmi élet a fellendülés jegyeit viseli magán. A kiadói viszonyok kedvezőek. A Joskar-Olában működő Mari Könyvkiadó évről évre szép számban bocsát ki mind mariul, mind oroszul szép irodalmi munkákat.

Az irodalmi élet legfontosabb fóruma a kéthavonta mari nyelven megjelenő *Oncsöko* (Előre) (13000 példány). A modern kortársi mari irodalom alkotásainak közlése mellett a folyóirat lapjain élénk kritikai élet is zajlik.

Az irodalmi alkotásoknak és a kritikáknak rendszeresen helyt ad a heti hat alkalommal megjelenő mari nyelvű napilap, a *Marij Kom-muna*, valamint a kéthetente napvilágot látó, még a harmincas években alapított ifjúsági lap, a *Jamde lij* (Légy kész) is.

Az irodalmi élet folytonossága biztosítva van. A Joskar-Olai Állami Egyetem és a Pedagógiai Főiskola diákjai közül szép számmal kerülnek ki irodalmat művelők. Többüknek jelentek meg versei mari nyelvű lapokban, vagy az *Oncsöko*-ban, sőt némelyüknek, mint pl. az egyetemista Albertina Ivanovná-nak, önálló kötete is.

Az irodalmi életet a Mari Írószövetség irányítja. A Szövetség 33 tagot és több mint száz író-t egyesít. A mari írók közül többen tagjai a Szovjet írószövetségnek is, mint M. Kazakov, Kim Vaszin, A. Juzökajn, a nemrég elhunyt V. Kolumb és mások.

*

Rendszeres irodalomtörténeti kutatások természetesen csak az utóbbi egy-két évtizedben kezdődhettek meg, amikor egyszerűen már volt mit kutatni, illetve az elemzéshez szükséges distancia létrejött. A mari irodalomkutatás a Mari Nyelv-, Irodalom- és Történettudományi Intézet, és az Egyetem keretén belül valósul meg.

Az eddigi egyetlen mari irodalomtörténet az intézet gondozásában jelent meg, *Ocserki istorii marijskoj literaturi I.* címmel, egy szerzőkollektíva munkájának eredményeképpen 1963-ban 424 lapon. (A II. kötet a mari irodalom néhány kiemelkedő alakjáról írt pályaképeket tartalmaz.)

Az irodalomtörténeti összefoglalás mellett az utóbbi időben jelentek meg kismonográfiák a mari irodalom legjelentősebb alakjairól. Néhány ezek közül: *Poezija M. Kazakova* (Kazakov költészete), N. Kadikovról (1960, 112 lap), a mari kultúra legegységesebb, leg-sokoldalúbb alakjáról, a polihisztor V. Vasziljevéről egy munkaközös-ség által írt kötet (1974, 96 lap), a mai mari irodalom legjelentősebb

esszéistájáról, kultúr- és irodalomtörténészéről és kiemelkedő írójáról – Kim Vaszinról – a mai mari irodalomtörténész generáció egyik legtehetségesebb alakja A. Alekszandrov írt (1975, 107 lap), S. Csernih a mari irodalom egyik klasszikusának, Sketannak publicisztikájáról (1966), majd egész alkotó életútjáról (1969) írt monográfiája után a mari irodalom másik jelentős klasszikusáról, O. Sabdarról adott ki könyvet (1975, 175 lap), a mari verselés fejlődését mutatja be a népköltészettől kezdve a 30-as évek lírájáig N. Kuturov könyve (1976, 119 lap), a mari irodalom kutatói számára nélkülözhetetlen fontoságú irodalmi kalauzt adott ki A. Alekszandrov és Kim Vaszin *Писатели Мариjsкой АССР* (A Mari ASzSzK írói) címmel (1976, 367 lap), mely közel kétszáz mari író, költő és irodalomtörténészt, kritikust mutat be, rövid életrajzzal, életművük vázlatos áttekintésével, munkásságuk és a belőlük készült fordítások bibliográfiai hitelességű közlésével; itt kell megemlíteni az alapvetően nyelvész I. Ivanov legutóbbi munkáját, a mari irodalmi nyelv történetéről írt könyvét, mely – témájából fakadóan – sokat foglalkozik az irodalommal is.

MARI SZÉPIRODALOM ÉS NÉPKÖLTÉSZET MAGYARUL

- *Forrás*. Novellaantológia. Vál. Erdődi József.
- Képes Géza: *Napfél és éjfé*l. (Népköltészet).
- Buda Ferenc: *Varázse*nek. Forrás Könyvek I. (Népköltészet).
- *Tiszatáj* 1972/2. összeáll. Domokos Péter.
- *Medve*ének. Vál. Domokos, Péter.
- *Életünk*, 1975/6.

(1977)

ISMERETLENÜL IS ISMERŐS

Jósz szerint ismeretlen, de nem idegen tájakra vezet el bennünket ez a kötet, a mari – a köznapi és a nemzetközi tudományos használatban még mindig inkább cseremisiz – novellaválogatás.¹ E Volga-mentén élő népnek nem csak a nyelve rokon a magyar nyelvvel, de népdalai is rokonságot mutatnak a magyar népzene ősi rétegével. A Marij Elben (Mari Köztársaságban) és egyharmad részben Baskíriában élő, a ma még összességében mintegy 550 ezer lelket számláló, de rohamosan fogyatkozó számú, 20 esztendő alatt mintegy százezer főt veszítő nép és nyelve – a többi oroszországi finnugor (uráli) nyelvű néppel és nyelvvel együtt – veszélyeztetett állapotban van. Ennek elsődleges oka az évszázadok óta ható oroszosítási politika, s az ebből (is) fakadó gyenge öntudat, az identitás feladása.

*

Egy veszélyeztetett nép és nyelv esetében különös jelentősége van a szépirodalomnak, ha az a veszélyeztetett nyelven szólal meg. Ez a sokak számára talán természetesnek tűnő megállapítás az irodalmi élet valósága felől nézve egyáltalán nem természetes. A finnugor írókongresszusokon szép számmal vesznek részt írók, költők, akik – úgymond – finnugor íróknak tartják magukat, mivel gyökereik révén kötődnek egyik vagy másik finnugor nyelvű néphez, ám irodalmi alkotásaik nyelvében mindez nem tükröződik, lévén, hogy szinte kizárólag orosz nyelven alkotnak. Ez a megállapítás a jelen kötet szerzőire nem vagy csak részben igaz. A kötet novelláinak eredeti nyelve a mari.

Az anyanyelven művelt szépirodalom erősíti a nemzeti tudatot és az egyén öntudatát, amire az oroszországi finnugor nyelvű népek esetében kiváltképpen nagy szükség van. Az anyanyelven megjelenő

¹ *Összegabalyodott ösvények. 10 kortárs mari novella.* Fordította: Horváth Iván, Veszely Géza, Aposztróf Kiadó, Bp., 2018.

szépirodalom az anyanyelv választékos használatának mintájául is szolgál. Emellett az írók hozzájárulnak anyanyelvük fejlődéséhez, például új szavak megalkotásával, ahogy azt a jeles mari költő, Valentyin Kolumb esetében is láthattuk.

A nemzeti tudatra további kedvező hatással lehet, ha a szépirodalom megszólalhat – külföldi – idegen nyelven, jelezve, hogy az adott nép kultúrája iránt más országokban is van érdeklődés.

Az irodalmak közötti kapcsolat azonban magára az irodalomra is termékenyítőleg hat. A világirodalom jeles alkotásainak átültetése az anyanyelvre mind tematikusan, mind – s elsősorban a költészetre vonatkoztatva – formailag gazdagítja az átvevő irodalmat. Az orosz-országi finnugor nyelvű népek irodalmának ismeretében kijelenthető, hogy – például a lírában – több őshonos nép irodalma fáziskészsében van, azaz lírájuk többnyire megrekedt az olyan primér témáknál, mint az anyanyelv, a természet, a haza és a szerelem. Hasonlóképpen a formai megoldások is sematikusak, általában ugyanazt a versformát alkalmazzák minden esetben. Ezek a jegyek az ún. fiatal irodalmakra jellemzők, amelyek közé a mari irodalom – akár csak a többi oroszországi finnugor nép irodalma – is tartozik. A komik esetében az irodalmi nyelv Permi Szent István püspök és köre tevékenysége jóvoltából ugyan már a 14. század második felében kialakult, kérészeletűnek bizonyult. Az első irodalmi próbálkozások az oroszországi finnugor népek körében általában a 18. század végéhez köthetők, de rendszeres szépirodalmi tevékenységről, irodalmi életről csak a 20. század elejétől lehet beszélni.

A különböző oroszországi – Szovjetunióbeli – finnugor népek irodalma azonos politikai-gazdasági feltételek között jött létre, ezért nem meglepő, ha fejlődésükben sok az azonos vonás. Nyilván ezért is merült föl a kérdés, beszélhetünk-e finnugor irodalomról. A talán közkeletű véleménnyel szemben inkább afelé hajlok, hogy finnugor nyelvű népek irodalmairól beszéljünk. Az egyes finnugor nyelvű népek irodalmai közt nincsenek olyan tartalmi és/vagy formai azonosságok, amelyek csak rájuk volnának érvényesek. Ezzel szemben azt látjuk, hogy az egykori Szovjetunió, a mai Oroszország őshonos népeinek irodalma mind a korszakolás, mind a témaválasztás

tekintetében több azonosságot, mintsem különbözőséget mutat. Fentebb azt írtam, ismeretlen, de nem idegen... Nem idegen, mert az irodalom, ahogy a jelen kötet elbeszélései is – egy-egy helyi motívumtól eltekintve – általános emberi vagy általános oroszországi viszonyokat mutatnak be. A mari írókat is ugyanazok a társadalmi témák, ugyanazok az emberek közti feszültségek izgatják, amilyenekkel bármely más irodalom esetében is találkozhatunk. Ezeknek a jelenségeknek nincs, talán nem is lehet mari vagy komi vagy akár magyar válfaja. A kötet elbeszéléseiben azonban itt-ott előbukkan a mari mitológia, hiedelemvilág egy-egy motívuma, ami máris egyedivé teszi az elbeszélést.

*

A mari kisprózát bemutató jelen kötetben egy fiatal irodalom idősebb nemzedékéhez tartozó – 1934 és 1962 között született – prózaíróit ismerhetjük meg. A szerzők a legkülönbözőbb társadalmi rétegeket és foglalkozásokat képviselik. Akad köztük hivatásos író, irodalmi szerkesztő, újságíró, mint ahogy lakatos vagy szövetkezeti elnök is. Közülük többen az Orosz Írószövetség tagjai.

A mari irodalomban – nemcsak a prózában, hanem és talán elsősorban a költészetben – felnőtt egy fiatal tehetséges nemzedék is. Csak remélni tudom, hogy a következő antológiáig nem kell annyi ideig várni, mint amennyi a több évtizeddel ezelőtt megjelent első (*Forrás*. Novella-antológia) és eme második között eltelt. S egy következő antológia talán megszólaltatja a mari irodalom legifjabb nemzedékét is.

Fogadjuk és olvassuk hát kellő kíváncsisággal és megértéssel ennek a kis, nem mellesleg rokon nyelvű népnek az irodalmát! Mindenképpen gazdagodunk általa, s az új élmény talán abban is segít, hogy pozitívabban viszonyuljunk nyelvrokonainkhoz.

(2018)

AZ URALISZTIKAI TANSZÉK (SZOMBATHELY) MARI TEMATIKÁJÚ KIADVÁNYAI

SPECIMINA SIBIRICA – SUPPLEMENTUM

3. *Материалы круглого стола по истории и языку народа мари.* – Materialien des runden Tisches über die Geschichte und Sprache der Mari. – 2004, 105.

BIBLIOTHECA CEREMISSICA

1. Beke Ödön: *Mari szövegek II.* – 1995, 463.
2. Pomozi, Péter: *Satzwertige Partizipien...* – 1997, 126.
3. Glukhova, Natalia: *Structure and style in Mari charms.* – 1997, 115.
- 4¹. Beke, Ödön: *Mari nyelvjárási szótár I.* – 1997, 256.
- 4². Beke, Ödön: *Mari nyelvjárási szótár II.* – 1997, 257–602.
- 4³. Beke, Ödön: *mari nyelvjárási szótár III.* – 1998, 603–968.
- 4⁴. Beke, Ödön: *Mari nyelvjárási szótár IV.* – 1998, 969–1396.
- 4⁵. Beke, Ödön: *Mari nyelvjárási szótár V.* – 2000, 1397–1746.
- 4⁶. Beke, Ödön: *Mari nyelvjárási szótár VI.* – 2000, 1747–2276.
- 4⁷. Beke, Ödön: *Mari nyelvjárási szótár VII.* – 2001, 2277–2639.
- 4⁸. Beke, Ödön: *Mari nyelvjárási szótár VIII.* – 2001, 2640–3005.
- 4⁹. Beke, Ödön: *Mari nyelvjárási szótár IX.* – 2001, 3006–3332.
5. A. A. Savatkova: *Gornoe narečie marijskogo jazyka.* – 2002, 292.
6. *Beke-szimpózium.* – 2004, 123.
7. Raija Bartens: *Kultainen aamunkoi.* 2007, 194.

MINORITATES MUNDI – LITERATURA

- Pet Persut: *Kytkey süan * Hangyalagzi*. Ford. Pusztay János. Illusztrálta Masszi Ferenc – 2001, 2x41 + II.

VOCABULARIA TERMINOLOGIE

1. *Словарь лингвистических терминов марийского языка – Марла йылымшанче термигологий мутер.* – Szombathely, 2005, 184.
2. *Словарь цветообозначающих слов современного марийского языка – Кызытсе марий йылымысе тӱс лӱм-влак.* – Szombathely, 2008, 96.

LEXICA SAVARIENSIA

10. Kuznecova, Margarita: *Mari–magyar szótár.* – 2003, 272.

A COLLEGIUM FENNO-UGRICUM MARI TEMATIKÁJÚ KIADVÁNYAI

LITERATÚRAL

- Албертина – Albertina: *Соло скрикалан соната – Sonate für Solo-violine – Sonate pour violon seul – Szonáta szólóhegedűre*. Fordította Fábián László. 2010, 2x36.

TERMINOLOGIA SCHOLARIS * ШКОЛЬНАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ

- Малинина, С. А., Якимова, Э. С.: *Словарь терминов по географии на марийском языке для общеобразовательных школ – Марий йылме дене кыдалаш школан географий дене термин-влак мутер*. – Сыктывкар–Ижевск–Йошкар-Ола–Саранск–Бадачоньтомай, 2011, 61.
- Чемышев, А. В., Шабдарова, Л. Е., Юзыкайн, Э. А.: *Словарь терминов по информатике на марийском языке для общеобразовательных школ – Марий йылме дене кыдалаш школан информатике дене термин-влак мутер*. – Сыктывкар–Ижевск–Йошкар-Ола–Саранск–Бадачоньтомай, 2011, 42.
- Барцева, Л. И.: *Словарь терминов по обществознанию на марийском языке для общеобразовательных школ – Марий йылме дене кыдалаш школан обществознаний дене термин-влак мутер*. – Сыктывкар–Ижевск–Йошкар-Ола–Саранск–Бадачоньтомай, 2011, 45.
- Е. М. Андрианова: *Словарь терминов по математике на марийском языке для общеобразовательных школ – Школлан марла математике термин мутер*. – Сыктывкар–Ижевск–Йошкар-Ола–Саранск–Бадачоньтомай, 2011, 42.

- И. Г. Иванов: *Словарь лингвистических терминов на марийском языке для общеобразовательных школ – Кыдалаш школлан йылме термин мутер.* – Сыктывкар–Ижевск–Йошкар-Ола–Саранск–Бадачоньтомай, 2011, 42.
- В. Г. Гаврилова: *Словарь химических терминов на марийском языке для общеобразовательных школ – Кыдалаш школлан химий термин-влак мутер.* – Сыктывкар–Ижевск–Йошкар-Ола–Саранск–Бадачоньтомай, 2011, 43.
- В. Г. Гаврилова: *Словарь физических терминов на марийском языке для общеобразовательных школ – Марий йылме дене кыдалаш школлан физике термин-влак мутер.* – Сыктывкар–Ижевск–Йошкар-Ола–Саранск–Бадачоньтомай, 2011, 48.
- Р. А. Кудрявцева – М. В. Рябинина: *Словарь литературоведческих терминов на марийском языке для общеобразовательных школ – Школлан марла сылымутшанче термин мутер.* – Сыктывкар–Ижевск–Йошкар-Ола–Саранск–Бадачоньтомай, 2011, 80.
- И. Г. Иванов: *Словарь терминов по истории на марийском языке для общеобразовательных школ – Марий йылме дене кыдалаш школлан историй термин-влак мутер.* – Сыктывкар–Ижевск–Йошкар-Ола–Саранск–Бадачоньтомай, 2011, 83.
- О. А. Сергеев: *Словарь терминов по биологии на марийском языке для общеобразовательных школ – Кыдалаш школлан марий йылме дене биологий термин мутер.* – Сыктывкар–Ижевск–Йошкар-Ола–Саранск–Бадачоньтомай, 2011, 47.

TERMINOLOGIA SCHOLARIS – ANALYSIS

- Pusztay János 2015 = Янош Пустаи: *Анализ словарей школьной терминологии марийского языка.* – Terminologia scholaris – Analysis IV, NH-Collegium Fenno-Ugricum, Badacsonytördemic, 509.

IX.

UDMURT IRODALOM

VOTJÁK MESÉK ÉS MONDÁK

A *Népek Meséinek*, eme egyedülálló sorozatnak az 58. kötete látott a közelmúltban napvilágot. Sorozat a sorozatban – azok számára, akiket érdekel – nyelvrokonaink mese- és mondavilágának kötetei. Szinte valamennyi rokon népüktől jelent meg válogatás (finn, lapp, észt, cseremisiz, vogul, osztják, zürjén). Remélhetőleg csakhamar elének kerülnek a ’hiányzó’ rokon népek meséi is.

Akik rendszeres olvasói vagyunk e sorozatnak, láthatjuk, mennyire más-más világ tárul elébünk, ha összevetjük a finnugor, az indoeurópai és más népek meséit. Más-más kultúrkörök megnyilvánulásai ezek, annak ellenére, hogy gyakori a motívumvándorlás. Nem egyszer kideríteni sem lehet, melyik elem honnan indult el vándorútjára. Nyelvrokonaink mesekultúrája, bár sokban hatott rá egyrészt a szláv, másrészt a germán folklór, mégis gyökereiben különbözik az említett kettőtől. Viszont megállapíthatjuk, hogy az ún. észak-eurázsiai mesekörbe tartozik.

A votják meséket és mondákat Domokos Péter válogatta avatott kézzel, ő fordította azokat, s ugyanő írta hozzájuk a magyarázó jegyzeteket és az utószót is. Ez az egyszemélyes vállalkozás annál is inkább érthető és helyes, mivel Domokos Péter a finnugor népek, elsősorban az ún. kis finnugor népek folklórjának és szépirodalmának kiváló ismerője, avatott tolmácsolója és népszerűsítője. (Bár fordítvának nagyobb figyelmet a kis finnugor népek szépirodalmát illető javaslataira!) Legközelebb áll azonban hozzá valamennyi közül a votják (udmurt) kultúra.

Tulajdonképpen szegényes anyagból kellett, ill. tudta Domokos Péter összeválogatni a kötet több mint száz meséjét és mondáját. Adódott ez egyrészt az eddigi gyűjtőmunkák fogyatékoságából, másrészt abból, hogy bizonyos szövegeket (pl. szakrális jellegűeket) gyűjteni szinte lehetetlen volt mindenféle tiltó jelenségek, tabuk miatt.

Az ilyen nehézségek ellenére is sikerült azonban hű képet nyújtani a votják mesekincs minőségéről, s olvashatunk a kötetben nagy számban mondákat is. Mindezek alapján egyúttal a votják mitológiáról is az eddigieknél teljesebb kép alakulhat ki bennünk. Ennek alapja a zürjénekével, s végső soron az egykori miénkkel is közös, finnugor eredetű, természetközpontú ismeret- és hiedelemvilág, s erre az idők folyamán előbb mohamedán, majd pravoszláv elemek rakódtak. Ennek folyománya a kevert műveltség is, s pontosan ezért éppen a mitológiájukról jelent meg a szaklapokban a legtöbb tanulmány.

A votják monda- és mesekincs között nem húzódik éles határ, amint ez a kötetből, s nem kevésbé Domokos Péter kitűnően megírt utószó-tanulmányából ki is derül. A votják mitológia alakjaival kapcsolatos történetek is túlnyomó részt mesék vagy mese jellegűek. Mindezek ellenére világosan különválaszthatók a teremtés- és történeti mondák, melyek révén a votják folklór kitűnik a környezetében élő többi finnugor nép (zürjén, permjék, cseremis, mordvin) közül. Sajnálattal kell azonban megállapítanunk, hogy ezek a mondák sokat veszítettek a más finnugor népek folklórja alapján feltehető egykor biztosan megvolt gazdagságukból, szépségükből. A teremtésmondák általában bibliai eredetűek, de a történeteknek csupán a vázuk maradt fenn. Itt megint csak a mesélő rossz kiválasztása, valamint a szöveg szakrális jellege adhat esetleg némi magyarázatot, bár elképzelhető a szöveg természetes kopása is. Mindenesetre érdekesek annyiban, hogy egy-egy ismert motívum a vándorlása során milyen mértékben változik, gazdagodik vagy éppen szegényül meg. A történeti mondák ezzel szemben rendkívül fontosak lehetnek a történetész számára. A nemzetség-, hős- és betyármondák helyettesítik az írásos emlékeket a múltból, mivel ezek – s vonatkozik a megállapítás valamennyi kis finnugor és más népre – csak viszonylag késői korból adnak híradást e népek életéről.

A votják mesék – összevetve más mesekörhöz tartozó folklóralkotásokkal – kitűnnek egyszerűségükkel, reális ábrázolásmódjukkal. Erre a realitásra a votják nép szigorú történelme adhat magyarázatot.

Ez a kötet is bizonyítja, hogy a kis finnugor népek folklórja sok ismeretlen kincset rejteget számunkra. Csak ki kell szabadítani azt a nyelvészeti szakkönyvek könnyen feltáruló ajtajú börtönéből. Megéri a fáradságot, mert megismerve ezt a kincset, jobban látjuk, teljesebben értjük a saját népköltészetünket is. S talán nem marad jámbor óhaj az sem, hogy mindez a rokon folklórral való megismerkedés alapja lesz az ezen a folklóron alapuló színvonalas szépirodalom tolmácsolásának is.

(1975)

DOMOKOS PÉTER: AZ UDMURT IRODALOM TÖRTÉNETE

Egy jó félmillió kis finnugor nép, az udmurtok irodalmának története Domokos Péter legújabb alkotása, aki a kis finnugor népek folklórjának, szépirodalmának avatott s széles e hazában ugyancsak magányosan tevékenykedő szakértője. E közel 50 ívre rúgó munkája hosszú évek szorgos tevékenységének eredménye. A munka menétét, a szerző elképzeléseinek alakulását már a munka során, a részpublikációkból követni lehetett. Ha csak rövid pillantást vetünk Domokos Péter ezirányú munkásságának jegyzékére (*Vatka meg Kalmez, udmurt mesék és mondák*, Európa; *Zur Frage der neueren Literatur der permiseken Völker*, CIFU; *Modern udmurt irodalom*, ViF, 1960. 3.; *A žürjén irodalom*, Fil. Közl. 1965/3–4.; *A votják irodalom*, Fil. Közl. 1971., valamint a *Nagyvilágban* közzétett sorozata 1968–72 között a kis finnugor népek irodalmáról; *Medveének* – antológia, Európa, 1975), meggyőződhetünk arról, hogy a szerző alaposan elmélyült témájában. Nem utolsósorban az ő aktivitásának köszönhető, hogy a finnugor irodalmak kérdése, a finnugor népek folklórja egy kissé divatba jött. Egyre több helyet kap immár az egyetemi oktatásban, egyre több kitűnő költőnk fordítja az uráli népek népköltészetét. Az Európa Kiadó *Népek meséi* sorozata (melyben az udmurt kötetet válogatta és fordította Domokos Péter), valamint az ugyancsak általa válogatott *Medveének* hozza közelebb az olvasóközönséghez ezt a méltatlanul mellőzött témát.

Domokos Péter, e jobb sorsra érdemes s a műveltségünk legbelőbb rétegéhez tartozó, de onnan hamis művelődési, műveltségi ideálok miatt és által kiszorított kultúra fáradhatatlan művelője és ismeretítője így ír könyve céljáról: „munkám megkísérli az udmurt irodalom bemutatását (...), megvizsgálja az udmurt irodalmat a maga történetiségében háttérével és összetevőivel egyetemben, mint egy előttünk ismeretlen múltú és kultúrájú nép újabb időkben

keletkezett, de e nép lényegét és sorsát teljességében kifejező, esztétikailag is rangos szellemi építményét. Ugyanakkor a vizsgálat tárgyát úgy fogja fel, mint egyikét a sok, hasonló körülmények közt létrejött irodalomnak, finnugornak és nem finnugornak is, mégis elsősorban finnugornak, mint velünk nyelvrokon népnek” (17.).

Ilyen munkát, főképpen amilyen részletes, alapos az ismertető könyv, a Szovjetunió határain kívül roppant nehéz elvégezni. Nehéz ugyanakkor a téma miatt is. Fiatal írásbeliségű irodalom történetét kívülálló még nem írta meg. Előzmények nélkül kellett elvégezni a munkát. S akarva vagy akaratlanul, de szem előtt kellett tartani szempontokat, melyek a későbbiekben remélhetőleg megszülető hasonló témájú alkotások számára támpontot jelenthetnek.

Már a téma körülhatárolásakor felmerül egy sor olyan kérdés, mely szorosan a témához nem tartozónak látszik. A fiatal írásbeliséggel rendelkező irodalmak esetében ugyanis más módszerekkel kell eljárni, mint a klasszikus hagyományokkal rendelkező irodalmak esetében. Mások a születés, mások a fejlődés körülményei, melyek nagymértékben meghatározzák a feldolgozás mikéntjét is.

Nagyon fontos tényező az irodalom háttérének megrajzolása. Egy ennyire ismeretlen irodalom és nép esetében ez a háttér szükségyszerűen tárgulni kényszerül, hogy a mű nem szakember olvasója is rendelkezessen azzal az információ- és tudásanyaggal, mely nélkülözhetetlen a téma pontos megértéséhez.

Egy kis nép irodalomtörténete tehát mintegy elkerülhetetlenül több, mint magának az irodalomnak a története, mely utóbbi százéves múltira sem tekint még vissza. Ez az irodalomtörténet egyúttal írásbeliség-történet is, folklór- és folklór-kutatástörténet és egyáltalán történelem. Az irodalomtörténeti, -elméleti kutatások mellett egy ilyen munkának tartalmaznia kell informatív anyagot is, melyre mint fundamentumra lehet építeni a voltaképpen mondanivalót.

Tudatában van ennek a problematikának Domokos Péter is. Olyannyira, hogy könyvének mintegy egyharmada az irodalom történetének háttérét rajzolja meg. A háttér megrajzolásán belül *Az udmurtok története* című fejezet 40 lapos tömör, jól sikerült összefoglalása az udmurt történelemnek, s ez eddig a legrészletesebb áttekintés

erről a kérdésről magyar nyelven. (Ilyen és ehhez hasonló megállapításokat tehetnék egyébként a könyv minden fejezetével kapcsolatosan, ezért a továbbiakban ettől – a felesleges ismétlések elkerülése végett – eltekintek.) Az udmurt múlt bemutatásakor történeti szempontú történelmi-néprajzi-nyelvészeti áttekintést ad. Ez a megoldás egyrészt a korai történelemre vonatkozó adatok hiánya, másrészt az udmurt történelemfeldolgozásokban előbukkanó aránytalanságok miatt helyénvaló. Domokos Péter megkísérli a helyesebb arányok kialakítását a múlt – közelmúlt – jelen között. Ez a törekvése fokozottan érvényesül az irodalomtörténeti periódusok elemzésénél is.

A történelem mellett az udmurt folklór a háttér megrajzolásának fontos tényezője. A folklórkutatás történetében a nagyszerű kezdeményezések után beállt pangás (melynek voltak politikai mozgatói is) „eredményezte”, hogy bizonyos folklórműfajok kihaltak anélkül, hogy gyűjtésükre sor került volna. Ilyen pl. a színjátékszerű népi szokások vagy a népi eposz kérdése, mely annál is inkább sajnálatos, mivel fontos láncszem esett ki az összehasonlító folklórkutatások számára is. (Az udmurtok legközelebbi nyelvrokoni és lakószomszédai, a komik közt az ilyen gyűjtőmunkák gazdag anyagot tártak föl.)

A folklórkutatások és a szépirodalom megszületése szoros összhangban voltak egymással. A múlt századvégi gyűjtések hatására századunk elején megélné a népköltészet iránti érdeklődés. Mint Kedra Mitrej, Boriszov, Gerd Kuzebaj egyöntetűen vallották, e gyűjtőutak során népükkel akartak megismerkedni. S ez az ismerkedés életük végéig meghatározó szerepet játszott irodalmi tevékenységükben, még akkor is, ha az írók némelyike (pl. éppen Kedra Mitrej) a 30-as évek kedvezőtlen politikai légkörében meghasonlásra kényszerült.

A folklórról szóló műfajtanulmányok több szempontból is hasznosak. A szépirodalom háttéréül szolgálnak, magyar nyelvű összefoglalást és elemzést adnak egy olyan népköltészetéről, melyet eddig csupán a nyelvész szakemberek ismertek; az elemzések (elsősorban a népdalról szólók) rámutatnak a Volga-vidék folklórjának bizonyos egységére, mely a népdalban a legszembetűnőbb (s ez a téma a jövőben tipológiai szempontból is érdekes kutatások anyagát szolgálhatja), ugyanakkor a differenciáltságra is utalnak; és – ugyancsak

a népdal esetében – a folklór alkalmazkodó, megújulni tudó képességére a megváltozott gazdasági, társadalmi körülmények között. Végül fontosak e résztanulmányok, mivel a magyar folklórnak a többi finnugor nép népköltészetével való összevetésére is bizonyos lehetőséget nyújtanak.

A népdal az udmurtok (de pl. a mariknak is) központi műfaja. Domokos Péter méltán nevezi őket az udmurt élet dokumentumainak. Kiemelkedő szerepe teszi érthetővé, hogy ezzel foglalkozik a leg részletesebben. Ez a központúság a későbbiekben még inkább érthető lesz, mikor a költészet és a folklór (a dal) kapcsolata kerül szóba.

Részletes nyelvi, verstani elemzést készített az udmurt dalok fő típusairól, mely egyúttal a műköltészet formai-nyelvi vizsgálatához is biztos alapot teremtett. Már ebben a fejezetben kiderül Domokos Péter elemzési módszere. Az improvizációs és az alapos elemzés vegyülékének nevezhető tán eljárása, melyet a sok dalidézet (több esetben rangos műfordításban) valamint az olvasmányos stílus tesz élvezetes olvasmánnyá.

Még az udmurt irodalomtörténet tárgyalása előtt foglalkozik olyan kérdéssel, mely elég ritkán kerül terítékre. Röviden bemutatja az udmurt nyelv fő nyelvjárásait, azok hangalaki, szóképzleti sajátosságait, valamint szerepüket az irodalmi nyelv kialakításában. A nyelvjárások harca az udmurt irodalom történetében sajátos, fontos és hírhedt szerephez jut, mely a 30-as években törvényszerűen vezet az udmurt irodalomnak szinte teljes agóniájáig. Miután számba vette az irodalom megszületésének olyan előfeltételeit, mint pl. a tradíciók, a folklór, megvizsgálja azt is, milyen mértékben rendelkezik az udmurt nyelv a költészet műveléséhez szükséges esztétikai lehetőségekkel (hangállomány, szószerkezet, a rímeltetés lehetőségei, a szóképzlet – benne a jövevényszavakkal és elemekkel –, a mondat szerkezetek stb.).

Eme részletes és körültekintő alapozás után érkezik el Domokos Péter voltaképpeni témájához, az udmurt irodalom történetéhez. És mindjárt az első lapokon beleütközik minden irodalomtörténet legnehezebb kérdésébe, nevezetesen a periodizáció problémájába. A nagyobb múlttal rendelkező európai irodalmak korszakolása többé-kevésbé vitatott módon megoldott. Stíluskorszakok,

eszmei, politikai áramlatok, történelmi események stb. a korszakok határjelzői. A más körülmények között, s európai testvéreiknél jóval későbbben megszületett fiatal írásbeliségű irodalmak esetében a fenti út csak részben járható, azaz csak bizonyos mértékig adhat támpontot. A korszakokra bontást illetően az udmurt irodalomról a Szovjetunióban kiadott munkák sem nyújtanak megbízható segítséget, mivel a bennük levő osztályozás „nem a korszakhatárokat igazítja az udmurt irodalomhoz, hanem az udmurt irodalmat szorítja bele a Szovjetunió történetének nagy állomásai közé, s alkalmazza a szovjet–orosz irodalomtörténeti periódusokhoz. (...) Senki nem is vitathatja a történelem és a politika rendkívül nagy, meghatározó szerepét az udmurt irodalom alakulásában, azt sem lehet kétségbe vonni, hogy a funkcionáló, tényleges udmurt irodalom érzékenyen reagál a szovjet élet eseményeire, a politikai történettel való teljes azonosítása azonban mégsem fogadható el” (193.).

Hogy minél árnyaltabb, s az irodalomhoz szabott periodizálást hozzon létre, Domokos Péter az alábbi korszakokat állapítja meg:

1. az udmurt irodalom előzményei (1769–1889),
2. az udmurt irodalom kezdetei (1889–1919),
3. az udmurt irodalom kibontakozása (1919–1938),
4. az udmurt irodalom 1938–1956 között,
5. az udmurt irodalom újabb fellendülése (1956-tól) (193–194.).

Talán szokatlan, ha egy eleddig elég rövid életű irodalmat ilyen pontosan lehet évszámok közé szorítani. Domokos Péterben is fölmerül a gondolat, jogosult-e irodalomtörténeti periódusoknak nevezni a másfél, két évtizedes szakaszokat. A kételyre határozott igennel válaszol. A fiatal írásbeliségű irodalmak is végigjárták – felgyorsítva – az irodalom törzsfelflödésének szakaszait. S bár az egymástól elég jól elhatárolható szakaszok művekkel és írói életpályákkal jellemezhetők, az évszámokat nem lehet mereven értelmezni. „1919 helyett indokoltabb lett volna a szélesebb 1917-től 1923-ig terjedő sáv, az 1956 helyett pedig az 1953–1958-as évköz (1958 a harmincas évek végén elítélt írók rehabilitálásának éve). Egyik-másik korszakot még – indokoltan – aprózni is lehetett volna, így pl. 1919 és 1938 közé

be lehetett volna iktatni 1929-től 1932-ig bármely évet is határvetőként (ekkor számolták föl a „Rappizmust”, akkor tartóztatták le Gerdet és több társát)” (194.).

A első korszak (melyben csupán egy négy-, ill. egy tízsoros verses üdvözllet íródott II. Katalin cárnő kazanyi látogatása (1767), valamint a Kazanyi Egyetem megnyitása (1781) tiszteletére, továbbá az *Evangélium*, a *Szentek élete* fordítása, néhány ábécéskönyv összeállítása sorolható az „irodalmi” események közé) arra jó volt, hogy bebizonyosodjék: az udmurt nyelv rendszerbe foglalható és leírható, mind latin, mind pedig cirill írásba is transzponálható, alkalmas vallásos és világi témák kifejtésére, verselni is lehet rajta.

A második periódus az eszmélés s az első művek korszaka. 1889-ben Verescsagin (1851–1930), az udmurt irodalom, néprajzkutatás, szociográfiai kutatás atyja (akinek jelentőségét az udmurt irodalomtörténészek bizonyára korábbi rossz beidegződések eredményeképpen még ma sem látják be kellőképpen) közzéteszi első versét, mely azóta a nép ajkán népdalként él (*Kék, kék galambocskám*). Tudományos munkáin kívül egy tucat verse ismeretes, fölényes verselési technikája alapján azonban föl kell tételezni, hogy ennél több költeményt írt. Verescsagin – Domokos Péter szavával élve – „különösebb szándék nélkül (vált) az udmurt irodalom atyjává” (221.). Nem tapasztalható nála az irodalomnak az a tudatos művelése és kultúrpolitikai szerepe, mint pl. a nála csupán 17 esztendővel idősebb Kivinél, a finn nyelvű irodalom ’atyjánál’.

Ehhez a korszakhoz számítja a szerző az udmurt irodalom máig egyik legnagyobb alakját, Kedra Mitrejt (1892–1947), akinek munkássága azonban átnyúlik a következő korszakba is. Alakja egyúttal a politikai erők tragikus játékának kiszolgáltatott ember szomorú példája. „A legtehetségesebb és legtermékenyebb írók egyike volt, akinek teljes kibontakozását az idők meggátolták...” (247.). Kezdetben a népköltészetre támaszkodva tervezi egy drámatrilógia megírását, melyből két rész el is készült (*Es-Terek, Inda-batir*). Szerencsésebb lett volna azonban e romantikus, shakespeare-i elemekkel átszőtt biológia helyett inkább kalevalai eposzt teremteni.

Az udmurt irodalom egyik legkitűnőbb műve, a *Nehéz iga* című regénye 1929-ben látott napvilágot, mely a XIX. századi udmurt faluról ad hiteles képet. A 30-as években felülkerekedett politikai irányzat (az ún. nemzetivel szemben) hatására bírálja és átdolgozza korábbi műveit. S bár síkra száll a 'nemzeti' tábor (többek között Gerd Kuzebaj) ellen, ő sem kerülheti el sorsát, 1937-ben internálják, s csupán 1947-ben térhet haza, de egy újabb megpróbáltatás már a sírba dönti. 1956-ban rehabilitálták.

A harmadik periódus az első, a szó szoros értelmében vett irodalmi korszak, melyben a lehetőségekhez képest magas szintre emelkedik az udmurtok nemzeti nyelvű irodalma. Kedvező változások állnak be az irodalom külső feltételeiben, nagyobb számban vannak írók, olvasók, szaporodnak a lapok, folyóiratok, a könyvkiadás föllendül, színházak nyílnak. A megnövekedett mennyiségben adva vannak a minőségi kiválasztódás feltételei is. Ugyanakkor a 20-as évektől kezdődik meg a már említett tagozódás, miután az irodalmi viták az osztályharc részévé váltak. Az ún. nacionalista tábor, melynek vezető alakja Gerd Kuzebaj volt (s róla *gerdizmusnak* nevezték el az irányzatot), olyan irodalom híve volt, mely az udmurt tájjal, néppel, nyelvvel a nemzeti öntudatra is appellált, s mely összeegyeztethető lett volna a kor „irodalmi”-politikai követelményeivel is.

Gerd Kuzebaj (1898–1937/41) az udmurt művelődéstörténet és irodalom legjelentősebb alakja, összefonódott benne az ösztönösség és a tudatosság, mely párosult sokoldalúsággal, szervezőképességgel és európai látókörrrel. Számontartja a népével kapcsolatos európai, tudományos szakirodalmat (magyar szempontból érdekes, hogy kapcsolatot tartott Munkácsi Bernáttal, N. Sebestyén Irénnel). Művei már számszerűségükben is lenyűgözők: 3 önálló verseskötet, 2 antológia, 2 tankönyv; kb. 400 vers, 12 poéma, tucatnyi elbeszélés, egy kisregény, 3 dráma, műfordítások; 82 udmurt, 38 orosz, 5 más európai nyelven megírt cikk.

A másik elhallgattatott és aztán a légkör kedvező változása után is néma maradt költő, az udmurt irodalom első s máig is legjelentősebb nőalakja Asalcsi Oki. Verseinek mintegy egyharmadát közli

az ismertetések, elemzések közben a szerző. Asalcsi Oki Gerddel együtt a valódi nemzeti irodalom útját járta, a hagyományok átvételével, a világirodalom tanulságainak alkalmazásával kísérelték meg népük irodalmát érettebb fázisába emelni.

Verescsagin némely verséhez hasonlóan Asalcsi Oki költeményei közül is több vált népdallá. Az irodalom létrejöttének ebben a fázisában a költő még csak részben individuum, számos szállal kötődik a közösséghez. Sok esetben csupán annyiban különbözik a népi dalköltőtől, hogy neve ismert, s alkotásai szélesebb körben terjednek el, mint anonim társaiké. Az irodalom genezisének izgalmas pillanatai tárulnak föl ilyen irodalmak elemzése során, mely pillanatok a klasszikus irodalmak esetében a régmúlt homályába vesznek. A folklór és a műköltészet közötti szabad fluktuáció, az egymásba áramlás figyelhető meg az ilyen esetekben. A népből származó, a népköltészetet magában hordozó egyén a népköltészetből merítve megteremti saját lírai világát, mely egyszersmind népe költői arculata is. Az egyéni alkotás azután visszatér megteremtő környezetébe, hogy elvegyüljön az őt világra segítő elemek között. Olyannyira, hogy pl. Asalcsi Oki *Erdőben bohongva* című eredetileg három szakaszos költeménye a nép ajkán még két másik strófával bővült.

A másik, a közéletinek nevezett irányzat klasszikus alakja D. Majorov (1889–1923). Költészetéről Gerd is elismerően nyilatkozott. A 30-as években a közéleti líra vezéralakjává tették. Az ő nevével indítják a *gerdizmus* elleni támadást.

A közéleti irodalom burjánzása természetes szükségből fakadt. A tragédia akkor következett be, amikor a segítő szándékú esztétikai bírálatra a nacionalista, a l'art pour l'art irodalom és annak vélt képviselői elleni harc lett a válasz.

Majorov halála után Kudo vált a mozgalmi írók hangadójává. Gerd elmarasztaló kritikája (mely szerint Kudonak hiányzik elemi iskolázottsága) felbőszíti, s a *gerdizmus* elleni kampány egyik szítója lesz. Egyébként műveletlensége miatt még a vele egy platformon állók is bírálják. Munkássága a túlhajtott politikai-közéleti-szociológiai költészet kudarca. Persze azt is be kell ismerni, hogy a fiatal

irodalmak szűkebb körű, tapasztalatlan íróársadalmában a helyes orientáció lehetőségei, főképpen a tárgyalt korban, minimálisak voltak.

Az emberközeli, hitelesebb közéleti líra bontakozhatott volna ki Jeremejev költészetében, de lírája szárbá szökkenését meggátolta 23 évesen bekövetkezett halála.

A 30-as évek nem csupán az udmurt irodalmat vetették vissza. A nemzetiségi irodalmak a perifériára szorultak, beszűkültek mindenütt a helyi kiadási, fejlődési lehetőségek. Ami konkrétan az udmurt irodalmat illeti, 1938-ban leszámoltak a nemzeti vonallal.

A 30-as évek elején Kedra Mitrej mellett Medvegyev és Konovalov munkássága érdemel említést. Ők azok, akik egyeztetni tudták pártosságukat udmurt nemzeti alkotó mivoltukkal. Magas műveltségi színvonallal rendelkeztek, kritikáikkal is segítették az irodalmi élet fejlődését, s emellett jelentős alkotók is. Medvegyev trilógiája (*A lözai meszgye*, 1930); *A Kijkar oldalán*, 1934; *A nagy nap*, 1934) a forradalom utáni udmurt falu krónikája. Mint ilyent érdemes volna alaposabban összehasonlítani a kor más, hasonló témájú irodalmi szülöttével, melyek más népek (pl. mordvin, mari stb.) hasonló korszakait ábrázolják. Mint a regény nyelvének alapos elemzése is bizonyítja, az író nyelviileg is kitűnően oldotta meg a rá háruló feladatot, az intellektuális, filozofikus, pszichologikus igényű trilógia megalkotásakor.

Konovalov legsikerültebb regénye viszont történelmi témát dolgoz föl, mely nem volt éppen veszélytelen vállalkozás a maga korában. A történet a *Gajan*, a Pugacsov-féle felkelés idején játszódik. Az 1936-ban megjelent regényt be is gyűjtötték, s gyakorlatilag csak a rehabilitálás után, húsz éves késéssel jutott el az olvasókhoz.

Kedra Mitrej, Medvegyev és Konovalov elhallgatásával, elhallgatásával lezárult az udmurt irodalom legönállóbb korszaka, amely már a 30-as évek elején is megtört egyszer.

Hasonló tendenciák tapasztalhatók az udmurtéhoz hasonló helyzetű más szovjet népek irodalmában is, mint ez Domokos Péter utalásaiból, összevetéseiből kiderül.

Az udmurt irodalomnak 1938 és 1956 közötti szakasza válságos periódus. A „formájában nemzeti, tartalmában szocialista” elv

dogmává merevült. A nyelvbe is soha nem tapasztalt mértékben zúdultak az orosz jövevényszavak.

1945 után a vezető téma természetesen a háború. A háború, mely újabb veszteségeket okozott az udmurt irodalomnak, sok tehetségnek ígérkező költő, író esett el a harcmezőn.

A túlélők közül M. Petrov lesz az, aki megkísérli újjászervezni az udmurt irodalmi életet. A háborúban elesettekről is megemlékezik Domokos Péter, mintegy lajstromba veszi, s értékelve elhelyezi őket az udmurt irodalom menetében.

Az egész munkában a legtöbb helyet – méltán – Mihail Petrovnak (1905–1955) szenteli, aki Gerd mellett az udmurt irodalom legkimagaslóbb személyisége. Mint általában az alaposabban ismertetett írók esetében, itt is részletes életrajzot ad. Ebből kiderül Petrov sokoldalúsága, többek között az, hogy ő Gerd mellett az udmurt népköltészet legavatottabb szakértője.

Az ő költészetére is, mint szinte valamennyi udmurt költőére, Puskin, Majakovszkij és Heine hatott. Emellett jelentős impulzusokat kapott a népköltészettől. Domokos Péter alapos formai-statisztikai elemzéséből megtudjuk, hogy az udmurt vers formai fejlesztésében Petrov nem játszott különösebb szerepet, a formalizmust, a formalista „játékokat” elítélte. Ez egyrészt a nyelvjárási-népköltészeti megoszlásból fakadt, mivel verstani szempontból az északi és a déli votják nyelvjárási területek között nagy különbségek vannak, éppen a szabadabb és a kötött versformák elterjedtségét illetően. Költészete szürkébb, erőtlenebb, mint Gerdé. Sikerült azonban megteremtienie a nemzeti és a politikai irányzatok szintézisét. Lírai életműve a folyamatosság biztosítása az udmurt költészetben.

A tudatosság, az udmurt dráma és színjátszás fejlesztésének ügye készítette arra, hogy színdarabokat is írjon. A dráma az udmurt irodalom Achilles-sarka az irodalom egész történetében. Bár a 30-as években sokat játszották Petrov darabjait, maga Petrov később ezekről a művekről nem tett említést.

Írói tevékenységének legjelentősebb területe a próza, ezen belül is a regény. 1952-ben jelent meg a *Pirkadat előtt* című regénye, mely az 1944–45-ös szovjet–udmurt falu életének gazdag problematikáját

mutatja be. Életműve betetőzése a *Vuzs Multán*, mely húsz éven át készült, s végül 1954-ben látott napvilágot. A legjobb udmurt témájú udmurt regény, melyet habozás nélkül lehetne fordításra is javasolni. A regény első része a századvégi udmurt falu, az udmurt élet színes s egyúttal szinte tudományos leírása. A második rész a hírhedt multáni per.

Petrov nagyszabású irodalmi munkássága mellett jelentős műfordítói, irodalomkutatói és irodalompolitikai tevékenységet is fejtett ki. Írói tevékenységét velősen és helytállóan úgy summázza Domokos Péter, hogy a művész az ideológus fölé emelkedett; azaz inkább tartozik az általa is elmarasztalt nemzeti irányhoz, mint a mozgalmihoz.

Az udmurt irodalom csupán a jelenlegi, legújabb szakaszában válik teljesen felnőtté, „funkciója is változik. Agitáló, szervező, ismeretközlő jellege elhalványodik, módosul, áttételesebbé válik, esztétikai színvonala emelkedik, s egészében közelebb kerül az általános értelemben vett irodalomhoz” (464.). Egyúttal azonban fennáll az a veszély, hogy az irodalom elveszíti nemzeti jellegét, s csupán nyelvben marad udmurt. Ez tapasztalható pl. Arhipov irodalmi tevékenységében s a modern udmurt próza legjelesebb képviselője, Kraszilnyikov néhány munkájában is.

A líra az, amely tematikájában is leginkább udmurt marad, mint pl. Fl. Vasziljev, Bajtyerjakov, akik a mari Kolumbbal, a komi Juskovval egy elképzelt „mai európai lírai antológiában népük irodalmát képviselhetnék” (490.).

Az udmurt irodalom általános jellemzéseként így summázza Domokos Péter a fejlődést s a mai eredményt: a nemzeti és a politikai szárny elválása után az előbbi elhalt, az utóbbi eltorzult, s ami ebből keletkezett – modern, jó színvonalú, de kissé jellegtelen szocialista realista tendenciájú udmurt irodalom.

Mint talán az ismertetésből is kiderült, Domokos Péter szerint – mint ezt meg is fogalmazza – „a nemzeti jelleg mibenlétének vizsgálata, jelenlétének számonkérése jelenti dolgozatom gerincét” (515.). Sok esetben úgy tűnik, hogy Domokos Pétert jobban aggasztják az udmurt irodalom kétes értékű tünetei, mint az érdekelteket. Az biztos, hogy problémalátása mentesebb a megkötöttségektől, mint udmurt

irodalomtörténész kollégáié, így tárgyilagosabb képet festhetett az udmurt irodalomról.

Fontos gondolata a műnek, mely az olvasóban is önkéntelenül fölmerülhet: mit hoz a jövő e fiatal írásbeliségű irodalmak számára. „Az egész kicsiny irodalmak egy idő után minden bizonnyal a nyelv elhagyásával beleolvadnak a nagyba” (523.). Erre máris konkrét példák hozhatók föl. A vogul Sesztalov, aki már európai hírnévre tett szert, legutóbbi műveit már oroszul írja, de oroszul, vagy oroszul is alkot a félmillió – de még nagyobb lélekszámú – népek íróinak is nagy része. Alkotó-lélektanilag voltaképpen érthető a helyzetük. Míg anyanyelvükön néhány ezer (mint Sesztalov, a nyenyec Lapcuj, Ledkov stb. esetében), esetleg néhány százezer (mint a komiknál, udmurtoknál, mariknál stb.) olvasóhoz szólhatnak az írók, addig oroszul milliók olvashatják műveiket, szerencsés esetben belekerülhetnek az európai irodalmak sodrába, mint pl. Sesztalov vagy Ritheu. Megoldásnak kínálkoznék az az áldozatvállalás, hogy az írók két nyelven alkotnák meg műveiket. Ez nyereség volna abból a szempontból is, hogy elkerülhetővé válnának a rossz orosz, s az ezeken alapuló egyéb fordítások, helyesebben ferdítések.

Ezeket az irodalmakat nyilván nem lehet ugyanazzal a mércével mérni, mint a régi hagyományokkal rendelkező nyugat- vagy akár közép-európaiakat. Egészen más e kis irodalmak funkciója is. A nemzeti öntudat ébrentartása, a nemzeti nyelv és kultúra megőrzése, a hagyományok ápolása volt és az ma is legfontosabb szerepük, feladatuk. Ennek tesznek eleget akkor is, ha a megváltozott körülmények közepette bizonyos fokú uniformizálódás tapasztalható e kis irodalmak fejlődésében.

Összegzésül: Domokos Péter könyve úttörő vállalkozás. Egyedülálló témáját tekintve, de ritkaságszámba megy feldolgozásmódjával is. Egyszerre irodalomtörténet, történelem- és folklórtanulmány, természetesen irodalomtörténeti túlsúllyal. Nagy segítség és biztos alap irodalomtipológiai vizsgálatokhoz. Elsősorban a Volga-vidék népeinek irodalma tekintetében, de az irodalom geneziséét illetően is. Az eddig ismeretlen udmurt irodalom közeli ismerősünkké vált, mely minőségi mélypontjai ellenére is sok minden újjal, érdekességgel –

s nem csupán egzotikummal – gazdagítja szemléletünket. A tanulmányban közölt versszemelvények egyúttal valóságos udmurt lírai antológiát is alkotnak. Azzal, hogy Domokos Péter feltárta ezt az új világot, nagy szolgálatot tett az eddig eléggé háttérbe szorult, illetve ki nem művelt finnugor irodalomkutatás várható fellendülésének is. Utat mutatott egy új tudományterület felé, mely várja további művelőit.

Befejezésül egy kritikai megjegyzés, mely nem annyira a szerzőnek, hanem inkább a kiadónak címezhető. Az olvasmányosság érdekében töröltették a szerzővel a pontos bibliográfiai utalásokat. Az egyes fejezetek végén nem filológiai pontossággal felsorolt apparátus viszont nem növeli túlságosan az egyes megállapítások hitelét, mivel esetleg felmerülő vitás esetekben vagy éppen további információk szerzése végett az olvasó nem tud pontosan tájékozódni. Azt hiszem, az Akadémiai Kiadó által megjelentetett tanulmányok olvasói minden nehézség nélkül tudnák követni a hagyományosan bevált, áttekinthető és szükség esetén ellenőrizhető bibliográfiai apparátussal felszerelt munkákat is. (*Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975*)

(1976)

AZ URALISZTIKAI TANSZÉK (SZOMBATHELY) UDMURT TEMATIKÁJÚ KIADVÁNYAI

AZ URALISZTIKAI TANSZÉK KIADVÁNYA

1. Munkácsi Bernát: *A votják nyelv szótára (reprint)* – 1990, 836.

MINORITATES MUNDI – LITERATURA

- Asalcsi Oki: *Miért hallgat az udmurt nő?* – *Малы шын улз удмурт нылышко?* Fordította Bede Anna – 2004, 2x38 + VII.
- Vjacseszlav Ar-Szergi: *Lepkelelkek * Уй вадъсын – Бубылиос.* Fordította Kozmács István – 2005, 171.

LEXICA SAVARIENSIA (a Savaria University Press-szel közösen)

5. Kozmács István: *Udmurt–magyar szótár.* – 2003.

MINORITATES MUNDI

2. Kerecsi Ágnes: *Az udmurtok.* – 1999, 250.

A COLLEGIUM FENNO-UGRICUM UDMURT TEMATIKÁJÚ KIADVÁNYAI

BIBLIOTHECA FENNO-UGRICA

- Владыкин В. Е., Христолюбова Л. С.: *Удмурты*. Ижевск, 2008, 246.
- Владыкин В. Е., Христолюбова Л. С.: *Удмуртӥсь*. Ижевск, 2008, 230.

LITERATÚRAL

- Муш Надии – Nadii Mus: *кумтэмпыд – barfuß – pîeds nus – mez-télláb*. Fordította Pusztay János. Badacsonytomaj 2009, 2x34.
- *Soomengri rahvaste kaunid luuletused*. 2015, 281.
- *Финн-угор литератураысь 12 тужгес но чебер кылбур*. 2015, 162.
- *A finnugor irodalmak legszebb 12 verse*. 2015, 252.

TERMINOLOGIA SCHOLARIS * ШКОЛЬНАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ

- Н. А. Сергеева: *Словарь лингвистических терминов на удмуртском языке для общеобразовательных школ – Огъядышетскон шоръёзо школаослы кылтодон удыскыльёсын удмурт кылын кыллюкам*. – Сыктывкар–Ижевск–Йошкар-Ола–Саранск–Бадачоньтомай, 2011, 39.
- Стрелкова, О. Б.: *Словарь исторических терминов на удмуртском языке для общеобразовательных школ – Огъядышетсконъя шоръёзо школаослы удмурт кылын истори удыскыльёсын кылбугор*. – Сыктывкар–Ижевск–Йошкар-Ола–Саранск–Бадачоньтомай, 2011, 65.

- Егоров, А. В.: *Словарь терминов по информатике и информационном / компьютерным технологиям на удмуртском языке для общеобразовательных школ – Огъядышетсконъя шорьёзо школаослы удмурт кылын информатика но информационной /компьютерной амалъёсы удыскыльёсын кыллюкам.* – Сыктывкар–Ижевск–Йошкар-Ола–Саранск–Бадачоньтомай, 2011, 46.
- Стрелкова, О. Б.: *Словарь биологических терминов на удмуртском языке для общеобразовательных школ – Огъядышетсконъя шорьёзо школаослы удмурт кылын биологи удыскыльёсын кыллюкам.* – Сыктывкар–Ижевск–Йошкар-Ола–Саранск–Бадачоньтомай, 2011, 40.
- Тронина, О. А.: *Словарь химических терминов на удмуртском языке для общеобразовательных школ – Огъядышетсконъя шорьёзо школаослы удмурт кылын химия удыскыльёсын кыллюкам.* – Сыктывкар–Ижевск–Йошкар-Ола–Саранск–Бадачоньтомай, 2011, 39.
- Тронина, О. А.: *Словарь терминов по общественанию на удмуртском языке для общеобразовательных школ – Огъядышетсконъя шорьёзо школаослы удмурт кылын общественания удыскыльёсын кыллюкам.* – Сыктывкар–Ижевск–Йошкар-Ола–Саранск–Бадачоньтомай, 2011, 44.
- Федорова, Л. Н.: *Словарь литературных терминов на удмуртском языке для общеобразовательных школ – Огъядышетсконъя шорьёзо школаослы удмурт кылын литература удыскыльёсын кыллюкам.* – Сыктывкар–Ижевск–Йошкар-Ола–Саранск–Бадачоньтомай, 2011, 63.
- Тимерханова, Н. Н.: *Словарь математических терминов на удмуртском языке для общеобразовательных школ – Огъядышетсконъя шорьёзо школаослы удмурт кылын математика удыскыльёсын кыллюкам.* – Сыктывкар–Ижевск–Йошкар-Ола–Саранск–Бадачоньтомай, 2011, 45.
- Шибанов, В. А.: *Словарь физических терминов на удмуртском языке для общеобразовательных школ – Огъядышетсконъя шорьёзо школаослы удмурт кылын физика удыскыльёсын кыллюкам.* –

Сыктывкар–Ижевск–Йошкар-Ола–Саранск–Бадачоньтомай, 2011, 46.

- Тимерханова, Н. Н.: *Словарь географических терминов на удмуртском языке для общеобразовательных школ – Огъядышетсконя шоръёзо школаослы удмурт кылын географи удыскыльтёсын кыллюкам.* – Сыктывкар–Ижевск–Йошкар-Ола–Саранск–Бадачоньтомай, 2011, 67.

TERMINOLOGIA SCHOLARIS – ANALYSIS

- Pusztay János 2015 = Янош Пустай: *Анализ словарей школьной терминологии удмуртского языка.* – *Terminologia scholaris – Analysis* V, NH-Collegium Fenno-Ugricum, Badacsonytördemic, 427.

X.

SZAMOJÉD IRODALOM

GONDOLATOK A SZAMOJÉD NÉPEKRŐL ÉS NÉPKÖLTÉSZETÜKRŐL

A néhány évezred, mely elválasztja népeinket, oly mértékben eltávolított bennünket egymástól, hogy ma már csak néhány szó, némely nyelvtani elem – a nem nyelvész számára nem szembetűnően – árulkodik az egykor megvolt szoros kapcsolatról, együttélésről. Az azóta eltelt évezredek megváltoztatták nyelveinket, de elkülönült a hajdani egységes kultúra is. Oly távolra kerültünk egymástól, hogy sokan nem is tudnak nálunk a szamojédok létéről, s főleg, hogy nyelvrokonai kapcsolat van köztünk, s nyilvánvalóan ugyanez áll fenn fordítva is.

Azt ugye tudjuk, hogy rokonaink a finnugor nyelveket beszélő népek. A szamojédokkal együtt a finnugor nyelvcsalád egy szélesebb rokon körét alkot, nevezetesen az uráli nyelvcsaládot.

S mivel a finnugorság – minden tudománytalan rémhír terjesztése ellenére – talán inkább benne van a köztudatunkban, így jobban ismerjük népköltészetüket, irodalmukat, hitvilágukat, mindazt, ami kulturális, civilizációs termékeik közé tartozik. Persze, nem beszélhetünk korántsem az ismeretek egyenlő megosztásáról. Nem mindenki tud róluk, e kérdésekről annyit, amennyit kellene, nem minden népről tudunk egyformán sokat – vagy keveset. A finnek, az észtek, a marik talán a legközelebb állnak hozzánk, de a többiek még nagyon is távol. A szamojédokra ez a megállapítás még fokozottabban áll. Nem az átlagolvasó, vagy akár az átlag feletti olvasó tehet erről a lemaradásról, hanem – a szakembereken túl, akik nem végeznek elég ismeretterjesztő munkát – kulturális szemléletünk, mely nem vagy csak alig teszi lehetővé, hogy a rokonság kérdéseiről szót ejtsünk. Márpedig enélkül nem tekinthetjük magunkat a magyar kultúra teljes értékű tudójának sem.

*

A csekély számú szamojéd népek hatalmas területen, Arhangelszktól kelet felé, a Sarkkör mentén egészen a Jenyiszejig élnek. Legnagyobb, legnépesebb közülük a nyenyec (kb. 22 ezer), a szölkup (kb. 5 ezer), aztán jóval ezer alatt marad a számuk a nganaszánoknak és az enyeeeknek. Rajtuk kívül még száz-kétszáz évvel korábban is gazdagították a szibériai nyelvi tarkaságot az ún. szajáni szamojédok (motorok, kojbalok, karagasszok, kamasszok), az idők során azonban kihaltak, vagy beolvadtak a nagyobb lélekszámú, erősebb környező népekbe.

E népek kultúrájáról vajmi keveset tudunk, annak ellenére, hogy népköltészetük, nyelvük gyűjtése már a múlt század közepe táján hathatósan megkezdődött. Kezdetben elsősorban finn kutatók, a kiváló nyelvész-gyűjtő M. A. Castrén, a magyar Reguly kortársa, majd jó fél évszázaddal később Kai Donner és Toivo Lehtisalo. Ebben a században a NOSzF győzelme után szovjet kutatók, a helyi erőkből kinevelt, kiiskoláztatott értelmiségiekre támaszkodva nagyszabású gyűjtőmunkába kezdtek. Gyakorlati céljuk – írás megteremtése e népek számára – rengeteg más eredménnyel is járt. Feltérképezték a nyelveket, gyakorlati, leíró nyelvtanok születtek, szótárakat állítottak össze, s folyamatosan megjelentek a szamojéd, elsősorban nyenyec mesekötetek anyanyelven, de oroszul is.

E gyűjtőutak eredményei nálunk, sajnos, csupán nyelvészeti munkákként ismertek – szűkebb kutatógárda előtt. Pedig a nyelvészeti analízisen túlmenően is kellene – mert érdemes – e kiadványokkal foglalkozni. Bizonyítja ezt néhány, az utóbbi években megjelent kötet és tematikus folyóiratszám is (Képes Géza: *Napfélt és éjfélt; Sámandobok, szőljakok; Tisztatáj* 1972/2; Buda Ferenc: *Varázsének*), hogy a rokon népek népköltészete nem csupán nyelvészeti elemzés nyersanyagául kitűnő, hanem – s művelődési, kultúrtörténeti szempontból hangsúlyozottan – mint kiemelkedő, nagyon szép, s velünk, a miénkkel rokon népköltészeti termés is.

Annál is inkább, mert segítségükkel fény derülhet a magyar folklór olyan elemeire, műfajaira, melyek eredete a messzi idők homályába vész, s olyanokra is, amelyek ma már nincsenek meg népköltészetünkben. Gondoljunk arra, mennyit kíséreltezett Arany János,

hogyan rekonstruáljon egy magyar hősenek, de nem bukkan az eredeti nyomára. Ilyen, úgy látszik, nincs is, de megvan nem is egy rokon népünk folklórjában. E folklóralkotások nem egyszer hatnak – akarva-akaratlanul – modern költőkre is, akiknek formai, nyelvi megértését csak segíti az ősi kultúra ismerete; gondoljunk Juhász Ferencre vagy Nagy Lászlóra.

A szamojéd folklór még nem találta meg a maga Képes Gézáját, amint rálelt a finnugor népek költészetére. A nem is olyan távoli jövőben a *Népek meséi* sorozatban lát napvilágot egy szamojéd válogatás, olvashatunk szemelvényeket a szamojédok népköltészetéből a *Medveünnep* című antológiában is, amelynek megjelenése 1975-re várható.

*

A szamojéd népköltészet műfajai – a teljesség igénye nélkül –: eredetmondák, áldozati imák, kozmogónikus epika, sámándalok, hősi epikus énekek, lírai dalok, mesék, találós kérdések. Válogatásunkban ezek közül lírai dalok, tulajdonképpen sorsénekek, áldozati imák és sámándalok szerepelnek.

A lírai dal vagy sorsének fogalma tisztázásra szorul. Tudjuk, kétféle verselési forma van: az egyik, mint pl. a mari vagy akár a magyar népdaloké, strófikus szerkezettel, rímekkel, ezen belül párhuzamokkal (pl. a természet és az emberi világ között). A másik a szabadabb, kötetlenebb, ám egyáltalán nem teljesen kötetlen verselési forma, ami elsősorban az obi-ugorok sorsénekeiből ismeretes, de amely alapján véve jellemző pl. a *Kalevalára* is. Ez a kötetlenség abban nyilvánul meg, hogy nincs strófikus kötelék, azaz az ének addig tart, amíg az énekesnek van mondanivalója, a formai kötöttségek így nem befolyásolják az előadót. Mindemellett azonban ritmusbéli megszórítások, meghatározott szótagszámú sorok (amelyek elsősorban a ritmus függvényei), gondolatritmus, párhuzamok, esetlegesen asszonáncban összecsengő sorvégek, alliteráció – azok a formai elemek, amelyek elválasztják a prózai szövegektől eme lírikus-epikus, de verses műfajokat. Ilyen formai megoldások nem ismeretlenek a magyar folklórban sem, gondoljunk például népballadáinkra, siratóinkra.

Nyelvrokonaink népköltészetében leginkább az obi-ugoroknál és a szamojédoknál találkozunk ezzel a jelenséggel. Az obi-ugoroknál ezt a műfajt sorsénekeknek szokás nevezni, míg a szamojédoknál – ill. pontosabban a nyenyecéknél – bordalnak. Ez a terminus, persze, távol áll a hagyományos irodalmi értelemben használt bordaltól, inkább mármordaloknak, sorsénekeknek felelnek meg.

Tartalmukból kiderül, hogy tkp. pityókos állapotban előadott sorsénekek, amelyekben az asszony elénekli, mennyit veri az ura, a férfi, hogy mily nehéz az élete. Gyakran kapnak e dalok társadalmi színezetet is. Sok esetben teljes mértékben rögtönzéseknek tekinthetők, amelyeknek alapszituációja lehet egy kedves vendég beállítása, megérkezése, vagy a tundrán egymagában szánoló szamojéd unaloműzőnek fabrikál magának dalt, amely aztán – ha sikeresnek bizonyul – a rokonok, utódok ajkán tovább élhet. A népdal, egyáltalán a népköltészeti alkotások születésének lehetünk ilyen formában tanúi, amikor az alkotó még nem a nép egésze, egy bizonyos közösség, hanem nagyon is ismert konkrét ember. A sorsénekek nagyon gyakran évtizedeken, ritkábban évszázadokon át megőrzik alkotójuk nevét (erre találunk példát a mellékelt fordításokban is).

Formailag hasonlítanak a sámánénekek is a fentebb ismertetett sorsénekekhez. Témájuk többféle lehet. Bemutathatják a szellemek kiválasztotta ifjú sámánná változását, sámánképzését, de leírhatják egy már kész sámánnak a felső szellemek közé vivő útját. Erre az útra általában valamely ügyes-bajos dolog elintézése közben van szükség, ill. akkor kerül rá sor. A sámán felkeresi segítségért az őt kiválasztó, őt támogató felsőbb hatalmakat, 'úti élményeit', a szellemekkel folytatott beszélgetéseit rögzíti az ilyen típusú sámánének.

Ugyancsak verses formájúak a szamojéd népköltészet hősénekei, a *szjudbab*cok (vagyis óriásokról, azok tetteiről szóló énekek). Azonban gyakorta előfordult, hogy a nyelvész kutató nem vette észre ezek verses elemeit, így prózában jegyezte le őket. Itt meg kell azt is jegyezni, hogy a lejegyzés sokszor prózai elmondás alapján történt, ellentétben e hősénekek természetes előadási módjával. A *szjudbab*cokat, de a sorsénekeket is általában énekelték. Ennek lejegyzése azonban szerfelett nehéz volt, mert számos szótagtöltő

elemet, ritmikus szócskát ragasztottak a szavakhoz, ily formában a felismerhetetlenségig megváltoztatva azok alakját. Hadd idézzek erre a jelenségre egy példát Hajdú Péter professzor szamojéd nyelvtanának szöveg mellékletei közül:

lexe nar kabt	lexe nareji ka-a-abteji
naw xannac	nawa xanowa na-a-acej
nabakojuw	nawakojeci ju-u-uweji
manjen nani	mani-jeneji na-a-aneji
wa awkow ni	wa awkoneji ni-i-ineji
jarc xubkadams	jarc xubukowa da-a-amseji
nar xubkadams.	nar kubukowa da-a-amseji...

Magyarul:

Lexe három rénökrével / a néném útrakelt, / az én nővérem. / Én pedig / az ágyamra / borultam, sírtam, / három ízben rározkadtam...

Végül még néhány gondolat a szamojéd népköltészet helyéről nyelvrokonaink folklórában és Szibéria kulturális öskohójában. A szamojédoknak nemcsak a nyelvük, de népköltészetük is archaikusnak tekinthető. Nyelvük számos olyan vonást őrzött meg a régmúltból, amelyek nem minden rokon nyelvben fedezhetők már fel. Ugyanez áll népköltészetükre is. Az uráli rokonság két peremvidékén több azonos vonást, műfajt találunk, például a már említett hősnék-kategória (az obi-ugoroknál rendkívül fejlett, a finneknél, észteknél elég a hősnék-motívumokból összeállított *Kalevalára* és *Kalevipoegre* utalnom). A közbülső láncszemek hiányzanak, vagy csak nagyon hézagosak – gondolok itt arra, hogy a zürjéneknél, cseremiszeknél nincs, nyomai kimutathatók a votjákban és a mordvinban. Ahol viszont nincs, ott virágzik a népdal – a mi, magyar népdal értelmünkben. Nem hiszem, hogy e két műfaj kizárólagosan lépne fel, de mindenesetre érdekes tény. Ősi műfajnak tekinthető a sorsének is, amely sok közös – ha nyelvi, stilisztikai megformálásban nem is – vonást mutat a szomszédos obi-ugor népek hasonló műfajával. A lényeges

stíláriis különbség nem csak ennél az egy műfajnál fedezhető fel, hanem már a hősénekeknel is. A vogul és osztják epikus énekek sokkal inkább díszítettek, nyelvileg gazdagabbak, terjengősebbek, mint szamojéd megfelelőik. A szamojéd folklórra a spártai tömörség a jellemző, a legszembetűnőbb jegy. Ugyanez a stíláriis különbség áttérjedt a sorsénekek kategóriájára is. Régi időket idéznek a sámánénekek is, amelyek nyomai egészen a magyar folklórig elérnek, de nálunk, sajnos, immár csupán töredékek (sokszor azok is értelmezhetetlenül) maradtak fenn. Sámándalok is leginkább a peremvidéken (keleten a szamojédoknál és obi-ugoroknál, nyugaton a finnségieknél, lapoknál) maradtak fenn, néhol már csak fragmentumokban.

A többi műfaj (mesék, állatmesék, áldozati imák, találós kérdések) viszonylag sértetlenül fennmaradt az egész uráli rokonságban, bennük viszont rengeteg a vándormotívum.

Ha szibériai folklór egészét vesszük szemügyre (s erre immár magyarul is megvan a lehetőség a *Sámándobok, szóljátok* című gyönyörű kötet révén), azt találjuk, hogy nagyon sok a témabeli, formai eszközök szerinti hasonlóság egymástól távol élő, talán soha nem érintkezett népek között is (alliterációk, szóeleji rímek, párhuzamok stb.). Felmerülhet-e a kérdés egy valaha létezett viszonylag egységes szibériai népköltészeti kultúráról? Lehet. Elképzelhető persze az is, hogy független párhuzamos fejlődés eredményei az egybeesések, valamint azt sem lehet kizárni, hogy egymásra hatás, motívumvándorlás következett be, mint arra nemcsak a népköltészetben, a nyelvekben, de a gazdasági életben is van példa. A szamojédok pl. tekintélyes réntartók voltak (ma is azok), s a környező népeket (pl. obi-ugorokat, zürjéneket, néhány paleoszibériai népet is) ők tanították meg a réntenyésztés, réntartás fortélyaira. Ezzel egyidejűleg nyilvánvalóan nyelvi kölcsönzés is bekövetkezett, azaz az egyik – gazdaságilag magasabb szinten álló – nép hatott a másakra. Ilyen hatások elképzelhetők a folklórban is, de a kérdés még nincs kellőképpen kutatva. Azt azonban – elsősorban a *Sámándobok, szóljátok* című antológia alapján – le lehet szögezni, hogy a szamojéd folklór sok tekintetben közelebb áll egy ún. szibériai folklórkultúrához, mint pl. az ugyancsak Szibériában élő obi-ugoroké. Roppant izgalmas kérdés,

téma annak felderítése, milyen kölcsönhatásban, vagy egyáltalán, milyen viszonyban állnak egymással Szibéria népei. Az areális nyelvészeti kutatásokkal párhuzamosan areális folklórkutatásokra is szükség van, hogy kiderüljön, milyen mértékben járult hozzá Szibéria az egyetemes folklórkincshez. Fel kellene térképezni, melyek azok a jelenségek, amelyek (pl. a szókezdő rím a szóvégi helyett) csupán a szibériai népek folklójában találhatók meg. Milyen irányból érték hatások ezt a nem teljesen homogén kultúrát, illetve milyen irányban hatott az maga is? S mindez annál is inkább érdekesebb lehet számunkra is, mivel Szibériában élnek, alkotnak nyelvrokonaink közül néhányan, akiknek nyilvánvalóan volt szerepük e hatalmas terület anyagi és szellemi kultúrájának alakításában.

A dalok, sorsénekek fejezetben több bordalt is olvashatunk, itt csak néhány áldozati imát idézek.

Kamassz áldozati ima (I.)

Áldozattal közelgek,
Anyánk, apánk,
Földnek szelleme,
Világnak, Földnek, Víznek szelleme
díónkat
ne vessétek meg!

Kamassz áldozati ima (II.)

Áldozati kendőt
függesztek tiszteletére!
Hohó!
Víz-Föld Szelleme!
Akaratom ellenére
hogy elejtené

gímszarvas bikáját,
jávornak bikáját,
meg egy kanmedvét!

Nyenyec áldozati ima (I.)

He-he-hej!
Ahány isten,
ahány Hehe¹ csak van,
erre a helyre leereszkedjék!
Az isten szeme
ide szemezzen!
Ha az istennek
írnoka vagyon,
megmaradt gyermekét
írja csak tovább!
Mennydörgős isten,
oda nézz!
Ott az adomány!
Adományom vedd szemügyre!
Ott az edény,
neked állítottam!

Nyenyec áldozati ima ma (II.)

Num-Öreg!²
Egyik szemed nézzen ide!
A gyerekeket
betegség elkerülje!

¹ Hehe – a nyenyec mitológiában a főisten és az emberek közötti összekötő kapcsolatot, természetfeletti szellem.

² Num-Öreg – a nyenyec mitológiában a legfelsőbb isten

Ahány szent hely,
ahány Hehe csak van,
mind ide nézzen!
Minden vízi szellemek
a gyermekeknek halat küldjenek!
A Zsákmányküldő
idenézzen!
Ami zsákmányt lelnek,
adja a gyermekeknek!
Zsákmány nélkül a gyermekek
ne maradjanak!

(1975)

A SZAMOJÉD NÉPEK IRODALMÁRÓL

A szamojéd népek a magyarok távoli rokonai. Egy nyelvcsaládba tartozunk, valamikor, mintegy 6-7 ezer esztendővel ezelőtt egy nyelven beszéltünk. A különválás óta eltelt sok ezer év, az eltérő körülmények az okai annak, hogy manapság már egyáltalán nem értjük egymás nyelvét. A szamojéd népek Szibériában élnek, de a nyenyecек egy része a Szovjetunió európai felére költözött át. Lélekszámuk alapján a kis népek közé tartoznak, hiszen legnagyobb népcsoportjuk, a nyenyecек száma is alig haladja meg a húszezret.

A szamojéd népek gazdag népköltészete az egy évszázad óta tartó kutatások eredményeképpen a szakemberek előtt eléggé ismert, legalábbis a nyenyecекé. A többi, még kisebb szamojéd nép (enyec, nganaszan, szölkup) folklórjáról jóval kevesebbet tudunk. A nyenyec népköltészet alkotásai közül nagyon sok megjelent, elsősorban a finn M. A. Castrén, T. Lehtisalo s a szovjet Kuprijanova gyűjteményeiben. Magyarul viszont eléggé mostohán kezelt terület, pedig mennyi szépség van ezekben az alkotásokban! Az Európa Kiadó által gondozott *Népek meséi sorozat*ban a közeljövőben lát napvilágot egy szamojéd mese- és mondagyűjtemény.

Még ismeretlenebb a szépirodalmuk. Sokakban felmerülhet a kérdés: van-e egyáltalán? Van, s ebből már nálunk is jelentek meg szemelvények. Először éppen a *Tiszatáj*-ban (1972/2.), s a közelmúltban kiadott *Medvéének* című antológiában, amely a legbővebb és legsokoldalúbb válogatása a kis finnugor, illetve uráli népek népköltészetének, szépirodalmának.

Ha a szamojéd népek irodalmáról beszélünk, ezen tulajdonképpen csupán a nyenyec szépirodalmát értjük. A szamojédokat, illetve a nyenyeceket fiatal írásbeliségű népnek nevezik. Szépirodalmuk csak a Nagy Októberi Forradalom után bontakozott ki.

Ahhoz, hogy egyáltalán az irodalom megszületéséről beszélni lehessen, meg kell teremteni az írásbeliséget. A szamojéd népek, sok más nemzetiséggel együtt, a forradalom előtt nem rendelkeztek írásbeliséggel. Mindössze néhány egyházi könyvecskét nyomtattak ki például szölkup nyelven, az orosz ábécén alapuló írással. Az ábécé, az írás megalkotásának viszont alapvető feltétele a nyelv jó ismerete. A forradalom előtt a szamojéd nyelvek grammatikája csak Castrén munkáiban, illetve egy-két kéziratot vázlatban voltak meg. A nyelv gyakorlati fejlesztése csak azután kezdődhetett meg, hogy a kis népek fiai lehetőséget kaptak a tanulásra. Az új, nemzeti értelmiség bevonása a munkába gyümölcsöző volt.

Csupán a két legnagyobb lélekszámú szamojéd nép, a nyenyec és a mintegy ötezer lelket számláló szölkup számára alkották meg az ábécét. A kezdeti időszakban tankönyvek, népmesék sorát jelentettek meg e nyelveken. Sajnos, a szölkup írásbeliség megrekedt a néhány iskolai kiadványnál, még mielőtt a helyi értelmiség megerősödhetett volna, szépirodalmi alkotások születhetnek volna, az ábécé csupán kultúrtörténeti érdekességgé vált. Ezzel szemben a nyenyec ábécé – kezdetben latin, majd cirill betűivel – egyre inkább virágzó irodalom alapjává izmosodott.

Az irodalmi nyelv megteremtése után annak megerősítése a következő feladat. Ennek több módja van: a népnyelv kincsestárát lehet felhasználni, sokat kell fordítani. Így nem is csoda, hogy az első években sok folklóranyag látott napvilágot nyenyec nyelven, s aztán megjelentek népszerű orosz nyelvű alkotások fordításai is.

A nyenyec irodalom uralkodó műfajai a líra és a novella. Azt hiszem, természetesnek vehetjük, hogy egy irodalom ilyen fiatalon nem a regénnyel vagy a drámával kezd. Bár érdekességgként megemlíthetem, hogy az 1930-as években az Ob torkolata közelében fekvő Szalehardban megjelent Ivan Noho nyenyec író drámája, a *Sámán*. Sajnos, egyelőre képtelenség hozzájutni, csupán létezéséről tudunk. Azóta is csak egyetlen dráma – Isztominé – született ezen a tájon.

A nyenyec irodalom tulajdonképpen megteremtője A. P. Pírkerka. Ő népének első polihisztora. A forradalom után egyetemet végzett Moszkvában. Ő volt az első nyenyec, aki anyanyelvén

beszélt a moszkvai rádióban. Az egyetem elvégzése után visszatért szülőföldjére, részt vett a szövetkezetesítés munkájában. Aztán újra a tudományos munka... Aspirantúrára megy. Hamarosan tankönyveket, szótárakat, meseköteteket ad ki. Sokat fordít. Emellett írni is maradt ideje. *Vedo legkisebb fia* című önéletrajzi kisregényéből magyarul is olvashatunk az említett *Medveének* című antológiában. Rendkívül termékeny életét a II. világháború törte ketté.

A nyenyec irodalom most még elsősorban élményirodalom. Alkotói újra meg újra felfedezik a szülőföldet, az ott élő embereket. Látják a változásokat, megörökítik a régi életforma maradványait. A fiatalabbak számára (Lapcuj, Ledkov, Juganpelik) a hagyományok megőrzésének felismerése új élmény, az idősebb íróknál (Pirerka, Isztomin) a múlt még átélt valóság.

Azok neve, akik a nyenyec irodalmat művelik, már eléggé ismert a Szovjetunióban, de legalábbis Szibéria legjobb írói, költői közt tartják őket számon. Valamennyien hamisítatlanul északi írók, a tundra, a sarkkörü vidék, népük szerelmesei.

Vaszilij Ledkov versei különböző antológiákban, folyóiratokban (*Szever, Ural* stb.) és önálló kötetekben jelennek meg. Elsősorban költő, nyenyecül és oroszul versel. Mindkét nyelven jelentek meg alkotásai. A lírai köteteken kívül jelentős 1970-ben kiadott kisregénye is (*A foghul ejtett kékség*). Ledkov költészete a tundra költészete. Verseiből kimondottan és kimondatlanul is árad a szülőföld, a másoknak talán oly ridegnek és hidegnek tetsző tundra szeretete. Ledkov látja és láttatja e táj varázsát, a zord éghajlat ellenére előbukkanó humanumát.

Ha kebledben igaz szív
dobog, ne félj, csak gyere!
Itt barátságos és lágy
a hó, a szél, a tenger.
És a tundrában
baj sohasem eshet veled,
itt a nap éjfélkor is
csak érted kel fel,
Ember!

Hazával csak egyszer áld meg az élet,
hozzád fonódom örökre, szülőföldem,
mint ahogyan a talajba a fenyők,
a jeges tundrába belegyökereztem.

De az északi föld nemcsak a rénpásztorok, az északi fény, a hóviharok vidéke. Új élet kezdődött itt. Ledkov költői hitvallásának tartja ezt a változást bemutatni.

Lépdelek a városka betonján,
mint a fókáé, jár körbe a szemem,
s a túloldaltól a geológus
kiált át, a tájba szerelmesen:
– Gáz! A mélyben olajóceánok!
Rólad szól, tundra az énekem.
Az égen az északi fény csillog,
de földi tüzek villognak idelenn.

Leonyid Lapcujnak több mint tíz kötete jelent meg eddig. Lapcuj neve ismerősebben csenghet a hazai olvasók fülében is, hiszen a *Tiszatáj* említett számában megjelent két verse, s a *Medvéének* is közli három költeményét. Lapcuj lírája harsányabb, mint Ledkov finomultabb, árnyaltabb költészete.

Politikai mondanivalója közvetlenebbül fejeződik ki, nincsenek áttételei. A régmúlt és a jelen szembeállítása nem egyértelműen a régi elmarasztalása. A történelmi múlt haladó eseményeinek, Vavljó Nyenyang nyenyec fölkelő emlékének szenteli egy versét.

Lapcuj *Tundra* című kötetében egy poémát is olvashatunk (*Apó*). Egy béna kisfiú sok szenvedés és megpróbáltatás után elvégzi a tanítóképzőt, rajztanár lesz. Megörökíti rajzain a hazai tájat, a zajló folyót, az öreg nyenyecet, aki egy emberöltő vándorélete után beköltözik a falusi házba, és a folyóba veti házi istenét. A két kor vízválasztóját megörökítő művész-tanító abban bízik, hogy öregkorában tisztelni fogják munkásságáért.

Legújabb nyenyec nyelvű verseskötete *Many jav* (Az én földem) címmel 1973-ban látott napvilágot. Ugyancsak 1973-ban jelent meg oroszul *Jedejka* című kötete, mely egy nyenyec kisfiú életét mutatja be. A Jedejka jelentése: új ember. Arról mesél a poéma, hogyan él, tanul ma a tundralakó gyermek. A több mint félszáz lapos poéma sok önéletrajzi motívumot is tartalmaz. A múlt év végén a legjobb ifjúsági mű címét nyerte el a Szovjetunióban.

Lapcuj prózát is ír. A nyenyec irodalom egyik legszebb novellája *Az ember született*, melyben megható líraisággal, a népköltészet elemeinek felhasználásával mondja el, hogy lát napvilágot egy kis emberke a tundrán.

Iván Juganpeliknek két kötetről van tudomásom. Az egyik 1962-ben jelent meg *Északi gyermekek*, a másik 1969-ben *Északi fény* címmel. Verseiben gyakran él az ősi nyenyec népköltészet formái, ritmikai elemeivel.

A nyenyec líra ifjú képviselői között említésre érdemes Picskov, Szalingyer, Jando, Laptangyer. Róluk azonban nagyon keveset tudunk, mindössze egy-két versük ismert. A *Nyarjana Ngerm* (Vörös Észak) című nyenyec nyelven megjelenő újság nyenyec költők verseiből is közöl összeállítást.

A tundra novellistája I. Isztomin. A komi–nyenyec házasságból született íróköltő komi, nyenyec és orosz nyelven egyaránt műveli az irodalmat. Bár versei is jelentek meg, ő elsősorban novellista. A régi és az új életforma, szokások közti különbséget, az ebből eredő összeütközéseket emberi melegséggel, humoros keretek között ábrázolja. Kitűnő példa erre a *Medvéének* című antológiában megjelent *Szilveszteri mulatság*. Érdemes volna magyarra fordítani néhány más novelláját, például a *Legendát*, a *Pronykát*, és *Az utolsó vándorút* című kisregényét.

A kiemelkedő nyenyec írók, költők a lírát és a kisprózát művelik. A dráma – talán csak egyelőre – teljesen háttérben maradt.

Lapcuj és Juganpelik költészetükön túl is részt vesznek szűkebb hazájuk kulturális életének szervezésében. Ők ketten a szerkesztői a már említett *Nyarjana Ngerm* című lapnak, mely hetente egyszer jelenik meg nyenyec nyelven. Többször közölnek egy-egy verset is, nemegyszer pedig egész oldalnyi válogatást nyenyec nyelvű költeményekből.

Az időről időre megjelenő kötetek, antológiák mellett ez a leghatásosabb módja az irodalom népszerűsítésének, hiszen ez az újság gyakorlatilag a körzet minden nyenyec nyelven értő lakójához eljut. A Jamal-Nyenyec Nemzetiségi Körzet központjában, Szalehardban napi félórás nyenyec nyelvű helyi rádióadás is hallható. Nem kell félnünk e nemzeti nyelvű, fiatal írásbeliségű irodalom torzóban maradásától.

(1975)

JURIJ VELLÁRÓL

SZUBJEKTÍV BEVEZETÉS¹

Első találkozásunk – mint ahogy későbbi összes találkozásunk – Hanti-Manszijszkban történt. Ha emlékezetem nem csal, 2003-ban részt vettem a finnugor népek konzultatív bizottságának ülésén, amelyre az Oroszországi Föderáció finnugor és szamojéd népeinek írókonferenciájával egyidejűleg került sor. Kihasználva az alkalmat, erre is ellátogattam. Az egyik tájékoztató jellegű előadást egy író tartotta, akinek a nevét nem értettem, Udmurtiából. Amikor beléptem a terembe, az író éppen arról beszélt, hogy udmurt nyelvű regényét hamarosan kiadják Magyarországon. Rákérdeztem, nem a *Lepkelekek* című regényről van-e szó, ő meg nagy lelkesen igennel válaszolt. Értem, mondtam én, s hozzátettem, akkor én vagyok a regény kiadója. Akkori tanszékemen, Szombathelyen, különböző tudományos sorozatokat adtunk ki, de emellett volt egy irodalmi sorozatunk is, a *Minoritates mundi – Literatura*, amelyet a finnugor népek, valamint a közép-európai térség irodalmának szenteltünk. Az udmurt regény Kozmács István fordításában jelent meg. Így ismerkedtem meg egyik „szerzőmmel”, az udmurt Vjacseszlav Ar-Szergivel, aki viszont megismertetett Jurij Vellával.

VELLA MINT ERDEI NYENYEC NYELVMESTER?

Én elsősorban nyelvész vagyok, és fiatalkoromban sokat foglalkoztam a szamojéd nyelvekkel, főként a nyenyecel. Írtam egy kis monográfiát az erdei nyenyec nyelv Puri nyelvjárásáról Toivo Lehtisalo

¹ Ez az írás egy Vella emlékére Tartuban rendezett konferencián hangzott el orosz nyelven.

anyagai alapján. (A könyv a *Studia Uralo-Altaica* sorozatban jelent meg Magyarországon és Hollandiában). És bár Vellával való találkozásunkat megelőzően már hallottam róla, de nem ismertem műveit, először arra gondoltam, jó nyelvmesterem lehet az erdei nyenyec nyelvjárást illetően.

De aztán megkapva és elolvasva verseit, azonnal megváltoztattam tervemet: összeállítottam verseiből egy antológiát, lefordítottam és *Febér kiáltások* címen ki is adtam.

KÉSŐBBI TALÁLKOZÁSOK

Még kétszer-háromszor találkoztunk, s mindig Hanti-Manszijszkban, ahol én a finnugor népek világkongresszusa konzultatív bizottságának vagy koordinátorok tanácsának ülésén vettem részt, vagy az egyetem meghívására, hogy előadásokat tartsak. Jurijnak a telepéről eljutni Hanti-Manszijszkba tovább tartott, mint nekem Magyarországról.

Sajnos nem tudtam eljutni a telepére, amelyet olyan szépen ábrázolt költeményeiben. Én mint a konzultatív bizottság és a koordinátorok tanácsának tagja nem egyszer kértem, hogy szervezzenek hozzá kirándulást, de kérésem süket fülekre talált.

TALÁLKOZÁSAINK ELMARADÁSA

Az ok egyfelől nagyon egyszerű: a hatalom számára Vella mint költő és környezetvédő fellépése kényelmetlen volt, másfelől: nem tudott eleget tenni meghívásomnak, hogy jöjjön el Magyarországra, mert nem hagyhatta ott rénnyáját, de közrejátszhattak egyéb okok is.

Azt terveztem, ahogy fentebb már említettem is – lévén elsősorban a szamojéd nyelvek kutatója –, hogy nyelvtant és szótárt állítok össze az erdei-nyenyec nyelvjárásból a Jurij Vella által írt és kiadott szövegek alapján, de ez a tervem – egyéb elfoglaltságaim és érdeklődésem megváltozása miatt – megghiúsult. Elsődleges nyelvészeti

tevékenységemet megváltoztatta az a pozíció, amelyet Magyarország képviselőjeként töltöttem be az említett konzultatív bizottságban és a koordinátori tanácsban, mivel érdeklődésem egyre inkább a nemzeti kisebbségeket érintő kisebbség- és nyelvpolitika kötötte le. Ebben a politikainak is nevezhető pozícióban lehetőségem nyílt arra, hogy pontosabban lássam az Oroszországi Föderációban élő finn-ugor és szamojéd népek valódi helyzetét.

VELLA – NÉP NÉLKÜLI VÁTESZ

Jurij Vella igazi missziót töltött be. Ritka példakép: befejezván Moszkvában tanulmányait az irodalmi akadémián, visszatért szülőföldjére, és nem követte azokat, akik elhagyták a kis hazát, és csak a távolból hirdetik, mi a teendő.

Vella elhatározta, hogy őrzője lesz egyre fogyó népe kultúrájának és hagyományainak, telepén iskolát és múzeumot alapított. Felmerül a kérdés: kinek és minek? A néhány gyermek számára, a csekély számú turistáknak? Én megértem Don Quijote-i magatartását, hiszen nyelvészeti tevékenységgel magam is sajátos Don Quijote vagyok. Megértem aktivitásának szimbolikus voltát.

Egyúttal nemzetközi méretekben is jelentős szerepet játszott mint környezetvédő, volt bátorsága, hogy fellépjen az „olajmaffia” ellen, és nem is sikertelenül. És mindezt a világ végén.

VELLA, A KÖLTŐ

Legtöbb versét oroszul írta. Lírájában szorosan összekapcsolódik a költő és a közéleti személyiség. Verseiben többségben van a társadalmi kérdésekhez fűződő tematika, mindenekelőtt nem csak népe, hanem valamennyi kis, elnyomott nép sorsa. Versei alapjául gyakran szolgálnak újsághírek vagy egyszerűen csak beszélgetések. Minden gondolata a szülőföld iránti aggodást öleli föl. Ennek a témakörnek szentelte a „fájdalmak” sorozatát. Így például az *Első fájdalom*ban

leírja az erdőn keresztül húzódó vízvezeték építését, melynek során értelmetlenül irtották az erdőt.

Sűrű erdőmbe traktor hatolt be.
Maga alá gyűrte a nyárfát.
...
...
A sátorban meg nagyapám
Álmában felnyögött
És valamiért hosszasan korholt engem
Válaszra sem várva.

Vella finom képekben rajzolja meg a helyzetet. Így az *Olajban úszó felhő* című versében is:

A Vatyjogan folyón úszik
Az olaj,
Az olaj,
Az olaj.
...
...
Gyermekkori kis rénem,
Miért sírsz oly keserűn?
Maszatos orrodat
Harmattal megmosom.

Vella ráirányítja a figyelmet a természet értelmetlen kizsákmányolásának tragikus következményeire. A *Mutáció* című vers alapját a nagyapjával folytatott beszélgetés képezi:

Mutáció

- *A szomszéd telepen furcsa csukát fogtak ki,
a szeme fölött, azt beszélük,
két kis kemény kinövés,
az orrán négy nyílás van kettő helyett.*
– *Gyehej-hov! Ez nagy szerencsétlenség jele...*

Beszélgetés nagyapámmal

Emberek!
Lehet, hogy megkezdődött
Bennünk egy ilyen mutáció?
Vagy egyelőre még, hála istennek, nincsenek
K é t f e j ű e k
É s h á r o m k e z ű e k?
De lehet, hogy észrevétlenül
Életünkben már megindult
Tetteink mutációja,
Viszonyaink mutációja,
Érzéseink mutációja?..

Óh, talán még nem késő,
Hogy magunkba tekintünk!

A kis népek sorsa: a lemondás az anyanyelvről, a saját kultúráról, a városba költözés, ahol gyors ütemben megy végbe az asszimiláció.

Az öreg Imcsi siratóéneke a fiától kapott a levél fölött

Jeh-ho-ho-hov!
Valahogy aggasztó a leveled.
Jeh-ho-ho-hov!
...
Azt írod,
Hogy álmodban gyakran látod

Sátrunkat,
Tavunkat,
A szálláshely fölötti fellegeket,
Hogy néha esténként
Barátaiddal
A tüzes napnyugta felé mész...
Kisfiam,
Hát számodra
Nincs zsákmány a hazai folyóban?
Kisfiam,
Hát nincs nyájunkban
Pányvadra való kis rénszarvas?

Kisfiam,
Miért nem vagy ma velem?

Jeh-ho-ho-hov!
Valahogy aggasztó a leveled.
Jeh-ho-ho-hov!

Vagy **A harmadik fájdalom** című versben:

– Tudod, a fiam a városban orosz nőt vett el.
– Hát aztán? Az én vejem meg bobol.
– Hát semmi bajom vele. De már vagy tíz éve
megnősült, és én nem csak az unokáimat,
de még a menyemet sem láttam...

Két rénpásztor beszélgetéséből

Benövi a fű a vadak csapáját –
Elmegy a vad.
Azokat meg, amelyek nem tudtak elmenni,
Megölték.
Unalmas lett
Az őszi erdőm.
Tavasszal is csend ül

Tavaimon –
Nincs madárcsicsergés.
Vénülnek az emberek –
Nem fordul dalra a nyelvük.
Nem mintha nem akarnának,
De elszálltak a szavak.
Fiaik nem szeretnek dalolni –

*

Kiáltás

Földimnek, aki a városba költözött

*A Jó Rén az első hóeséskor
visszatér oda,
ahol született.*

(nyenyec közmondás)

Ha az első hó
nem hozza vissza a nyájba a rént,
farkas vagy rozsomák
tépte szét.
Ha a fehérfarkú rétisas
elhagyja fészkelő helyét,
valahol üres fészekre lelt.
Ha húgom, a hattyú,
az ifjúság tavaszi dalával
nem keringett sátram felett –
tán golyó találta el...
És te,
ki nem vagy védtelen vad
s nem vagy költöző madár,
ha szárnyad ép,
de elfelejtetted
anyád szálláshelyét,
mondd, tudod-e okát.

A hatodik fájdalom

*A szomszédos szállásbelyen él az utolsó mesemondó.
Néhányszor megpróbáltam meghallgatni őt,
gondolatban már beszélgettem vele,
de minden alkalommal teljes részegségben
találtam rokonomat. Hol éppen kölnvizet szállító
uszály jött a boltba, hol meg az olajfűrók jöttek terepjárón
a megígért prémekért, hol meg egy erre járó helikopter szállt le
ballevesbe való halért...*

Énekelj egy dalt nekem, Lanej!
Énekelj, míg énekelhetsz.

...

...

Barátomnak elbeszélem,
Az igazat kimondom nyíltan,
Mindazt, ami marja lelkem:
„Élünk hát, élünk,
de valamiért
asszonyaink részegségükben nem gyermekeket
szülnek,
hanem alkoholistákat,
kábítózókat,
hitványokat,
mindenre készeket
és képeseket...
Énekelj egy dalt nekem, Lanej!
Énekelj, míg énekelhetsz...”

A kishazát ábrázolja, tele a szülőföld iránti szeretettel, például a
Triptichonokban:

Az én tenyeremen ébred hajnalban a nap.
Az én tenyeremen dalolnak a madarak.

Az én tenyeremen táncol az eső, úgy nevet.
Darvak hívnak a falun túl, a mocsárhoz engemet.
Traktor imbolyog, vigyázva mászik a dombra fel,
Távoli szöcskeként a fűrésztelep ciripel.
Vahaljuma tornácán összekaptak a kutyák,
Gazdájuk szelíden korhol, meg sem emelve szavát.
A lucfenyő csúcsán a felhők akár a rének,
Rátarti vadász hozza zsákmányát fegyverének.
Filja néném szöszmötöl valamit udvarán.
Így ébred falum, így él Varjegán, Varjegán.
Az én tenyeremen ébred hajnalban a nap.

Az északi népek életében nagy szerepet játszik a rénszarvas. Az ember és a rén kapcsolata rendkívüli. Nem véletlen, hogy a vadrént nyenyecül *jilebc*-nek nevezik, ami 'életadó'-t jelent.

Triptichon a rénszarvasról

1.

A rénpásztor elrejtőzött a bokrok között.
Figyeli a rénszarvast
És azt gondolja:
„Milyen ügyesen becsaptam a rént, ő nem lát engem”.
Közömbösen csipkedi a rén a zuzmót:
„Hadd gondolja,
ha neki így tetszik.”

3.

Az ember biztos abban, hogy ő dönt a rénszarvas sorsáról.
A rén viszont tudja: a rénpásztor rén nélkül – nem-ember.

*

A költő a kis rénborjú prizmáján keresztül fejezi ki kritikáját:

Átmeneti város

*Kogalöm-Lor hanti nyelven azt jelenti: tó,
amelyben meghalt egy ember.*

*A Lukoil olajfűrói központjuknak
valamilyen okból épp ezt a nevet adták.*

Olajrubelek
tobzódó aranyfüstje

Egyre távolabbra
szorított házak

Dob vigyorog
a hanti arca előtt,

Nyenyec mosolyog
szempillája mögül:

Holt helyen
holt város
Kérkedik
holt jövőjével.

Átmeneti emberek
átmeneti bárokban

átmeneti sört
habzsolnak mohón.

Átmeneti évszázad
a nyakukon
üti az órák
átmeneti perceit.

A kis jávorszarvasborjú
felhőtlen csupán,

amely a zuzmót rácsálja
anyja lába alól.

Szemében mélyen

ül a múlt –
sokezer év,

a jövő –
sokezer év.

Patájával szarvát
vakarva

vizel gondtalanul

a rozsdásodó
olajvezetékre.

*

Vellánál a szülőföldhöz való ragaszkodás erősebb még a szerelemnél is. Petőfi Sándor verse jut eszembe, a *Szabadság, szerelem*: a szerelemért a költő kész feláldozni életét, de a szabadságért a szerelmét is. Vellánál ez a gondolat fejeződik ki a *Levél* című versben: nem hagyja el a szülőföldjét, nem hajlandó elvetni ősi hagyományait még szerelméért sem.

Milyen formai eszközökkel él Vella? Négy sajátosságra hívom fel a figyelmet:

- triptichonok,
- párbeszéddek, például amikor Vella át akarja adni az utódoknak a hagyományokat, részben a nyelvet is; a párbeszédben megfogalmazott „tanítás” gyakran nyenyec nyelven folyik,
- prózai szövegek és vers keverése,
- beszélgetések, újságcikkek motívumai szolgálnak magyarázatul.

VELLA MAGYARUL

Az egykori tanárképző főiskola, ma Nyugat-magyarországi Egyetem Uralisztikai Tanszéke fennállása huszonegy éve alatt (1991–2012) számos tudományos sorozatot adott ki (pl. *Specimina Sibirica*, *Specimina Fennica*, *Az Uralisztikai Tanszék Kiadványai*, *Folia Estonica*, *Folia Baltica*, *Bibliotheca Cere-missica*, *hEÚréka*, *Terminologia et Corpora*, *Lexica Savariensia*, *Vocabularia Terminologiae*) és egy irodalmi sorozatot (*Minoritates mundi – Literatura*).

Tíz esztendővel ezelőtt a *Minoritates mundi – Literatura* sorozatban jelent meg Jurij Vella verseinek antológiája, amelyet e sorok írója állított össze és fordított magyarra.

A válogatás egyik verse, *Éva búcsúdala*, két fordításban is megjelent magyarul. Rajtam kívül a híres magyar költő, Kányádi Sándor is lefordította. Schmidt Éva, aki évfolyamtársam volt az egyetemen, kitűnő kutató volt, az obi-ugor nyelvek és kultúrák ismerője, A nyugat-szibériai Belojarszkban tudományos-kutatóintézetet hozott létre, szakembereket képzett ki, hogy gyűjtsék Észak őslakos népeinek nyelvét és néprajzát. Ő maga, akár csak Vella azért dolgozott, hogy megmentse az őslakosokat. Schmidt Éva, akinek alakja körül Magyarországon sajátos kultusz alakult ki, 2002-ben vetett véget életének.

Éva búcsúdala*

A kitűnő néprajzkutatónak, Schmidt Évának

Kedves kakukkom, a ködön túl
miről kakukkolsz?
Darumadár, a folyón túl
miről krúgatsz?

* Schmidt Évától, a tragikusan elhunyt kitűnő néprajzkutatótól búcsúzik, aki mintegy másfél évtizeden át dolgozott Nyugat-Szibériában a maga alapította és vezette kutatóintézetben, hogy nyelvrokaink nyelvi és néprajzi örökségét minél teljesebben felgyűjtse.

És ti, hattyúk, magatokkal
kit hívtok?
Csak tán nem engem?

A ködben is megkeresem
nyomodat én.
Félrehajítom
ezüstös álmaim.
És könnyedén,
földi harmattól érintetlen,
megkönnyebbülten kitárom szárnyam,
búcsúzom tőled...

Kakukkolt nekem a kakukk
sok-sok éven át –
rászedett.
Csoda-hattyúk
idézték sorsomat –
elkerülte fületem.

Vészmadár-károgásukat
immár magammal viszem...

Zokszót sorsomra nem ejtek,
és ti se sírjatok.
Én nem panaszkodom –
Isten nem hallgat panaszra.
Sorsom összeköt
a Kazim folyóval.
Minden csepp vizében
magam föloldódtam.
Kedves kakukkom, a ködön túl
miről kakukkolsz?
Hattyúk, a tavon túl
kiért kiáltotok?..

(Jaszunt faluban, 2002. július 7–8.)

Befejezésül szeretném megmutatni a *Korai triptichon* című versből a másodikat eredetiben és a magyar fordításban:

Korai triptichon

2.

Выпал первый снег –
Белый, белый, белый.
Вышел человек –
Серый, серый, серый.
Видит – все в снегу:
Дом, ворота, сани,
Что готовы вдурт
В путь сорваться сами.
Видит облака –
Сизые пупинки.
В воздухе парят
Легкие снежинки.
Тают на лице,
Падают на плечи,
Словно вот такой
Радуются встрече.
И стоит уже
Белый, белый, белый
Тот же человек,
Что был серый, серый.

Lehullt az első hó –
fehér, fehér folt.
Kiment egy ember –
Szürke, szürke volt.
Látja, mindent hó borít:
Házat, szánt meg kaput,

Akárha mindegyit
Hívná a havas út.
Odafent a felhők –
Csupa szürke, kék.
Lebegnek a légben
Könnyű hópihék.
Vállára hull a hó,
Olvad szeme körül,
Boldog, mint aki
Találkának örül.
És már olyan, akár
Egy fehér, fehér folt,
Ugyanaz az ember,
Ki szürke, szürke volt.

SZOMATU: ELŐSZÓ ÉS BEVEZETÉS

Egy távoli nyelvrokon népcsoport, a szamojédok mitológiájának és népköltészetének elemeire épülő műeposzt/eposzkísérletet tart kezében a nyájas olvasó.

Köszönöm a Nap Kiadónak, a kiadó alapító-vezetőjének, Sebestyén Ilonának, hogy két eposzfordításom – *Pekó*, szetu eposz; *Medveölő*, lett eposz – után felvette programjába a szamojéd eposzt is.

Köszönetemet fejezem ki a Finnugor Népek Világkongresszusa Magyar Nemzeti Szervezetének, s kiváltképpen a szervezet elnökösszonyának, Rubovszky Évának a kiadáshoz nyújtott támogatásért.

S végül mintegy magyarázatképpen hadd kérjek segítséget Mikszáth Kálmántól:

„A mese folyása nem az én érdemem. Alig komponáltam valamit közé. Hanem hogy hozzá mertem nyúlni e (...) tárgyhoz, az teljesen az én hibám. Tudom, hogy különös az, de szeretem a különöset...”
(Mikszáth Kálmán: *Beszterve ostroma*).

Íródott a COVID-járvány elől vidéki házában önkéntes karanténba vonult szerző által A. D. 2021 tavaszán, a járvány második és harmadik hulláma idején.

AZ URÁLI NÉPEK EPOSZAIRÓL

Kezdetben vala a *Kalevala*, a finnugor világ első eposza, Elias Lönnrot halhatatlan alkotása. A finnugor nyelvű népek körében az eposzalkotás három hullámban valósult meg.

A *Kalevala* – az ún. *Ős-Kalevala* 1835-ös, a magyarul öt fordításból is ismert végleges változat 1849-es – megjelenése a fordításoknak köszönhetően egy csapásra ismertté tette Finnországot a kultúra

íránt érdeklődők körében. A *Kalevala* egyszersmind hatalmas hatással volt az akkor a cári Oroszország részét képező Finnország kulturális, társadalmi és politikai helyzetére.

Ezt felismerve vetette fel az Észti Tudós Társaságban az esztofil német, Georg Julius Schultz-Bertram még az *Ős-Kalevala* megjelenése után nem sokkal, 1839-ben, az észti eposz megteremtésének gondolatát. Így született meg a megkezdett gyűjtőmunka közben elhunyt Friedrich Robert Fachlmann, illetve az ő halálát követően a munka dandárját elvégző Friedrich Reinhold Kreutzwald tevékenysége eredményeképpen a magyarul három fordításban is – Bán Aladár, Rab Zsuzsa és Árpás Károly munkájaként – olvasható *Kalevipoeg*. Bereczki Gábor így értékelte a *Kalevipoeg* jelentőségét a Rab Zsuzsa fordította *Kalevipoeghez* írt *Utószavában* (s csak zárójelben jegyzem meg, hogy az eposz művészi értékű nyersfordítását is Bereczki Gábor készítette el): „A *Kalevipoeg* az észtek nemzeti eposza, ugyanúgy, mint a finneké a *Kalevala*. Ez a mű az észti irodalom első nagy alkotása, amelyet a világirodalom remekei között tartanak számon... A *Kalevala* és a *Kalevipoeg* nem hajdani, töredékeire hullott eposzok újból összeállított változatai, (...) hanem hazafias felbuzdulásból bizonyos nemzeti célok elérése érdekében írt tudatos új irodalmi alkotások, amelyek anyagukat a népköltészetből merítették”. Ezt a megállapítást igazolja az eposz sorsa is, először csak tudományos munkaként jelenhetett meg Tartuban (1857–1861), irodalmi alkotásként pedig először a finnországi Kuopióban (1862), a cenzor ugyanis kifogásolta, hogy a *Kalevipoeg* a német lovagrenddel szemben védte az észti függetlenséget. (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy egyfajta láncreakcióként az Andrejs Pumpurs alkotta lett eposz, a *Lāčplēsis* (Medveölő – 1888, Pusztay János magyar fordításában Nap Kiadó, 2020) nagy valószínűséggel a *Kalevipoeg* hatására keletkezett.)

Az eposzteremtés második hulláma a 20. század első felében az oroszországi finnugor népeknél figyelhető meg. A permi népek *Bjarmia* című eposza 1916-ban készült el, de csak 1993-ban jelent meg. Az udmurt M. G. Hugyakov már 1922-ben elkészült orosz nyelven megírt *A votják népi eposzából* című művével, amely azonban évtizedekig kéziratban maradt. Ebben az időben született meg a komi nyelvész

Vaszilij Litkin Ilja Vasz írói álnéven írt *Pera vitéz* című eposza, amelyből részletek olvashatók a Domokos Péter szerkesztette *Medvének* című antológiában (Budapest, 1975).

Elveszett a három jeles mari író, Csavajn, Ipaj, Sabdar összeállította mari eposz, az *Ének Csotkar vitézről*. 1922-ből származik a *Dorvixsi* című eposz (magyarul is olvasható), 1930-ban készült el a *Dal a mordvinokról*.

Az 1920-as évek végéről származik az Észtországban – s töredékben Oroszországban – élő szetuknak a természetisten Pekórol szóló eposza, Anne Vabarna alkotása, de csak lényegesen később jelent meg. (Magyarul Pusztay János fordításában olvasható, Nap Kiadó, 2017).

Az Urálon túl élő közeli nyelvrokonaink, az obi-ugorok (manysik vagy vogulok, hantik vagy osztjákok) és a szamojédok népköltészetének fontos részét alkotják a hősénekek. Eposzi kísérlet eddig az obi-ugorok esetében született, egyszerre kettő is, ami tulajdonképpen egy.

Mihail Plotnyikov 12 esztendőn keresztül (1915–1927 között) dolgozott húsz énekből álló, több mint 6000 soros alkotásán, amelyet különböző mondák, mesék, legendák és sámánénekek alapján állított össze és formált meg – orosz nyelven. Plotnyikov hónapokat töltött a vogulok között és gyűjtött motívumokat Vaza fejedelemről, aki a *Jangal-maa* (Tundra) címet viselő eposz központi alakja. Vaza mellett fölbukkan Penegez, a szörnyű ősszüdő, aki valószínűleg összekapcsolható az alább ismerttetendő szölkup eposzi töredék Pünegusze szörnyével, továbbá Taukszi, a Holtak Birodalmának kapuját őrző tűzmadár, Num, illetve Tórem, a vogulok, osztjákok és szamojédok legfőbb istene, valamint nyugat-szibériai mitológia sok más alakja. Plotnyikov a vogulok nemzeti-felszabadító eposzának nevezi művét. A régi vogul epikus énekek jelentős része a voguloknak az osztjákokkal és az oroszokkal vívott harcairól szól, az oroszoknak Szibériában való megjelenése után a fő téma a nemzeti felszabadulás. (Az 1930-as években véres harcok robbantak ki az obi-ugorok és a szovjet hatalmat képviselő oroszok között. Erről szól az osztják

író, Jeremej Ajpin magyarul Nagy Katalin fordításában olvasható regénye, a *Szűzanya véres havon*.)

Formailag valószínűleg a *Kalevala* lebegett Plotnyikov előtt példaként. Rímtelen, nyolcszótagos sorokból áll az eposz, a szöveg nem bomlik szabályos versszakokra. Ezek a formai sajátosságok föllelhetők részben a vogul népköltészetben is, ugyanakkor hiányoznak az eposzból olyan, a vogul–osztják folklórra jellemző jegyek, mint például a gondolatritmus, az alliterációgazdagság. A korabeli kritika általában elutasítóan viszonyult Plotnyikov alkotásához – elsősorban talán ideológiai okokból. Felrötták neki, hogy idealizálja a sámán alakját, valamint hogy egyoldalúan ítélte meg az oroszok szerepét a vogulok életében. (Ne felejtjük el, hogy a mű 1933-an jelent meg!) A kritikusok legjobb esetben is Plotnyikov önálló alkotásának tartották a *Jangal-maat* és nem eredeti vogul eposznak. (Ilyen kritika érte annak idején a *Kalevalát* megalkotó Lönnrotot is.)

Érdekességgént megemlítendő – és erre vonatkozott fentebb a megjegyzés, hogy a két eposzi kísérlet voltaképpen egy –, hogy az 1933-ban megjelent kötet az eposz átdolgozását is tartalmazza. Sz. Klicskov *Vaza vitéz, győztes vitéz* címmel újra megverselte az eposzt. Ő azonban Plotnyikov szövegét vette alapul, tehát nem a vogul népköltészet újabb feldolgozásáról van szó. Szerkezetileg annyi a lényegesebb változás, hogy Klicskov elhagyta az utolsó két éneket (Kuk-sza sámán énekét a vogulok romlásáról, valamint Vaza visszavárását). Itt-ott hozzátoldott néhány sort Plotnyikov szövegéhez, nagyon sok esetben viszont változatlanul vett át tőle sorokat. (A *Jangal-ma*ból részletek olvashatók Pusztay János *Ha Én szólok, Észak beszél...* című könyvében, illetve ugyanő *uraLíra* című fordításgyűjteményében [Budapest, 2020].)

Harmadik hullámként a 20. század második felében, illetve a 21. század elején írtak és adtak ki oroszországi finnugor eposzokat. Sokáig a – *Kalevala* és a *Kalevipoeg* mellett, illetve után – harmadik finnugor eposzként tartották számon s mordvin *Szijažsart* (1973, magyarul 1984), amely, akárcsak a szintén mordvin *Ének Tyustya fejedelemről* (1991, magyarul 1999) és a *Masžtorava* (erzául 1994, magyarul 2010) olvasható magyarul. A komi nemzeti eposz 1987-ben született meg.

Az udmurt *Dorvicsi* magyarul is olvasható. A marik *Jugorno* (Az ősök útja, 2002) című eposzából részletek már jelentek meg magyar nyelven is. További mari eposzok (*Dondi batir* – 2006, *Tangüra* – 2008), az udmurt *Az udmurtok ősi könyve*, vagy a Nina Zajceva megalkotta vepsze eposz, a *Virtana* (2012) még magyar fordítóikra várnak.

Az oroszországi uráli népek eposzainak ebbe a sorába illeszkedik a *Szömatu* szamojéd eposz.

A SZAMOJÉDOKRÓL

Az orosz észak Arhangelszktől a Jenyiszej folyóig húzódó sávjában, a sarkkör mindkét oldalán élnek a szamojéd népek, hatalmas kiterjedésű és gazdasági szempontból, a gáz- és olajlelőhelyek miatt stratégiai fontosságú területen. (A Nyenyec autonóm körzet területe 176.800 km², a Jamal-Nyenyec autonóm körzet területe 769.000 km², a Tajmiri (Dolgan-Nyenyec) járás területe közel 2,5 millió km².)

A nyenyecek mind az európai, mind a szibériai oldalon, az enyecek, a nganaszánok az Uráltól keletre, valamint a szölkupok szintén az Uráltól keletre élnek, egy részük a sarkkör mentén, más részük valamivel délebbre.

A nyenyecek, enyecek és nganaszánok nyelve a szamojéd nyelvek északi ágát alkotja, a szölkup nyelv pedig a délit. Egy-kétszáz évvel ezelőtt a déli ág több népet és nyelvet számlált, de e nyelvek idővel kihaltak, mert beszélőik nyelvüket feladva beolvadtak a szomszédos népekbe. Ezek a mator, a kojbal, a karagassz és a kamassz. Ez utóbbi nyelv élt az említettek közül a legtovább, utolsó beszélője, Klavgyija Plotnyikova, akitől az 1960-70-es években még sikerült nyelvi adatokat lejegyezni, 1989-ben hunyt el. Halálának napja – szeptember 20. – az utóbbi időben vált a veszélyeztetett nyelvek napjává.

A szamojéd nyelvek a veszélyeztetett nyelvek közé tartoznak, aminek több oka van. Az egyik ok a népesség alacsony száma.¹ A lélekszám a nyenyeczek kivételével minden szamojéd nép esetében csökken. A nyenyeczek, akik mindhárom autonóm körzetben élnek, vannak a legtöbbben, a 2010-es népszámlálás szerint számuk 44640, 2020-ban 49646. A többi szamojéd nyelvű nép lélekszáma a 2010-es és a 2020-as népszámlálás adatai szerint: az enyeczek lélekszáma 227, ill. 201, a nganaszánoké 862, ill. 687 a szölkupoké 3650, ill. 3458.

A szamojéd anyanyelvet vállalók aránya hullámzó képet mutat. A 2002. évi népszámlálási adatok szerint a nyenyeczek 75,8%-a, az enyeczek 50,2%-a, a nganaszánok 60,6%-a és a szölkupok 38,6%-a vállalta ősei nyelvét anyanyelvének. Ez az arány a 2020. évi népszámlálás adatai szerint így módosult: nyenyeczek – 77,35%, enyeczek – 34,32%, nganaszánok – 60,55%, szölkupok 45,95%.

További ok a terület gazdaságstratégiaiag fontos volta. A gáz- és olajlelőhelyek minél jobb kihasználásának útjában a halász-vadászgűjtögető és rénszarvastenyésztő északi népek állnak – a szamojédok mellett közeli nyelvrokonaink, a manysik (vogulok) és a hantik (osztjákok). Az ő megélhetésükhöz, hagyományos életformájukhoz területre van szükség, s éppen ettől fosztják meg őket (gondoljunk erre, amikor bekapcsoljuk az ő lakóhelyükről importált gázt). A következmény: az élettér s ezzel együtt az életcél elvesztése, menekülés az alkoholba, a kábítószerbe és az öngyilkosságba, jobbik esetben elköltözés az ősi lakóhelyről, ami automatikusan magával hozza az asszimilálódást.

És ha már az asszimilálódásnál tartunk, további ok az orosz állam egyre erősödő asszimilációs politikája, amelynek végső célja az egy nyelvű állam megteremtése, amelyben a nemzeti kisebbségek, az őslakosság csupán folklorisztikai szerephez juthat – átmenetileg.

A szamojéd nyelvek az uráli nyelvcsalád szamojéd ágát alkotják, a másik ágat a magyar nyelvet is magában foglaló finnugor nyelvek

¹ Időközben megjelent az *Egy nyelvcsalád tiündöklése és ...?* c. könyvem, amelyben már a legújabb oroszországi népszámlálás adatait is figyelembe tudtam venni. Ezért itt az új adatokkal helyettesítem az eredeti kézirat korábbi adatait.

képezik, azaz a hagyományos nyelvészeti felfogás szerint a magyar nyelv távoli rokonai. (Az én véleményem szerint ez a nyelvrokonság nem is olyan távoli, de most nem ez írásom témája.)

EGY SZAMOJÉD EPOSZ NYOMAI

A 20. század eleji gyűjtőútján a neves finn nyelvész, Kai Donner a szölkupoknál olyan mondakör csak prózában fennmaradt darabjait találta meg s jegyezte le, amelyek – véleménye szerint – eposzba foglalhatók. A mondakör teljes felgyűjtése éppúgy nem történt meg, mint ahogy nem valósult meg annak művészi feldolgozása sem. Donner mindenesetre a rendelkezésre álló töredékek, variánsok alapján rekonstruálta a szölkup eposz tartalmát.

Az eposz hőse Itje, akinek életcélja, hogy harcoljon népe ellenségei ellen. Ezek közé tartozik az északon élő emberevő szörny, Pünegusze, de az összes idegen is, akik a szölkupok életét veszélyeztetik, a szölkupok világát károsan befolyásolják. Az Itje – Pünegusze ellentétet az okozza, hogy a szörny elpusztítja Itje családját. Az árva Itjét egy öregasszony neveli föl, aki sokáig titkolja Itje elől az igazságot. Az idők múltával azonban Itje tudomást szerez az eseményekről, kapcsolatba kerül Püneguszéval, s megkezdődik a párviadalok sorozata. Itje többször is megöli Püneguszt, az azonban újra meg újra életre kel. Végül fortéllyal sikerül legyűrnie ellenségét: csapdába ejti az óriást, ahol az halálra zúzza magát. Itje elégeti Pünegusze tetemét, de a szörny még a lángok között is fenyegetőzik, hogy ezzel nem szakad vége az emberiség szenvedéseinek. Átká valóra válik, a szél szétszórta Pünegusze hamvait, s ebből keletkeztek a szúnyogok, amelyek – akárcsak maga Pünegusze – vérszívók. Egy békés időszak után újabb ellenség jelenik meg, a Hétfogú Ördög, aki szintén emberhúst követel. Itje kifog rajta, kövekkel eteti, mígnem újabb ellenség lép színre, Kerisztosz (Krisztus), az ördög barátja és minden oroszok atyja. Kerisztosz és az ördög egyre nagyobb hatalomra tesznek szert. Itje belefárad a reménytelen küzdelembe. A szamojédok szétszóródnak, Itje visszavonul a nagy tenger mögé és arra a napra

vár, amikor visszatér, népét egyesíti és kiűzi az idegeneket országából. Itjének Kerisztoszhoz intézett szavai – „Ez a nap a tiéd, elmegyek. De majd eljön egy reggel, eljön az én napom, s akkor visszatérek, összegyűjtöm népemet és kiűzöm országomból az idegeneket” – némiképp emlékeztetnek a *Kalevala* befejezésére, ahol a távozó Väinämöinen is megjósolja majdani visszatérését.

A SZAMOJÉD HŐSÉNEKEKRŐL

Eposzról a szamojédok esetében tehát nem beszélhetünk, annál inkább hősi énekeikről.

A szamojéd hősenek-költészetén belül két műfajt kell megkülönböztetni, melynek darabjai elsősorban tartalmuk szerint különböznek egymástól, s nem formai felépítésük, szerkezetük alapján. A *szjudbabc*, mely elnevezés a *szjudbe* 'óriás' szó képzett alakja, olyan epikus ének, melynek hőse fantasztikus kalandok egész során megy keresztül. Ezen közben emberevő óriásokkal, félelmetes szörnyekkel és gonosz démonokkal, illetve idegen nemzetségek hőseivel küzd meg. A *jarabc* a másik epikus énekfajta. Az elnevezés a *jar-* 'sír, panaszkodik' igére megy vissza, de a *jarabc* mégsem azonos a magyar siratóval. Ez is hősenek, de állítólagosan megtörtént eseményekről szól, továbbá a mitikus, csodás események itt kisebb számban fordulnak elő, s szerepük sem olyan nagymérvű, mint a *szjudbabc*okban. Az előadás módjában tapasztalni a legnagyobb különbséget, a *szjudbabc*ot egyes szám harmadik, a *jarabc*ot egyes szám első személyben adják elő. A *szjudbabc*okban az egyes szám harmadik személyű cselekményvezetés egyik sajátos eszköze a *wada-szjudbabc* 'szó-ének', aki/amely néha aktív szereplője a hőséneknek.

A hősenek igazi tartalma előtt megismerjük a főhőst, gyakran a *wada-szjudbabc* segítségével. Ez néhány sorban, tárgyyszerűen, különösebb költői érték nélkül történik meg. A spártai stílus egyébként – ellentétben az obi-ugor hősénekkel – az egész szamojéd hősenek-költészetre jellemző. Amikor a hős elszánja magát a harcra, amelynek oka lehet feleségszerzés, vérbosszú, elrabolt

rénnyáj visszaszerzése, a szamojéd hős általában egyedül indul útnak, de a harc során néha elfogadja barátainak segítségét. A hős csodás erejű rénszarvas vontatta-repítette szánon utazik a küzdelem színhelyére vagy egyszerűen egy felhő csücskén ülve röpköd oda. Szemben az obi-ugor hőseinek részletező leírásával a szamojéd hőseinek az ellenfelet is, magát a csatát is néhány sorban „elintézik”.

Mivel a hőseinek lejegyzésére nem dallammal együtt került sor, hanem prózai diktálás után, ezért a lejegyzett szövegeknek csekély a formai értéke, s emiatt nehéz a – költői – fordítása is. Ennek szemléltetésére álljon itt egy rövid, szó szerint fordított részlet egy nyenyec hőseinekből:

Lőni kezdtek.
Mialatt ott lődöz,
a három fiú
megérkezett.
Egyik felől
Hét föld lakói,
másik felől
ők öten.
Így lövik egymást.
A másik oldalon
elhull
a hitványa.
Tíz éven át lőnek
azon a helyen...

Itt kell beszélnünk a szöveg és dallam viszonyáról, mert ez megmagyarázza a diktált szöveg költőietlenségét, ugyanis a szöveg és a dallam alkot művészi egységet.

A szamojéd hőseinek nyelv – az énekelt változatban – eltér a hétköznapi nyelvhasználattól, a hétköznapi beszélt nyelvtől, ti. az egyes verssorokat többé-kevésbé kötött dallamsorhoz kell igazítani. A változó szövegnek az adott dallamképlethez való igazítása ún. töltőelemek segítségével történik, mivel a verssor általában rövidebb a dallamsornál. A töltőelemek megjelenhetnek a sor végén, ekkor

rójázásszerű refrén alakul ki, de nagyon gyakran szótagok között is előfordulhatnak (itt olykor csak töltőhangok formájában). Ezeknek az elemeknek jelentéstani, nyelvtani vagy logikai szerepük nincs. A gyűjtők az így elénekelt dalt korábban nem tudták lejegyezni, ezért az énekesekkel „prózában” is elmondatták a szöveget. Ezt az énekesek általában nem szívesen tették meg, mert számukra az ének csak dallammal, s a töltőelemekkel együtt volt egységes és értékes alkotás. Álljon itt egy példa – Hajdú Péter tanulmányából – arra, mily nagy lehet a különbség az ének elénekelt és dallam nélküli változata között:

az elénekelt szöveg

noszjinetetowhanow-e-ngej
szewane tjahejda-ngej-engej
manj-enge jiljowedem-e-ngej
noszjinetetow-nge-ej-e-ngej
njengengem tolowbaszej-e-ngej
njarange szjatov szawow-e-ngej

hunange ngaworacjetem-e-ngej
wenoh li lugejbaszej-e-ngej

alapszöveg

noszjitetahana
szewan tjahad
manj jiljewedm
noszjitatah
njem tolabaszj
njar szjata szawa

huna ngaworcjetm
wenoh lillugbaszj

(A szöveg fordítása: Noszitetánál / szemem mögül (= mióta az eszem tudom) / éltem én / Noszitetának / nőt számolva / három széparcúja [van] / néha eszegetek / kutyának [vetett] csontokat rágva.)

A SZOMATU EPOSZRÓL

A *Szomatu* eposzi kísérlet. Minden (északi) szamojéd nép folklórijából tartalmaz motívumokat. A bedolgozott művek zöme a *Tundra-földi öreg. Szamojéd mesék* című válogatásból származik, amelyet Hajdú Péter válogatott, s amelynek én vagyok egyik fordítója (a másik pedig

Simoncsics Péter). A kötet forrásai két (párhuzamosan nyenyec és német) nyelvű, az enyec mesék esetében orosz nyelvű kiadványok. A szövegek sokkal inkább tarthatók epikus énekeknek, amelyeket prózában jegyeztek le, mintsem meséknek. Az eposz számára ezek közül válogattam és verseltem meg néhányat újra (vagy vissza?). A mű tartalmának egységesítése érdekében az eredeti szövegen apróbb-nagyobb változtatásokat eszközöltem. Beismerem eljárásom önkényes voltát. Mindenesetre egy kísérletről van szó, amelynek elvégzése sok örömet szerzett nekem.

Az eposzban az egyes események nem okvetlenül alkotnak folyamatos, logikus sorozatot. Sok a balladai homály, a dolgoknak nem mindig ismerjük az okát, sokszor csak a következményét látjuk. Az énekeken belül fontos összekötő, néha cselekményt befolyásoló szerepű az ének, amely a hősénekekben mint a fentebb már említett *wada-szjudbabc* szerepel.

Az eposz hősei csodás erejű lények, emberek, akik képesek egy rénhajtó ösztöke segítségével nagy magasságokba vagy távolságokra ugrani, felhőcsücskén utazni, a központi alak – Szomatu – és esetleges segítői hónapokon, akár éveken át nagy túlerővel is küzdeni, s azt legyőzni.

A mű betekintést enged a szamojédok, illetve általában a sarkvidéki népek világába, életébe és mitológiájába is.

Maga a Szomatu név egy tundrai enyec törzsnek a neve, amelyből egyes elképzelések szerint a szamojéd népek orosz megnevezése (*szamodi* ~ *szamogyijszkie*) is származik. Ezt a törzsnevet adtam az eposz központi alakjának, akinek élete, küzdelmei szolgáltatják az eposz témáját. A többi hős neve megegyezik azokkal a nevekkel, amelyek forrásaim szövegeiben szerepelnek. Ahol lehetett, használtam mind az eredeti, például nyenyec nyelvű nevet és a magyar fordítást. Ezt a megoldást az alkalmazott paralelizmus tette lehetővé.

Ami az eposz formai jegyeit illeti, a kalevalai megoldáshoz nyúl-
tam vissza. A sorok általában nyolcszótagosak, ritkán kilenc. Ez
utóbbi esetben vagy hangsúlytalan névelő vagy rövid (egymagán-
hangzós, illetve egy-egy mással- és magánhangzóból álló) szótagok
fordulnak elő az adott verssorban, ami nem okoz ritmikai

problémát. A nyolcszótagos sorok szótagmegoszlása változatos, a felező nyolcas mellett 2+3+3-es, 3+2+3-as és 3+3+2-es sorok is előfordulnak. Tudatosan alkalmaztam – ámbár nem kivétel nélkül – a gondolatpárhuzamot vagy paralelizmust. Ez a költői megoldás ismert a *Bibliából*, jellemzi a *Kalevalát*, a *Kalevipoetet*, de az obi-ugorok népköltészetét is. Példa a *Bibliából*, Mózes V. könyvéből:

Figyeljete egek, szólni akarok,
hallgassa a föld számnak beszédeit,
Csepegjen mint eső tanításom,
folyjon mint harmat szózatom,
Mint permeteg a pázsitra,
mint zápor a fűre.

A *Kalevalából* Rácz István fordításában:

Én szegény szűz, azért sírok, azért hull keserű könnyem,
elígértél engem másnak, gyenge gyermeked eladtad
öreg ember őrzőjéül, vénség vigasztalójául,
támaszul a tántorgónak, kuckójában kucorgónak!

A *Kalevipoegből* Rab Zsuzsa fordításában:

Az arcáról hulló cseppek,
a hajáról hulló harmat
szomjú hegyekbe szivárgott,
titkos tárnáit táplálta,
ebből eredtek az erek,
föld alól fakadt források,
melyekkel szomjuk olthatják,
fáradt testük frissíthetik
jövő férfiak fiai,
későbbi leendő lányok...

Egy vogul dalból Képes Géza fordításában:

Én, Osztontem apó, dalolgotok,
Én, Osztontem apó, dúdolgotok,
Valamikor hét fiam elment,
Valamikor hét fiam elment, árván hagytak.
Coboly nyikorgó hangjára alszom,
Mókus csikorgó hangjára alszom,
Medve mozgó hangjára ébredek,
Szarvas köhögő hangjára ébredek.
Utánam maradó lány dalomat fújja,
utánam maradó fiú mesémet mondja.

Bár a szamojédok nem alkalmazzák, én mégis éltem ezzel a költői eszközzel. Nem alkalmaztam viszont a főként a balti finn népek népköltészetében gyakori alliterációt.

AZ EPOSZ FORRÁSAI

Castrén, M. A.: *Ethnologische Vorlesungen über die altaischen Völker nebst samo-jedische Märchen*. St. Petersburg, 1857.

Castrén, M. A. – Lehtisalo, T.: *Samojedische Volksdichtung*. MSFOu. 83, Helsinki, 1940.

Dolgiĥ, B. O.: *Mifologičeszkije szkaŕzki i isztoričeszkije predanyija nencov*. Trudy instituta etnografii 66, Moszkva, 1961.

Dolgiĥ, B. O.: *Bytorye rasszkaŕy nencov*. Trudy instituta etnografii 75, Moszkva, 1967.

Dyekiss Virág: Vándorol a hang. A nganaszan hagyományos világkép a folklórszövegek tükrében. – *Urálisztikai Tanulmányok* 22, Budapest, 2018.

Kuprijanova, Z.N.: *Epicseszkije pesznyi nencov*. Moszkva, 1965.

Lehtisalo, Toivo: *Entwurf einer Mythologie der Jurak-Samojeden*. MSFOu. 53, Helsinki, 1924.

Lehtisalo, Toivo: *Juraksamojedische Volksdichtung*. MSFOu. 90, Helsinki, 1947.

Pusztay János: „Ha én szólok, Észak beszél...” – Tanulmányok nyelvrokonaink népköltészetéről és mitológiájáról. Pécs, 1988.

Tundraföldi öreg. Szamojéd mesék. Válogatta és az utószót írta Hajdú Péter.

Fordította Pusztay János, Simoncsics Péter. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1975.

Vértes Edit: *Szibériai nyelvrokonaink bitvilága.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1990.

A BEVEZETŐ IRODALMA

Hajdú Péter (1960): Szöveg és dallam viszonya a szamojéd énekekben. – *Acta Univ. Szegediensis. Sectio Ethnogr. et Linguistica* 3–4.

Pusztay János (1988): „*Ha Én szólok, Észak beszél...*”. Pécs 1988.

Pusztay János (2017): Előszó. – In: Anne Vabarna: *Pekó. Szetu eposz.* Fordította Pusztay János. Nap Kiadó, Budapest, 5–15.

Pusztay János (2020): *uraLíra.* Fordítások az uráli népek népköltészetéből és lírájából. Kiadja a Finnugor Népek Világkongresszusa Magyar Nemzeti Szervezete. Budapest – Badacsonytomaj.

AZ URALISZTIKAI TANSZÉK
(SZOMBATHELY) SZAMOJÉD
TEMATIKÁJÚ KIADVÁNYAI

SPECIMINA SIBIRICA

7. Simon Kuper – Pusztay János: *Selkupszkij razgovornik* (Narymskij dialekt) – 1993, 78.

MINORITATES MUNDI – LITERATURA

- Jurij Vella: *Febér kiáltások*. Fordította Pusztay János – 2004, 148.

LEXICA SAVARIENSIA (a Savaria University Press-szel együtt)

9. Pusztay János: *Nyenyec–magyar szótár*. – 2003, 387.

MINORIATES MUNDI (a Savaria University Press-szel együtt)

1. Pusztay János: *A szölkupok*. – 1994, 194.

XI.

LETT IRODALOM

ELŐSZÓ (ÉS TÖPRENGÉSEK)

Andrej Pumpurs: *Medveölő. A lett eposz*

A SZERZŐ: ANDREJS PUMPURS (1841–1902)

Andrejs Pumpurs (ejtsd: Andrejsz Pumpursz) 1841. szeptember 22-én született a Daugava (Düna) környéki Lieljumprava községben, ahol apja egy udvarházban volt pálinkaégető. Apja később az udvarháztól napszám fejében bérelt földön gazdálkodott.

Pumpurs a szomszédos Lielvarde-i egyházközség iskolájában tanult és rendkívüli tehetségről tett tanúbizonyságot, ám továbbtanulását megakadályozta szülei szegénysége. 15 évesen munkába állt, az udvarházban volt napszámos, eközben autodidakta módon gyarapította tudását. 20 éves volt, amikor az udvarház gazdája felszabadította a napszámos munka alól és földmérősegéddé fogadta. Abban az időben Lettföldön rendszerváltozás kezdődött, a földbirtokosoknak előnyösebb volt eladniuk földjüket a parasztoknak, s az így szerzett tőkét befektetniük az ipar nyereséges ágazába. Ez a helyzet földmérőket igényelt. Pumpurs nemsokára földmérő lett, s munkája folytán bejárta Lívföld központi területeit. Ekkor ismerkedett meg a bárók és a nép közti vitás helyzettel, egyszersmind a lett népköltészettel.

1867–72 között Piebalga községben dolgozott; szabadidejében verseket írt, részt vett a térség nemzeti szellemű megmozdulásaiban, s megismerkedett a nemzeti szellemű értelmiség számos képviselőjével. Megbeszéléseiken előkerült a nemzeti ébredés témája, többek között az ébredező lett irodalom is. Pumpurs előadhatta nemzeti érzelmű verseit, amelyek közül a legnépszerűbbek a nagyobb nyilvánosság elé is eljutottak. Ebben az időben mélyült el kultúrpolitikai szemlélete, és fejlődött irodalmi alkotói képessége.

Miután felhagyott a földmérői tevékenységgel, Rigába költözött. Előbb az R. Tomson gyárban dolgozott, majd Bernhards Dīriķis

(ejtsd: Dírityisz) újságíróval könyvesboltot nyitott. Az őt ért méltánytalanságok miatt úgy döntött, hogy Oroszországban keres munkát. Nyelvtudás hiányában Moszkvában nem járt szerencsével, ezért az orosz önkéntesekhez csatlakozott, akik Szerbiába mentek, hogy segítsék a szerbeket a törökök elleni szabadságharcukban. Itt szerzett élményeit örökítette meg *A Dűnától a Dunáig* című elbeszélésében.

A háború után is a katonaság szolgálatában maradt. Elvégezte a katonai iskolát, majd tisztként dolgozott Oroszországban és Lettföldön. Eközben folytatta irodalmi tevékenységét is.

A 3. össz-lett dalosünnep előtt, 1888 nyarán jelentette meg legértékesebb művét, a *Medveölő* című eposzt, amelyet a dalosünnepnek ajánlott. Ezt követően kötetbe gyűjtötte az újságokban megjelent verseit és kiadta őket *Hazában és idegenben* címen.

Élete utolsó szakaszában a katonaság gazdasági hivatalának munkatársaként dolgozott a lettföldi Daugavpilsben. Munkája során a katonai felszerelések kísérőjeként bejárta egész Oroszországot, eljutott egészen Kínáig.

Ezekben az években leginkább prózai műveket írt. Elkezdte *A vakond* című, népköltészetten és néphagyományokon alapuló regényét, de befejezni már nem tudta. Súlyos betegségben hunyt el 1902. augusztus 6-án Rigában.

Lielvárdében emlékszobát nyitottak emlékére.

AZ EPOSZ

Az eposz műfaját az 1800-as évek Európájában sok helyen művelték. Pumpurs közvetlen előzménye és mintája az észti eposz, a *Kalevipoeg* lehetett, amely viszont a finn *Kalevala* hatására keletkezett. A *Kalevipoeg* megalkotását az a felismerés váltotta ki, hogy a *Kalevala* mekkora társadalmi hatást váltott ki az Oroszországhoz csatolt Finnországban a nemzeti öntudat erősítését illetően. A *Kalevipoeg*nek is jelentős hatása volt Észtországban. Szerkezetileg, tartalmilag nagymértékben eltér a *Kalevalától*: egy hős, Kalevipoeg, az észtek királyának cselekedetei és sorsa köré épül, míg a *Kalevala* cselekménye

több szálon fut. A Pumpurs alkotta lett eposz sokban hasonlít a *Kalevipoegre*. Itt is egy központi szereplő van, Medveölő, aki különböző, a gonosz erők ármánykodása miatt veszélyes kalandokon megy keresztül, ő is küzd a hódítókkal, népe függetlenségéért harcolva, s végül ő is elpusztul. Lényeges különbség az észti és a lett eposz között, hogy az előbbi részletesen foglalkozik Kalevipoeg országépítő tevékenységével, a lett eposzból ez a motívum hiányzik.

Mindenesetre érdekes megfigyelni az eposzi törekvések láncolatát három olyan szomszédos nép esetében, akik eposzuk születésekor rövidebb vagy hosszabb ideje orosz fennhatóság alatt éltek.

A három eposz közül kettő, a *Kalevala* és a *Kalevipoeg* finnugor nyelvű nép szellemi kincse. Ennek azért van jelentősége, mert a 20. században, kisebb mértékben annak első, nagyobb mértékben annak második felében a (volt) Szovjetunió finnugor nyelvű népei körében egyre-másra születtek és jelentek meg eposzok, amelyek, bevallva vagy sem, főként a finn *Kalevala* hatására keletkeztek, ám tematikájuk fő motívumát illetően mégis inkább a *Kalevipoeg*et követik, mert központi gondolatuk az idegen megszállók elleni harc, legyenek azok tatárok vagy oroszok. Formai, verstani szempontból is a *Kalevalát* követik, az ún. kalevalai metrumot.

Andrejs Pumpurs 1888-ban adta ki *Lāčplēsis* [ejtsd: lácsplēsizs] (Medveölő) című eposzát, amely a rendkívüli erejű Lāčausis [ejtsd: lácsauszisz] ’Medvefű(ű)’ nemzeti legendáján alapul. Pumpurs, ahogy a nemzeti irodalmak úttörői másutt is, a nép szóbeli hagyományaira, az íratlan irodalomra támaszkodott. Felhasználta a lett folklór elemeit, motívumait, de irodalmi hagyományokat, más népek eposzi elemeit is. A *Medveölő* alapgondolata egy kis nép szabadság és igazságosság utáni vágya, a 13. századtól vívott küzdelme a német betelepülők ellen.

Medveölő hazafias, bátor, erős, bölcs, becsületes, természetszerető. Megtestesíti a lett nép erejét és erényeit. Pumpurs Medveölőt nemzeti hősként ábrázolja, aki küzd a megszállók ellen, megvív a fekete lovaggal. A tusában ugyan mindketten odavesznek, ám a nép azóta is várja, hogy Medveölő kikel a Dűna folyó habjaiból, és végképp

elpusztítja a fekete lovagot. Talán nem erőltetett a Csaba királyfi-motívummal való párhuzam felemlítése.

Az eposz nagy hatással volt a lett nemzet érzéseire, fontos szerepet játszott a lett öntudat erősítésében. „Nincs a lett irodalomban még egy olyan mű, amelynek tartalma oly mélyen áthatotta volna a tömegek tudatát vagy olyan gazdagon visszhangzott volna az irodalomban”, írta a neves lett folklorista és irodalomkutató, Jazeps Rudzītis. A nép meg volt győződve arról, hogy Medveölő a lett katonákkal együtt küzd a szabadságért. Ezt érezték 1919 novemberében is, amikor a lett nemzeti hadsereg visszaverte a németek támadását. Ennek tiszteletére alapították a Lāčplēsis Rendet, a harci érdemekért adható legmagasabb kitüntetést.

Az eposz cselekményének kiinduló pontja a Pumpurs születési helyén ismert történet egy Medvefűlűnek nevezett fiatalról, akit az őserdőben nevelt medve anyja, akitől füleit és hatalmas erejét örökölte. Az eposzokban – így például a *Kalevalában* is – olykor idézett totemizmus bukkan fel. Az ifjú – anyjától örökölt erejével – már fiatal korában vadállatokat tépett szét (innen a lett név tulajdonképeni jelentése: ’medvetépő’), bejárta különböző törzsek lakóhelyét, sikeresen küzdött meg a mesék szörnyeivel, de végül alulmaradt a boszorkányszülte háromfejű fiúval szemben. (Az eposzban ezt a háromfejű fiút sötétbőrű német rablólovagként ábrázolja, akit boszorkány anyja szült, s aki a bajvívás közben levágta Medveölő medvefüleit, amik rendkívüli erejét hordozták.)

Pumpurs a mesék erős emberét történelmi körülmények közé helyezte és nemzeti hőssé emelte, aki szülőföldjét védelmezi az alattomos idegen betolakodók ellen.

A hős sorsával egybefonódó események a lett és lív törzsek történelmének döntő szakaszában játszódnak, a keresztesek és a kardtestvérek (lovagok) Baltikumba való betolakodásának idején.

Pumpurs az eposz megírásával a nemzeti öntudat erősítése mellett rendkívüli módon járult hozzá az akkor bimbózó lett irodalom fejlődéséhez is. (Egyébként – nomen est omen – a Pumpurs név bimbót, rügyet jelent.)

Az eposz szereplői részben történelmi személyiségek, részben Pumpurs fantáziájának szülöttei.

Kitalált alakok:

- Kangars (ejtsd: kangarsz),
- Laimdota (ejtsd: laimduota), a tiszta, erkölcsös és hűséges lett nők eszményi megtestesítője, Medveölő szerelme, majd felesége,
- Fanyűvő,
- Spīdala (ejtsd: szpídala), az ördöggel szövetkező, majd jobb útra térő szép nő.

Mitológiai alakok:

- Austra (ejtsd: ausztra) – a Nap egyik leánya, a fény, a felvilágosultság, a tudás, a művészet védelmezője,
- Burtnieks (ejtsd: burtnieksz) – tudós, írástudó, bölcs,
- Krivs (ejtsd: krivsz) – a mitológiában a balti törzsek közös ősatya, főpapja (hasonlítható Ábrahámhoz és Väinämöinenhez),
- Körömkalap – az eposzban a főördög, a gonosz megtestesítője,
- Laima – a Nap egyik leánya, a boldogság, szerencse istennője,
- Līgo (ejtsd: lígo) – a dal, vidámság, szépség és a szentivánéj istennője,
- Pakols (ejtsd: pakuolsz) – az alvilág ura, a halál és a holtak birodalmának istene,
- Patrimps (ejtsd: patrimpsz) – a mező és a gabona, valamint a folyók és források védőszelleme,
- Puškaitis (ejtsd: puskaitisz) – a szent ligetek védőszelleme,
- Stab(u)ragstar (ejtsd: sztab(u)ragsztar) – a népköltészetből ismert alak, Sztab(u)ragsz felesége, védőszellem,
- Tikla – a Nap egyik leánya, a jóság, az erény őrzője,
- Uziņš (ejtsd: uzinys) – a lovak és a méhészet védelmezője, védőszelleme,
- Vaidelots (ejtsd: vaideluotsz) – pap, az ősök lelkének megtestesítője,

- Viduveds (ejtsd: viduvedsz) – a mesék lett törzseinek törvényalkotója (párhuzam: Mózes).

Történelmi személyek:

- Kaupó, a lívek legismertebb és legbefolyásosabb vezére, aki 1191-ben vette fel a kereszténységet és vált a németek megbízható szövetségésévé; járt Németföldön és Rómában; hazatérve részt vett a saját törzse és az észtek elleni harcokban; 1217-ben halt bele harcban szerzett sérüléseibe,
- Dietrich, a keresztesek papja,
- a később krónikaíróként ismertté vált Lett Henrik,
- Albert rigai püspök, aki 1201-ben megalapította Rigát,
- Dabrels (ejtsd: dabrelsz) lív várparancsnok,
- Danijels Bannerovs (Daniel Bannerov) valós német kardlovag,
- Rusiņš (ejtsd: ruszinyš) – lett várparancsnok; halálának ábrázolása valóságalapú.

Hasonló a helyzet a helyszíneket illetően is.

Valós helyszín:

- Aizkraukle,
- Burtnieks vára (Lívföld északi részén),
- Lielvárde (de a vár ura, Lielvárdisz, kitalált személy),
- Ķegums (ejtsd: tyegumsz) – egy két méter magas vízesés a Dūna (Daugava) folyón, 60 km-re a torkolattól, Lielvárde környékén (ma már víz alatt van a vízierőmű építésének következményeként),
- Salaspils (szalaszpilsz; jelentése Szigetvár), egykori falu Üksküle mellett,
- Turaida – Kaupó vára, 50 km-re Rigától északkeletre,
- Sztab(u)ragsz – a Dūna (Daugava) partján emelkedő meredek, hatalmas oszlopra emlékeztető lyukacsos kőszikla, amelyből folyton víz folyik, ezért a népköltészetben 'síró szarvnak' is nevezik,
- Ikšķile (ejtsd: ikstyile) – lívül Üksküle, lívek lakta falu; ez lett a németek első támaszpontja a Dūna partján Lívföldön, itt építette

fel Lívöld első püspöke, Meinhard, vélhetően az 1180-as években Lívöld első templomát,

- Fehér tenger – a Balti tenger lett nyelvű elnevezése.
- Az eposzban a Baltikum (Baltija) a lett törzsek lakóhelyét jelenti. (A 19. században nem szabadott a Latvija 'Lettország, Lettföld' nevet használni. Kārlis Baumanis versében sem engedélyezték a *Diens, svētī Latviju* változatot ('Isten, áldd meg Lettországot'), ezért akkor a Latvija helyett a Baltija név szerepelt; később ez lett a lett nemzeti himnusz. (Érdemes figyelni arra, hogy a lett himnusz a magyarhoz hasonlóan *Isten, áldd meg*gel kezdődik.)

Mitológiai helyszín:

- Romove liget – a baltiak és a régi poroszok mitológiájában közös szent liget, az istenek imádásának helyszíne.

Kitalált helyszín:

- az Északi tenger, egy mesebeli tenger északon.

MEDVEÖLŐ-FORDÍTÁSOK MÁS NYELVEKEN

2006-ig észtre (*Karutapja*, egyes források szerint 1973-ban is Aben & Beekman fordította; 1979-ben Karl Aben és Vladimir Beekman), litvánra (1959), lengyelre, japánra és háromszor oroszra fordították le. Nem törekedhetem arra, hogy a *Medveölő* minden idegennyelvű változatáról áttekintést adjak, mindössze az angol, a finn és az egyik teljes orosz, valamint a magyarul eddig megjelent töredékre térek ki.

Az eposz első **angol** fordítása Rita Berziņ nevéhez fűződik, évszáma 1988. A fordítás nyelve költői, de rímtelen, versmértéke szabálytalan, ahogy az itt röviden bemutatandó fordítás készítője, Arthur Cropley megállapítja. (Amint Előszavam más részében olvasható, az eredeti szöveg is rímtelen és versmértékét tekintve nem egységes,

tehát a Rita Berziņ-féle fordítás valószínűleg követi az eredeti alkotás megoldásait.)

Arthur Cropley fordítása (*Bearslayer* – a rímtelen lett mű szabad fordítása angol hőseposzi formában) először 2005-ben, majd átdolgozva 2006-ban jelent meg. Amint az ajánló mondatból kitűnik, az eredeti mű rímtelen, s ezt angol hősi ének versformára alakította át a fordító. Ez azt jelenti, hogy a sorok 9-11, többnyire tíz szótagosak, s a szövegben végig *a-b-a-b* rímképletet alkalmaz. Pumpurs különböző metrikai formákat használt, az angol fordításban dominál a jambikus pentameter. Cropley megoldásait szemléltessék az eposz első sorai:

In azure vaults of heaven soaring bright,
In lofty castles filled with endless joy,
The God of Thunder, Perkons, dwells in light,
And pleasure knows whose sweetness cannot cloy.
The Baltic gods in council gathered there,
Of Destiny's Father tidings to debate.
His will decides the hues -both dark and fair-
And sets the fickle course of mortal fate.

Azonban ott, ahol az eredetiben rövidebbek, 10-9 szótagosak a sorok, Cropley is rövidebb sorokat használ, például a 2. ének utolsó, mintegy 260 sorában:

Bearslayer's senses woke apace:
He lay in Staburadze's bed,
And gazed in wonder round the place,
And pondered whence his path had led.

To him the bed seemed soft to sway,
As though it rocked on gentle tides.
The crystal walls revealed the day,
As blue-tinged light passed through their sides.

Ahol az eredetiben szabadabb a szótagszám (15–18 között mozog), például a 3. ének elején, ott Cropley továbbra is a jól bevált 10 szótagos sorokat alkalmazza (zárójelben az eredeti sorok szótagszáma):

Upon the hills the forests gloomy souged, (15)
In mountain passes swamp mists blocked the light, (15)
Dread serpents writhed and savage beasts roared loud, (15)
While frightened owls called lonely in the night: (18)
For travellers this was a fear-filled ground. (17)
Beside a narrow path, that marked the way, (15)
And past the swamps and hills its passage found, (16)
The house of falsely pious Kangars lay. (15)

A 4. ének az eredetiben rím nélküli, 8-7 szótagszámú sorokból álló szöveg, amely mintegy az ének feléig négysoros versszakokra oszlik, a második felében nincsenek versszakok. Cropley a szöveget négy- és nyolcsoros versszakokra osztja, a sorok 6-6 szótagból állnak, és itt is alkalmazza az *a-b-a-b* rímképletet.

Az 5. énekben az eredetiben nincsenek versszakok, a sorok 10-9 szótagosak. Cropley nyolcsoros szakaszokra osztja a szöveget, a sorok nyolc szótagot tartalmaznak, s itt is érvényesül az *a-b-a-b* rímképlet.

A 6. ének első 30 sora 8-7 szótagos, az angol fordításban – egy-egy sortól eltekintve – hatszótagos sorokat találunk. A 31–68. közötti részben ún. *lígo*-énekek vannak, nyolcszótagos sorokkal, az angol fordításban ezek is hatszótagosak. A *lígo*-dalokat követő mintegy 300 soros rész az eredetiben 8-7 szótagos sorokból áll, Cropley ezt megőrizte. A 377–396. sorok esküvői dalok, amelyek az eredetiben négysoros versszakokra oszlanak, s az első versszak kivételével, amely 6-6-7-7 szótagos, 8-7-8-7 szótagból állnak. Az angol fordításban egységesen hatszótagosak a sorok. A dalok után következő rész az eredetiben 8-7 szótagos sorokból álló szöveg, amit az angol fordítás következetesen – egy-egy ritka kivételtől eltekintve – nyolcszótagos sorokkal ad vissza.

Cropley azonban nem csupán formailag törekedett a szöveg egységesítésére, alkotóan is „belenyúlt” a szövegbe. Ahogy írja, mintegy

tucatszor beillesztett olyan sorokat is, amelyek az eredetiben nem léteztek, vagy például szereplőnek ad nevet, például a főördögöt Lucifernek nevezi, amiről az eredetiben nincs szó, az eredetiben Görbekalap vagy Körömkalap a neve). Bevallása szerint mindezt azért tette, hogy a szöveg folyamatos áradását elősegítse, s közelítse a művet az angol hőselekekhez. Ilyen értelemben tehát teljesen szabad a fordítás. Ugyanakkor viszont törekedett arra, hogy Pumpurs összes költői képét, a metaforákat megőrizze, egyszersmind felhasznált – a jobb hatás kedvéért – régies hangzású szavakat, de elkerülte a már kiveszett szavak felújítását.

Szerkezetileg annyiban tér el az eredetitől, hogy az énekeken belül jeleneteket, ezeken belül pedig motívumokat jelöl alcímekkel.

A **finn** nyelvű fordítást a Finnországban élő, lív születésű Edgar Vaalgamaa készítette A Finn Irodalmi Társaság jelentette meg 1988-ban, az eredeti mű megjelenésének 100. évfordulóján. A finn fordítás mind tartalmi, mind formai tekintetben közel áll az eredetihez, még ha vannak is kisebb, egy-egy sorra kiterjedő, az eredeti tartalomtól kissé eltérő megoldásai. Ugyanakkor sokat segített a magyar fordítás elkészítésekor néhány olyan szó értelmezésében, amelyek semmilyen lett szótárban nem voltak fellelhetők.

Álljon itt egymás mellett az eposz 1. énekének első szakasza eredetiben és finnül:

lett

Zilajā debesu velvē,
Pērkona brīnišķā pili,
Kur mājo mūžīga gaisma,
Kur nemitas priecība jauka,
Sabrauca Baltijas dievi
Klausīties Likteņa tēvu,
Kurš baltas, nebaltas dienas
Gan nolēma raibajā mūžā.

finn

Siniseen taivaan holviin,
Ukkosen ihmelinnaan
jossa on ikuinen valo
ja loputon ihana ilo,
saapuivat Baltian jumalat
kuulemaan Kohtaloisää,
hyvän ja pahankin päivän,
kaiken elämän säätäjää.

Az **orosz** fordítások közül Vlagyimir Gyerzsavinét (Владимир Державин) tekintetem át. Formai szempontból tökéletesen követi az eredetit mind a változó szótagszámokat, mind a néha előforduló rímes szakaszokat illetően. Az egyetlen eltérés, hogy a 3. ének 718–733. soraiban az eredeti versszakok 8-7-7-7 szótagúak, a fordításban 8-7-8-7, valamint itt nem alkalmaz rímekeket szemben az eredeti *x-a-x-a* rímképletével. Érdekes apróság, hogy az 'ördög' jelentésű szót (lettül jods) néha meghagyja, s nem fordítja le.

В своде небесном лазурном,
В сказочном Перконса замке,
Где вечный свет пребывает,
Где радость царит и веселье,
Балтии боги собрались
Слушать властителя Судеб,
Кто дни удач и несчастий
Дарует народам и людям.

Magyarul ez idáig Képes Géza fordításában jelent meg a 6. ének utolsó 163 sora. Költőileg nagyon szép fordítás, tartalmilag nagyon közel van az eredetihez, formailag annyiban tér el, hogy nem következetesen 8-7, hanem gyakran 8-8 szótagos sorokat alkalmaz. A főhős neve Lačplesisként szerepel (ha már lettes az alak, akkor pontosabban lehetett volna: Lāčplēsis, bár ez a magyar olvasó számára tovább nehezítette volna az olvasást). Az eredetihez hasonlóan Képes Géza sem alkalmaz rímekeket.

A FORDÍTÓ TÖPRENGÉSEI

A hősök neve – fordítás vagy eredeti?

Az általam átnézett fordítások közül az angol fordításban több megoldást is találunk. Többnyire hozza az istenek lett nevét és azok angol fordítását is (de nem jelzi a magánhangzók hosszúságát a névben, például Pērkons helyett csak Perkons), például The God of

Thunder, Perkons 'a Mennydörgés istene, Pērkuonsz'; Patrimps, God of Plenty 'Patrimpsz, a bőség istene', Pakols, God of Death 'Pakuolsz, a halál istene', Antrimps, (God) of the Sea 'Antrimpsz, a tenger istene', Liga fair, the Goddess of sweet Song 'a szép Ligo, a kedves dalok istennője'. Van, amikor csak fordításban hozza az isten nevét, például Destiny's Father 'a Sors atyja', és van, amikor csak az eredeti lett nevet hozza, például Puškaitis. A főhős neve következetesen csak angolul szerepel (Bearslayer 'medvegyilkos, medveölő'), mások, például Koknesis 'fát hordó' és Kalapuisis 'Kalevfi' pedig úgy, ahogy az eredetiben.

Az orosz fordítás többnyire csak a lett eredeti nevet hozza, de például a 'Végzet-atyja/Sors-atyja' nevét csak orosz fordításban: властитель Судеб 'sorsok ura/uralkodója'. A neveket jegyzetekben magyarázza meg. Az eposz főhőisének neve csak lettül fordul elő.

A finn fordításban is több megoldással találkozunk. Van, amikor csak finnül hozza az istenek nevét (például Ukko/nen/ 'a mennydörgés istene' – Ukko szerepel a finn mitológiában mint Öregisten; Kohtaloisä 'Sors-atyja/Végzet-atyja', vagy csak Kohtalo 'sors, végzet'), a többit csak lettül (Patrimps 'gabonaisten, folyók, források őrizője', Pakols 'az alvilág istene') – valószínűleg attól is függően, mennyire lehet egy szóval fordítani az istenek nevét. A könyv bevezetőjében a fordító felsorolja és megmagyarázza az istenek nevét és funkcióit. A főhős neve csak finnül (Karhunkaataja 'medvét elejtő, medveölő', vagy csak Kaataja 'elejtő, ölő'). A többi szereplőt illetően is megfigyelhető a kettősség, egyesek – talán mert fordíthatatlan – csak lettül szerepelnek (Kangars, Burtnieks stb.), mások csak finn fordításban, például a főördög, Käyrälakki 'Görbeka lap'; Medveölő barátja és társa, Koknesis Puuntuoja 'fát hozó', az észt óriás, Kalapuisis Kalevanpoika 'Kalevfi'.

A magyar fordításban a főhőst végig Medveölőnek nevezem (a szó eredeti jelentése egészen pontosan medvetépő – utalva arra, hogy Medveölő első hőstette, amikor állkapcájánál megragadva kettétépte a medvét –, de ez magyarul nem jól hangzik). Hasonlóan van az eposz német címében is (magát a fordítást nem találtam meg, csak a mű német címét): *Bärentöter*. Medveölő barátjának, Koknesisnek a nevét

(melynek jelentése, mint fentebb már említettem, fát hozó, ahogy a finn fordításban is szerepel) én – egy kicsit a magyar mesék óriására gondolva – Fanyűvőnek fordítottam. Az istenek nevét és funkcióját lábjegyzetben közlöm. Néhány más szereplő nevét, például a főördögét, lefordítottam.

FORMAI ELEMZÉS

A fordítást nem lehet mennyiséggel mérni. Törekedni kell a tartalmi és a formai hűségre, bár ez utóbbi néhány műfordító iskolában nem hagyomány. Én – a magyar hagyományoknak megfelelően – töreksem mindkettőre.

Érdekes egy hosszú pillantást vetni az eredeti szövegben a sorok hosszára és a sorokon belüli szótagszámokra. E tekintetben az eposz – ellentétben a *Kalevalával* és a *Kalevipoeggel* – nem egységes. Az elbeszélő részek sorai is lehetnek eltérő hosszúságúak, a beékelt dalok sorai is eltérnek az elbeszélő részekétől.

1. ének

Az 1. ének: 248 sorból áll, nyolcsoros versszakokra osztva. A szótagszám a versszakok 5. és 8. sorától eltekintve, amelyek – egy-két kivételtől eltekintve – kilenc szótagosak, általában nyolc.

A finn fordítás nagyvonalakban követi az eredeti alkotás formai sajátosságait.

Az orosz fordítás megegyezik az eredetivel. Itt-ott van egy-egy szótagnyi eltérés.

2. ének

A 2. ének: 890 sor. 1–168 sor: nyolcsoros versszakok, 2 x 10-11-11-11 szótagos sorokkal. 169–342. sor: hatsoros versszakok, egy-egy ritka eltéréstől eltekintve 11-10-10-11-10-11 szótagos sorokkal. 343–486. sor: nincs versszakolás, a szótagszám 9-15 között mozog (például 343–352. között a szótagszámok: 21-21-20-16-20-20-20-

16-22-19). 487–628. sor: dominálnak a 12-13 szótagos sorok. A 619. sortól végig versszakolás nélkül, 10-9 szótagos sorokkal, esetleges *a-b-a-b* rímképlettel.

A finn fordítás a szótagszámokat, a versszakolást és a rímeltetést illetően nagyjából követi az eredetit.

Az orosz fordítás többnyire tartja az eredeti szótagszámot, és a rímképletet is. A 619. sortól többnyire 9 szótagosak a sorok, néha fordul elő 8 és 10 szótag. Rímet nem alkalmaz.

3. ének

A 3. ének: 925 sor. 1–229. sor: nincs szabályos versszakolás, a szöveg motívumonként van tördelve, a szótagszám 14–18 között mozog (például az első 10 sor: 15-15-15-16-17-15-16-15-18-17 szótag). 230–253. – hatsoros versszakok, kis különbségeket felmutató szótagszámmal: 230–235. – 11-10-11-11-11-11, 236–241. – 11 szótagos sorok, 242–247. – 10-10-10-11-10-11, 248–253. – 15-16-17 szótaggal. A 254–266. egy dal, domináns 11 szótagos sorokkal, amelyek közé egy-egy 10 szótagos sor is befurakodik. 267–717. között szabadon kezelt szótagszámok 14–17 között. 718–733. – négysoros dalok, 8-7-7-7 szótagos sorokkal, *x-a-x-a* rímképlettel. A 734. sortól végig 14–17 közötti szótagszámú sorok.

A finn fordítás a szótagszámokat illetően megegyezik az eredeti eljárásával.

Az orosz a szótagszámokat illetően megegyezik az eredetivel, viszont nem alkalmaz rímeket ott sem, ahol az eredetiben vannak.

4. ének

A 4. ének: 1000 sor. 1–462: szabályos versszakolás nélkül, tematikus részekre bontva, 8-7 szótagos sorokkal. 463–482.: négysoros versszakok, rím nélküli 8-7-es sorokkal (kivéve a 465. sort, amelyben 8 szótag helyett 7 van). A 483. sortól végig versszakolás nélkül folyik a szöveg 8-7 szótagos sorokkal.

A finn formai szempontból teljes mértékben követi az eredetit. Az orosz is tartja a 8-7 szótagos sorokat.

5. ének

Az 5. ének: 578 sor, versszakolás nélkül, 10-9 szótagos sorokkal.

Mind a finn, mind az orosz fordítás követi az eredetit.

6. ének

A 6. ének: 1160 sor. 1–8.: két négysoros versszak, rím nélkül, 8-7 szótagos sorokkal. 9–30.: 8-7, néha 10 szótagos sorok esetleges rímekkel. 31–68. között az ún. lígo-énekek, nyolcszótagos sorokkal + a Lígo, Lígo refrénnel. 69–376.: 8-7 szótagos sorok. 377–396. – négysoros versszakok: 6-6-7-7 / 8-7-8-7 / 8-7-8-7 / 8-7-8-7 / 8-7-8-7 szótagos sorokkal. A 397. sortól végig 8-7 szótagos sorok.

Mind a finn, mind az orosz fordítás követi az eredetit.

Külön tárgyalom az angol fordítást, mert formai megoldásai eltérnek mind az eredetitől, mind az előbb ismertetett finn és orosz megoldásoktól. Az angol fordítás alapvetően jambikus pentameterben van, a nyolcsoros szakaszokban *a-b-a-b-c-d-c-d*, a hatsoros szakaszokban *a-b-a-b-a-b*, a négysorosokban *a-b-a-b* rímképlettel.

Az 1. ének nyolcsoros versszakai 9-10 szótagból állnak, rímképletük *a-b-a-b-c-d-c-d*. A sorok száma megegyezik az eredetiével.

A 2. énekben változást látunk a versszakolásban. Az eredetivel egyezően 21 nyolcsoros és 29 hatsoros versszak után – az eredeti tagolatlan szövege helyett 3 nyolcsoros, 2 négysoros, majd 21 nyolcsoros, 1 négysoros, 3 nyolcsoros, 2 négysoros, 5 nyolcsoros, 1 négysoros, 2 nyolcsoros és 59 négysoros versszak következik. A sorok száma mintegy hússzal kevesebb az eredeti szövegénél.

A 3. énekben ott is versszakokra bontja a szöveget, ahol az eredetiben nincsenek. Ebben az énekben a sorok száma a fordításban több, mint az eredetiben.

A 4. éneket is versszakokra bontja ott is, ahol az eredetiben nincsenek szakaszok. A sorok száma valamivel kevesebb, mint az eredetiben.

Az 5. ének eredeti szövegében nincsenek versszakok, a fordításban vannak. A sorok száma a fordításban kevesebb, mint az eredetiben.

A 6. énekben az eredeti szöveg elején van 2 négysoros versszak, valamint a 377–396. sor között 5 négysoros versszak, a többi szöveg tagolatlan, a fordításban viszont végig 4-6-8 soros versszakokat találunk. A sorok száma a fordításban valamivel kevesebb, mint az eredetiben.

A fentiekben a fordítások formai hűségét a szótagszámok betartásával szemléltettem. Azonban fel kell tenni a kérdést, elegendő-e a szótagot, a szótagszámot automatikusan figyelembe venni. Mert ritmikai szempontból nézve is a szótagok lehetnek nagyon különbözők, szótag állhat például egyetlen magánhangzóból (V), de lehet CCVCC (C= mássalhangzó, V=magánhangzó) szerkezetű is, a közbeeső típusokról (például CV, CCV, VC, CVC) nem is szólva. A lettben gyakori diftongust tartalmazó szótagok szerkezete lehet például V1V2, CV1V2, V1V2C vagy CV1V2C stb. Azaz beszélhetünk rövid és hosszú szótagokról, s a ritmus, a metrika szempontjából egyáltalán nem közömbös, hogy egy sorban milyen szótagok vannak. A jelenség érzékeltetésére hozok néhány példát a lett nyelvű eredetiből:

- 8 szótagos sorok az 1. énekből:
 - 1. sor: *Zilajā debesu velvē*
 - 7. sor: *Kurš baltas, nebaltas dienas*
 - 53. sor: *Liktentēvs mūžīgais, sirmais*
- 9 szótagos sorok az 1. énekből:
 - 16. sor: *Ir aizjūgti Patrimpa rati*
 - 20. sor: *Un atzveltens, ilksis no stilbiem*
 - 28. sor: *Tie laidās caur varvīksnes vārtiem*
 - 88. sor: *Iz austruma pamati viņai*

Ha a szótagokat morákra bontjuk, morán rövid szótagot értve, s ennek megfelelően a hosszú szótag két mora, akkor a fenti példák képlete így alakul:

- 1. sor: 8 szótag, 11 mora
- 7. sor: 8 szótag, 15 mora

53. sor: 8 szótag, 16 mora, illetve
 16. sor: 9 szótag, 14 mora
 20. sor: 9 szótag, 18 mora (a lettben az *o*-val jelölt hang diftongus [uo], tehát két mora
 28. sor: 9 szótag, 18 mora
 88. sor: 9 szótag, 12 mora.

Azaz sor és sor között igen nagy lehet a különbség. Előfordul, hogy a alacsonyabb szótagszámú sor magasabb vagy azonos mora-számú, mint a magasabb szótagszámú, például:

2. ének 1. sor: *Sensenos laikos Baltijas zemē* (10 szótag, 17 mora)
 2. ének 17. sor: *Lielvārdes kunigs staigāja laukā* (10/18)
 2. ének 635. sor: *Pusnakti piedraudē laiviniekim* (10/19)
 4. ének 277. sor: *Beidzot lielais troksnis stājās* (8/16)
 4. ének 667. sor: *Kurš gan garš un pilns ar briesmām* (8/16), a példa azért is extrém, mert a nyolc szótagot hét szó tartalmazza
 2. ének 8. sor: *Stāvēja slaveno Lielvārdu pile* (11/16)

Azokban a sorokban, ahol szótagszám tekintetében kötöttebb a forma, főként a hősök nevével kapcsolatban él a szerző az elízió, azaz hangkivetés eszközével. Például a 6. ének azon részében, ahol következetesen betartja a 8-7 szótagos sorszerkezetet, a nevekben elhagyja az utolsó szótag i-jét, így egy szótaggal megrövidítve a szót, például a 6. ének 369. sorában: *Lielvārd's*, *Lāčplēs's*, *Koknes's*, *Tālvald's*; így a sor nyolc szótagból áll, 12 helyett (*Lielvārd's* [*< Lielvārdis*], *Lāčplēs's* [*< Lāčplēsis*], *Koknes's* [*< Koknesis*], *Tālvald's* [*< Tālvaldis*]). Ezt a magyar (vagy más nyelvű) fordításban nem lehet megtenni, *Lāčplēs's* **Medvölő* [*< Medveölő*], *Koknes's* **Fanyűv* [*< Fanyűvő*] stb. A *Sztaburadzē ~ Sztabradzē* név esetében, ha szükség van rá, követem az eredeti szöveg megoldását.

A lett (valamint a fentebb tárgyalt finn és orosz) és a magyar nyelv között – a szótagszám szempontjából is – fontos különbség, hogy a magyarban van névelő, amelynek használata növelheti a szótagok számát. Ám ha morában számolunk, illetve a sorok ritmusát tartjuk

szem előtt, akkor azt tapasztaljuk, hogy a névelő – hangsúlytalanul ejtve – nem okoz ritmikai eltérést az eredeti és a fordított szövegben.

A magyar fordításban tehát törekedtem az eredeti alkotás szótag-számainak betartására, néha azonban a fentebb ismertetett okokból a sorok hosszát morában számoltam.

Gyakran előfordul, hogy egy gondolat, tartalom nem egy sorra korlátozódik, hanem egyes szavai a következő sorba kerülnek át – ilyenkor az az érzésem, mintha egy prózai szöveget csupán a szótagszám betartása érdekében tördelnének (vers)sorokra. Külön sorba kerülhet

– az alany és az állítmány: 3. ének 77–78. sor: ...*teica* // *Kangars...* 'mondta // Kangarsz...'; 3. ének 95–96. sor: ...*livi* // *Svešniekus iz-glāba...* '...a **lív**ek // az idegeneket **kimentett**ék...'; 3. ének 97–98. sor: ...*viņa* // *Guleja...* 'ő // aludt...'

– az állítmány és a hozzá tartozó tárgy: 2. ének 485–486. sor: *Sudraba kambari raganas novilka* // *Savus garos uzvalkus...* 'az ezüst szobában a boszorkányok **levetett**ék // hosszú **ruhájukat**...';

– a létigéből és a főige melléknévi igenévi alakjából álló összetett állítmány két eleme: 3. ének 108–109. sor: ...*svešais bij ļoti* // *Piekusis...* 'az idegen **volt** nagyon // **fáradt**...' (= nagyon elfáradt);

– az állítmány és a hozzá tartozó határozó: 2. ének 315–316. sor: *Burveķļu vārdus murminot, sita* // *Trīs reiz ar spieķi...* 'varázsszavakat mormolt, **ütött** // **háromszor** a pálcával...'; 3. ének 93–94. sor: ...*Pērķons ar Antrimpu postam* // *Dēvēja tos...* 'Perkonsz Ant-rimpszal szerencsétlenségre // Ítélté őket...'

– a jelző és jelzett szó: 3. ének 118–119. sor: *ķas savu dēlu sūtījis visu* // *Pasauli valdīt* 'aki a saját fiát küldte az **egész** // **világot** kormá-nyozni...'; 3. ének 527–528. sor: ...*Pērķons ar saviem* // *Pieciem stal-tajiem dēliem būveja debesu velni...* 'Pērkuonsz a **saját** // derék **fiaival** megépítette a mennyböltöt...

– a főnévhez tartozó előjárószo (verstani okokból névutói pozícióban): 3. ének 119–120. sor: *braucu savējiem ļaudim* // *Līdzi* 'a saját embereimmal utazom // **együtt**...'

– az előjárószo zárja a sort s a hozzátartozó főnév nyitja a következőt vagy egy genitívuszi szerkezet birtokosa áll a sorvégen, a birtok

pedig a következő sor elején, például 3. ének: 520–523.: ...*Saule un zeme bija tik ļoti* // *Skaistas jaunavas, ka diens pats tās mīleja un* **no** // **Vīnām** *radīja daudzī dievu dēlu un* **Saules** // **Meitu**... '...A nap és a föld volt olyan nagyon / szép hajadon/szűz, hogy az isten maga őket megszerette és **-től/-től** // **ők** (= **tőlük**) született sok istenfiú és a **Napnak a** // **lánya**.

– a határozószó a sor végén, a hozzá kapcsolódó jelző a következő sor elején áll: 3. ének 520–521. sor: ... *Saule un zeme bija tik* **ļoti** // **Skaistas** *jaunavas*... a nap és a föld voltak olyan **nagyon** // **szép** szűzek...

Hadd mutassam be a jelenséget két hosszabb idézeten (a 3. ének 486–493. sora – és szó szerinti fordítása):

Viesulis izklīda, un tad rūkdams nokrita ezars
Zemē, pildīja ieleju, aplāja Burtnieku pili!
Burtnieki būtu pagalam, nebūtu viņiem par laimi
Klātumā atradies Līgo. Līgo nu iesāka koklēt,
Ezara dibinā dziedāt, dziedāt tik dailīgi, ka pat
Akmeņi mīksti palika, zeme dalījās, un drīz
Burtnieki līdz ar Līgo dziesmu dailīgām skaņām
Iznāca laukā pa plašu alu pie saulītes gaismas!

A forgószeél elült, és akkor dörögve leesett a tó
a földre, megtöltötte a völgyet, befedte Burtniekek várát!
A Burtniekek odavesztek volna, ha nem lett volna szerencsájükre
a közelben megtalálható Líguo. Líguo most kezdett küszlén játszani,
a tó fenekén énekelni, dalolni olyan szépen, hogy még
a kövek is meglágyultak, a föld meghasadt, és hamarosan
a Burtniekek Líguo dalainak szépséges csengésével
kijöttek a tágas barlangon a napfényre!

műfordításban:

a forgószeél elült, és akkor zúgva lezuhant a tó,
elárasztotta a völgyet, ellepte Burtnieksz várát!
A Burtniekek odavesztek volna, de szerencsére ott volt
Líguo. Líguo éppen kezdett küszlén játszani,
a tó fenekén dalolni, dalolni oly szépen, hogy még
a kövek is meglágyultak, a föld elomlott, s a Burtniekek
Líguo dalának szépséges hangjától vezetve
egy tágas barlangon át hamarost a napfényre jutottak.

valamint a 494–502. sor:

Citā reizē Laimdota atkal tur lasīja šādi:
„Sākumā nebija nekā. Bez gala tālumā mita
Tikai tas dīvainais atspīdums, no kā cēlušās visas
Lietas, – pats bez sākuma un bez gala kā visas
Pasaules dvēsele, visu garu augstākais, vecais,
Mūžīgais dievs un viņam blakus dzīvoja otrs
Gars – tas velns bija; bet vēl bija tas paklausīgs dievam
Visās lietās un nebija Jaunumā atkritis no tā,
Lai gan domāja toreiz jau pats uz labumu savu.”

Egy másik alkalommal Laimduota ott ezt (így) olvasta:
„Kezdetben nem volt semmi. A végtelen távolságban tartózkodott
csak a különös csillogás, amiből származnak minden
dolgok, – kezdet nélkül és vég nélkül mint az egész
világ lelke, minden lelkek legmagasabb/legfőbb, öreg
örök istene és mellette másik
szellem – ez volt az ördög; de még engedelmes volt az istennek
minden dologban és nem volt újdonságban elválva tőle,
noha tán már akkor is a maga hasznára gondolt.”

műfordításban:

Egy másik alkalommal Laimduota ezt olvasta:
„Kezdetben nem volt semmi. A végtelen térben csak
különös csillogás volt, amiből minden dolog
született, – kezdet nélkül és vég nélkül, mint az egész
világ lelke, az összes szellem legfőbb, öreg
és örök istene, és mellette élt egy másik szellem –
ő volt az ördög; de még hallgatott az istenre
minden dologban és nem különült el tőle,
noha tán már akkor is a maga hasznára gondolt.”

FORRÁSOK

Cropley, Arthur: *Bearslayer*. 2005/2006.

Ģērmanis, Uldis: *The Latvian saga*. Rīga, év nélkül, de nem korábban, mint
2007.

Gyerzsavin, Vlagyimir (Владимир Державин): *Аачнлесис* (internet).
Latviešu rakstniecība biografijas. Rīga, 1992.

Vaalgamaa, Edgar: Johdannoksi. – In: Andrejs Pumpurs: *Karbunkaataja*.
Helsinki, 1988, 9–15.

(2020)

ELGA SAKSE KÖSZÖNTÉSE

Az általam borostyánkőút-övezetnek nevezett Közép-Európában vagyunk, a lettek is, mi is. Ismerhetnénk egymást, tudhatnánk sokat egymásról, hiszen ha történelmünk nem köt is össze bennünket szorosán, létünk kereteiben sok a hasonlóság. Ugyanaz a német nyelv és kultúra uralta térség az otthonunk, ami – bár ezt esetleg csak a szakemberek tudják – nyelvi gondolkodásunkban, kulturális örökségünkben egyaránt sok közös vonást eredményezett.

Volt azonban történelmünknek egy rövid szakasza, a 16. század második felében, amikor – bár tudni akkor sem hiszem, hogy sokat tudtak volna eleink egymásról – szorosabb kötődés is volt a lettek földje és Magyarország között. Báthory István erdélyi fejedelem, lengyel király és Livónia nagyfejedelem az összekötő kapocs. Báthory uralta egyebek között a mai Litvánia és Lettország területét, illetve Észtország déli részét. Vilniusban egyetemet alapított, a lett–észt határ két oldalán elterülő Valka/Valga településnek ő adott városi rangot, a város címerében mindmáig látható Báthory kardja, Tartuban pedig líceumot hozott létre, amelynek alapján később a svédek megteremtették az egyetemet – néhány évvel a Pázmány Péter alapította nagyszombati egyetem előtt.

Tehát akár ismerhetnénk is egymást közelebbről, de nem ez a helyzet. Ezért is fontos a mai esemény, amelynek keretében egy olyan kiválóság kitüntetését ünnepelehetjük, aki hosszú élete során rendkívül sokat tett azért, hogy a lettek megismerhessék hazánkat, hazánk kultúrájának egy fontos szeletét, az irodalmat.

*Habent sua fata translatore*s – mondhatnám azon a nyelven, amelyen Közép-Európa értelmisége is érintkezett egymással, még mielőtt a német leváltotta volna a latint.

Mert Elga Sakse nem fordítónak készült. Nem választotta szülei útját – édesanyja, édesapja egyaránt fordító volt –, hanem a mezőgazdasági akadémián szerzett diplomát, s ennek megfelelően egy termelőszövetkezetben, stílszerűen szólva – mivel akkor Lettország a Szovjetunió tagállama volt – kolhozban helyezkedett el s dolgozott egy évtizedig előbb agronómusi, majd könyvelői feladatokat ellátva.

Aztán egyszer csak közbeszólt a sors. Elga beleszeretett a magyar nyelvbe – autodidakta módon sajátította el nyelvünket, a kiváló okot én nem ismerem –, s a nyelven keresztül az irodalomba. 1965-től jelennek meg fordításai, egészen a legutóbbi esztendőig folyamatosan. Bár fordítanak magyar irodalmat lettre mások is, Elga Sakse a magyar irodalmat fordítók kétségtelen/megkérdőjelezhetetlen nagyasszonya. Ugyanakkor nem lett hűtlen a földhöz sem. Évtizedek óta visszavonulva – a fordítói tevékenység mellett – műveli birtokát.

Habent sua fata scriptores. Az író az olvasó elé tárja művét. Aztán, ha szerencséje van, külföldi irodalombarátok is felfigyelnek rá, s megindulhat a nemzetközi siker útján. Persze, hangos sikert csak a világnyelvekre történő fordítással lehet elérni, de meg kell becsülni azt is, ha a mű egy kis lélekszámú, de a kultúrát mindig nagyra becsülő nép nyelvén találja meg olvasóját. S Lettország – Észtországgal együtt – kétségkívül ilyen ország. Ne feledjük, míg a 18. század derekán Nyugat-Európában a könyvek átlagos példányszáma 2500–3000 volt, a lett nyelvű – azaz a parasztságnak szánt – könyveké 5–6000. De a jelenben is: a másfél milliós nemzetnek 35 ezer példányban adnak ki lírai antológiákat.

Mintegy kilencven művet fordított lettre, ezek egy része még publikálatlan. Nem hiszem, hogy Elga Sakse megrendelésre fordítana. Talán a legelső fordításai születhettek kiadói kezdeményezésre, de aztán a maga ízlése szerint járt el. S megtörtént a nagy egymásra találás Szabó Magda alkotásaival. Fordításai között Szabó Magda regényei tesznek ki mintegy egy tucatot – köztük *Az őz*, *Az ajtó*, *Abigél*, de Máraitól is hármat – köztük *A gyertyák csonkig égne*k, továbbá kettőt-kettőt Illyés Gyulától, Fekete Istvántól, Örkény Istvántól. Egy-

egy regénnyel van jelen Kosztolányi Dezső, Fejes Endre, Santa Ferenc, Mikszáth Kálmán, Jókai Mór, Móricz Zsigmond, Kertész Imre, Krúdy Gyula, Móra Ferenc, Németh László, Gyurkó László, s még többen mások.

Habent sua fata libelli. Az irodalom nem csak könyvekben él – bár igaz, abban tartósabban, mint más formában –, hanem a színpadon is. Elga Saksenak köszönhetően – tudomásom szerint – nyolc darabot bemutatott a Lett Nemzeti Színház, illetve annak szovjet korszakbeli jogelődje. Még a függetlenség újbóli elnyerése, 1991 augusztusa előtt játszották Molnár Ferenc *Liliom*, Örkény *Macskajáték*, Gyurkó László *Szerelmem*, *Elektra*, Illés Endre *Spanyol Izabella* és Göncz Árpád *Modern Médeia* (vagy *Magyar Médeia*) című művét. 1991 után – ekkor lett Lettország újra független – három Molnár Ferenc-darab került színpadra, a *Játék a kastélyban*, *A jó tündér*, *Egy, kettő, három*.

És hogy eleget tegyünk a magyar mondásnak, miszerint három a magyar igazság, meg egy a ráadás, legyen még egy *Habent sua fata: Habent sua fata lectores.*

És mit nyer az olvasó? Nyer betekintést egy addig jószerint ismeretlen kultúrába. De – ahogy egy lett kritikus értékelte Elga Sakse műfordításait – akár anyanyelvének szépségeire is rácsodálkozhat, mivel a műfordító megőrizte az eredetivel egyenértékű hangulatot, s ezer színben adta vissza az eredeti mű színeinek csillogását.

S az már csak az egészhez képest egy kis, de mégis nagyon fontos adalék, hogy Elga Sakse szakmunkát is írt a magyar személynevek helyesírásáról és helyes kiejtéséről, ami azért is fontos, mert a lett nyelvben az idegen neveket kiejtés szerint írják át (s lesz például a Voigt-ból Fojts – lévén, hogy még a hímnemre utaló -s-t is hozzáteszik a névhez, ahogy a nőnemben az -a-t), s így néha nehéz azonosítani a nevek lett változatát az eredetivel.

Elga Sakse teljesítményére szerencsére már évtizedekkel ezelőtt felfigyelték mind hazánkban, mind pedig szülőföldjén, amit jeleznek

díjai, kitüntetései. A magyar irodalom lettországi népszerűsítéséhez való hozzájárulásáért megkapta 1988-ban a Magyar Köztársaság irodalmi díját, 1993-ban a magyar kormány Pro cultura Hungarica-díját, 1997-ben Magyarország köztársasági elnöke arany emlékérmét, valamint a Lett Köztársaság – Elismerés kereszt lovagja – kitüntetését (2012-ben).

Személyesen csak egyszer találkoztunk: jó évtizede, 2009 augusztusának első hétvégéjén, amikor a rigai Magyar Nagykövetség jóvoltából együtt utaztunk Lívföldre, a Balti-tengerhez, ahol augusztus első hétvégéjén sok esztendő óta hagyományosan megrendezik a hivatalosan már kihaltnak tekintett nyelvrokon népünk, a lívek fesztiválját. Kapcsolatunk ezen kívül csak egy-két üdvözlőlap váltására szorítkozott.

Elga Sakse jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy az irodalom iránt érdeklődők jobban megismerjék Magyarországot, hozzájárulva ezzel ahhoz a kíváncsi célhoz, hogy legalább mi, Közép-Európa népei ismerjük meg egymást, ha már a világ többi része érdemben nem ismer és nem is akar valamiféle beképzelt felsőbbrendűségtől vezérelve megismerni bennünket.

Kedves Elga, tisztelettel és szeretettel köszöntelek, gratulálok a Ballassi műfordítói nagydíjhoz, mely igazán jó helyre került. Kívánok Neked jó egészséget, megérdemelt nyugodalmas éveket, s továbbra is töretlen alkotókedvet.

(2020)

AZ URALISZTIKAI TANSZÉK (SZOMBATHELY) LETT TEMATIKÁJÚ KIADVÁNYAI

FOLIA BALTICA

1. Nītiņa, Daina: *Könyv a lett nyelvről.* – 1998, 162.
2. *A magyar államiság ezer éve – Ungaru valsts tukstogade. (Magyar–lett tudományos konferencia, Riga, 2001. október 11.).* Szerk. Inga Klēvere és Pusztay János. – 2002, 89+92.
3. *Zenta Mauriņa – viņas dzīve un esejas * Zenta Mauriņa élete és esszéi.* – 2009, 2x67.

MINORITATES MUNDI – LITERATURA

- Ronalds Briedis: *Slēptā kamera * Rejtett kamera.* Szombathely 2005, 2x60.
- *Post modern (modernais pasts) * Post modern (modern posta). Válogatás a legújabb lett lírából.* Szombathely 2005, 2x60.
- Modris Zihmanis: *Vēstules Margrietīnai * Levelek Margarétához.* Fordította Pusztay János. Szombathely, 2008, 2x47.

hEUréka

- Ojārs Kalniņš: *A szovjet örökség feldolgozása a lett oktatásban.* 2004.
- Andris Ozols: *Üzleti lehetőségek Lettországhban.* 2004.
- *Közértársasági elnökök a lett–magyar kapcsolatokról.* 2006.
- *A lett nyelhpolitika alapelvei 2005–2014.* 2007.
- Silvija Ģibiete – Lāsma Ģibiete: *Az örökre elvesztett hazáért. Az 1939-es év Lettországhban és Liepājában.* 2010.

LEXICA SAVARIENSIA

4. Inga Klēvere: *Lett–magyar társalgás*. – 2000, 221.
11. Daina Nītiņa: *Lett–magyar késszótár*. 2004, 362.
13. Pusztay János: *Magyar–lett késszótár*. – 2020, 431.

XII.

SZIBÉRIAI IRODALOM

SZIBÉRIAI FOLKLÓR SÁMÁNDOBOK, SZÓLJATOK

Ki hallotta már a nanajok, ulcsák, ajnók, giljakok. tuvák, hakaszok nevét? Ki hallotta már annak a két tucat kis szibériai népnek a nevét, akiknek népköltészete egyszerre ismerőssé vált számunkra? Még jó, ha a közeli nyelvrokon vogulokon és osztjákokon kívül az évezredek kódébe veszően távoli atyafiak – nyenyecek, szölkupok, kamasszok (a szamojéd nyelvág néhány népcsoportja) – neve nem cseng fülünkben teljesen idegenül.

Kőhalmi Katalin válogatása, a *Sámándobok, szóljatok* című impozáns kötet véleményem szerint az 1973-as év egyik legnagyobb könyvészeti és irodalmi eseménye. Mint a könyv alcíme is elárulja, a mitikus énekeken túl Szibéria őslakossága népköltészetének egyéb műfajait is bemutatja a válogatás.

Mivel az ősi életforma rohamléptekkel tűnik el a szibériai népeknél, a válogató arra törekedett, hogy a hagyományokat őrző népköltési alkotások minél részletesebben, szemléletesebben mutassák be az örökre semmibe vesző múltat. A válogatás tükrözi Szibéria népeinek ősi szokásait, megismerhetjük belőle egykori hiedelemvilágukat, a medvetorok, sámánolások világát.

Az antológia a szibériai folklórnak csak a verses műfajait mutatja be. Tulajdonképpen ezek az eredetibbek, mivel a prózai alkotások (mesék, találós kérdések) esetében sok a nemzetközi motívum, ami a verses műfajok között talán ritkábban fordul elő.

Külön értéke a kötetnek, hogy több olyan verses műfajt is bemutat, amelyek teljességgel hiányoznak a magyar népköltészetből, vagy legjobb esetben is csak elhomályosult nyomait lehet kimutatni (például sámánének, népi eposz, áldozati könyörgések). Finnugor rokonaink folklórjában még inkább megtalálhatók ezek a műfajok is, amelyek segítségével következtetni lehet a magyarság ősköltészetére, ősi hitvilágára. A szibériai folklór és a finnugor, illetve uráli népek

népköltészete között sok párhuzamos jelenség figyelhető meg, mind a műfajok, mind pedig a formai jegyek tekintetében.

A kötetbe felvett népek folklórja oly mértékben ismeretlen, hogy csak nagyon kevés gyűjtés állt rendelkezésére. Az antológia e nehézségek ellenére is teljes képet nyújt a szibériai folklórról. Nagyon szerencsés szemelvényeket tartalmaz az egyes műfajok bemutatásánál, ugyanakkor az adott nép jellegzetes folklórmotívumait is magukban hordozzák. A bel- és külföldi kutatók támogatásával, összefogásával létrejött kötet új színfolttal gazdagítja világirodalom-képünket. Az *Utószó*-ban említi ugyan Kőhalmi Katalin, hogy néhány néptől nem sikerült semmit, vagy bizonyos műfajokat bemutatni, mert a gyűjtés hiánya, vagy az esetleges gyűjtés kiadatlansága nem tette lehetővé a közlést.

A legelterjedtebb műfaj a lírai daloké. Ennek két típusa fordul elő a kötetben, az úgynevezett kötött dalforma (szabályos versszakokkal, azonos ritmussal, kötött szótagszámmal, esetleg rímekkel) és a kötetlen dalforma, amely nem szótagszámláló, nincsenek rímei, sem állandó versszakai. Az ilyen dal vagy sorsének hossza az énekes mondanivalójától függ. Persze, ez utóbbiban is vannak a versre, kötött dalra jellemző tulajdonságok, amelyek elősegítik a kötött dalforma kialakulását (például paralelizmus, meghatározott ritmusképletek). Tematikailag e lírai dalok, mind a kötöttek, mind a kötetlen formájúak megegyeznek a világon bárhol énekelt dalokkal: a szerelem, a szülőföld szeretete, egy-egy élmény megéneklése. Érdekesebb az alkalmi dalok kategóriája, mivel ebben a dal születését figyelhetjük meg. Sok népnél, de leginkább talán az obi-ugoroknál és a szamojédoknál figyelhető meg, hogy egy-egy kiemelkedő alkalomból, például régen várt kedves vendég megérkezésére rögtönöznek dalt. Vagy egyedül utazó réngazda a szánján ülve unaloműzőnek dalba formálja gondolatait. A sikerültebb példányokat aztán átveszi az énekes családja, környezete, ezek megmaradnak éveken, sőt néha generációkon át.

A hősének költészete is széltében elterjedt Szibériában, bár korántsem található meg minden nép folklórában. Jelentős szerepet játszik az obi-ugorok, szamojédok, altájiak, hakaszok, jakutok, ajnók népköltészetében. Az antológiában olvashatunk egy nagyon

szellemes szatirikus hőséneket a sórok folklórából, amelyet akár a hősénekek paródiájának is tekinthetnénk.

A hősénekek motívumai gyakran egybevágoak: a hős háborúba megy; a harc oka vagy valami bosszú (az apa megölése, vagy árva gyermekkorban elszenvedett bántalmak), feleségszerzés vagy védekezés az ellenség támadása ellen. A hősénekek – megannyi népi eposz, amelyek elmondása többször napokon át eltartott, megannyi történelmi híradás a nép múltjáról, s egyúttal hű krónika vagy a hétéknápnokról vagy a nép hiedelemvilágáról.

Szibéria népeinek hiedelemvilágában központi helyet foglal el a medvekultusz. Így érthető, hogy sok nép folklórában ma is megtalálható ennek nyoma, sőt néhol a fejlett medveköltészet is. Nagyon magas szintű a medveműfaj az obi-ugoroknál. Az ajnóknál a folklór alapján szintén beszélhetünk medvekultuszból, amely azonban gyökeresen különbözik az obi-ugorokétól, amint kiderül a kötetben szereplő két rövid, eufemisztikus medvedalból is.

A rituális költészet másik szibériai sajátossága a sámánének, illetve a sámánolással kapcsolatos dalok, mondókák. A sámánének manapság már ritkán olvasható műfaj, ezért különösen örömdetes, hogy a kötetben szerepel a teleut sámándobavatás. Ez a hatalmas sodrású és hatású mű felöleli a sámánszertartásnak szinte valamennyi mozzanatát, kezdve a sámánoknak a különféle ősoktól, szellemektől való segítségkérésétől a szellemek megszállta sámán mondókáján át a szellemek és a sámán beszélgetéséig, s azzal zárul, hogy a sámán a szellemvilágból visszatér a földre, az emberek közé.

A sámánok közösségük központi alakjai voltak, akik a földi halandók és a szellemi lények közötti kapcsolatokat ápták, gyógyítottak, gonosz szellemeket űztek ki az emberekből. Ezért természetesen anyagi és erkölcsi elismerésben volt részük, de az előbbi nem mindig tekintik elegendőnek, amint az a kötetben szereplő eszkimó énekből is kiderül.

A dalkedvelő népek folklórában sajátos kategória az ének költészete, azaz a dalról, az éneklésről, az énekesről szóló énekek. A kötetben ilyenekkel a hakszok dalai között találkoztunk. Lehetséges, hogy

más szibériai népeknél is megvan ez a műfaj, mindenesetre az obi-ugoroknál és a többi finnugor népnél is.

Nézzük meg ezután, hogyan sikerült formába önteni ezeket a csöppet sem könnyen fordítható alkotásokat. Annál is inkább, mert dicseretes törekvése volt Kőhalmi Katalinnak, hogy minden művet eredetiből fordított, illetve fordíttatott. A műfordítások átvételének kiküszöbölése folytán a szövegek pontosan megőrizték az eredeti jelentést, az eredeti alkotás ízét, zamatát. Ezen túlmenően a szövegű nyersfordítások mellé megadta a versek formai jellemzőit.

Bede Anna ily módon felfegyverkezve foghatott hozzá az alkotások megismeréséhez. Bizonyára ő is tüzetesen elemezte az eredeti művek verstani jegyeit, hogy azok birtokában minél hívebben tudja megszólaltatni őket magyar nyelven.

Messzemenően figyelembe vette az eredeti alkotásokban meglevő formai kötöttségeket, még akkor is, ha azok a magyar költészetre nem jellemzők, sőt meg sem találhatók (például a mongol rím, azaz soreleji rím stb.).

A műfordításokban a legnehezebb az alliterációkat, a soreleji rímeket visszaadni. Gyakorta előfordul, hogy a műfordítók – főleg a nyersfordításból dolgozók – nem is veszik figyelembe ezt a költői eszközt, ily módon megfosztják az alkotást egy nagyon fontos, jellemző sajátosságától. Bede Anna műfordításai formai szempontból is annyira hűek, hogy segítségükkel meg lehet írni a szibériai folklór formai elemzését. Bede Annának már korábbi kirándulásai nyelvrokonaink irodalmába (többek között a vogul Juvan Sesztalov *Julianusz barát* című poémájának ihletett fordítása) bizonyították tehetségét és elhivatottságát e kis népek irodalmának fordítására. Ez a kötet újabb bizonyítéka annak, hogy Bede Anna kitűnő műfordító, és Képes Gézával együtt az uráli rokonság, de azon túlmenően is más kis népek irodalmának tolmácsolásában, hazai megismertetésében, népszerűsítésében a legelső helyen áll.

A válogatást és a szép fordításokat méltón egészítik ki *Urai Erika* néprajzi gyűjtések felhasználásával készített rajzai.

(1974)

A PALEOSZIBÉRIAI NÉPEK ÉS IRODALMUK

1. A PALEOSZIBÉRIAI NYELVEK

Szibéria nyelvi arculatát különböző eredetű nyelvek, nyelvcsaládok határozzák meg, melyek egy része genetikailag csoportosítható, más része viszont nem. Az előbbiek közé tartoznak az uráli nyelvcsalád obi-ugor és szamojéd tagjai, a török nyelvcsalád szibériai nyelvei, továbbá a mandzsú-tunguz és az altaji nyelvek. Szibéria többi nyelvét összefoglaló néven paleoázsiai vagy paleoszibériai nyelvnek nevezik. A paleoázsiai és a paleoszibériai elnevezés lényegileg azonosnak tekinthető. Nyelvészeti szempontból voltaképpen mindkét terminus helytelen, ugyanis egy csoportba tömörít különböző eredetű nyelveket, azt a látszatot keltve, mintha azok genetikai rokonságban állnának egymással.

A paleoszibériai/paleoázsiai elnevezés a genetikai jellegű besorolással szemben földrajzi megfontolásokon alapszik.

Az ún. paleoázsiai hipotézis L. I. Schrenktől származik, aki szerint az Északkelet-Ázsiában beszélt nyelvek, az eszkimó, a csukcs, a korják, az itelmen, a jukagir, a csuvan, az aleut, a nyivh és az ajnu, valamint a Nyugat-Szibériában honos ket, kott, asszán és arini hordozói Ázsia őslakosságának – a paleoázsiaiaknak – a leszármazottai, akiknek őseit a mandzsú-tunguzok és a törökök szorították Ázsia északkeleti szegletébe. Ez a nyomás olyannyira erős volt, hogy néhány nép (pl. az eszkimók) egy része Amerikába kényszerült átvándorolni.

A paleoszibériai elnevezést R. Jakobson javasolta. E terminus jóval konkrétabb, szűkebb értelmezésű, s így valószínűleg az igazsághoz is közelebb jár, mint a paleoázsiai elnevezés.

A paleoszibériai nyelveket ma már – genetikai alapon – kisebb egységekbe sorolják; ugyanakkor a paleoszibériai nyelvek kutatói az ajnut nem tekintik ide tartozónak.

A paleoszibériai nyelveket az alábbiak szerint lehet csoportosítani:

1. az eszkimó-aleut nyelvek (ide tartozik az ázsiai, az észak-amerikai, a grönlandi eszkimók nyelve, valamint az aleut);
2. a csukcs-kamcsatkai nyelvek (csukcs, korják, kerek, aljutor és itelmen);
3. a jukagir, valamint a hozzá közeli, de már kihalt csuvan és omok;
4. a jenyiszeji nyelvek (a ket, valamint a vele rokon, de már kihalt kott, arini és asszán);
5. a nyivh vagy gilják.

Az egyes paleoszibériai nyelveket egymással is és más nyelvcsaládok nyelveivel is többen megkísérelték rokonítani. A hagyományos értelemben vett nyelvrokonság fölvetése azonban olyan nyelvészeti, valamint kronológiai akadályokba ütközik, hogy annak nagyon csekély a valószínűsége.

2. A PALEOSZIBÉRIAI NÉPEK

A paleoszibériai nyelveket beszélő népek közül csupán az aleutok, továbbá az észak-amerikai és a grönlandi eszkimók élnek Szibéria határain túl. A paleoszibériai népek többnyire – hasonlóan pl. az uráli népekhez – rendelkeznek külső és belső elnevezéssel is.

2.1. Az eszkimók és az aleutok

Az eszkimó elnevezés végső soron az abnak és az atapaszk észak-amerikai indiánok nyelvéből származik, jelentése 'nyershúsevő', s kezdetben az észak-amerikai eszkimókra vonatkozott. A XVIII–XIX. századtól kezdve terjed el a többi eszkimó csoportban és csoportra

vonatkoztatva is. Az ázsiai eszkimók a *jupik* 'igazi ember', a *jupigit* 'igazi emberek' önelnevezés mellett használják az *eszkimó* elnevezést is.

Az eszkimók száma mintegy 80000 fő, ebből az ázsiai eszkimók mintegy ezer lelket számlálnak. Az ázsiai eszkimók már évezredek óta szoros gazdasági és kulturális kapcsolatban állnak a csukcs-kamcsatkai népekkel, aminek következtében az érintett népek szellemi és anyagi kultúrájában sok közös vonás figyelhető meg.

Az ázsiai eszkimók számára 1932-ben teremtették meg az írásbeliséget. A csukcsok és az eszkimók által közösen megalakított gazdaságok, a vegyes falvak, az orosz nyelv egyre jobb elsajátítása révén az eszkimó nyelv egyre inkább háttérbe szorul.

Az eszkimók népköltészetének kutatása és kiadása a századfordulón kezdődött meg V. G. Bogoraz jóvoltából.

Az aleutok az USA-hoz tartozó Aleut-szigeteken (4000 fő) és a Szovjetunióhoz tartozó Parancsnok-szigeteken (300 fő) élnek. Az egész aleut népesség által használt belső elnevezésük nincs. Az egyes nyelvjárási csoportok használta önelnevezés (pl. *unan'ab*, *ang'ag'inas*) 'ember', ill. 'lakos' jelentésű. Ezeken kívül valamennyien használják az orosz-ból a XIX. század elején az aleut nyelvbe került *aleut* elnevezést.

Az aleutok nem rendelkeznek írásbeliséggel. Alaszka és a környező szigetek kimagasló jelentőségű kutatója, a misszionárius V. I. Veniaminov a XIX. század első felében megteremtette ugyan az aleut ábécét, valamint megkezdte az aleut nyelv tanulmányozását, ez a folyamat azonban a század második felében megszakadt. Csúpan a XX. század elején folytatódott az aleutok életének, anyagi és szellemi kultúrájának kutatása, elsősorban V. I. Jochelson jóvoltából.

2.2. A csukcs-kamcsatkai népek

a) Csukcsok

A csukcs elnevezés a vándorló-réntartó csukcsok nevéből (*csaucsu*) származik, mellyel a tengerparti csukcsoktól (*ankahyu* 'tengerparti' < *anke* 'tenger') különböztették meg magukat.

A csukcsok lélekszáma közel 12000. Nagyonbbrészt a Csukcs Nemzetiségi Körzetben élnek, de laknak a Korják Nemzetiségi Körzetben és a Jakut ASzSzK-ban is.

A csukcs írást 1931-ben teremtették meg. Ma már csukcs nyelvű újságot és szépirodalmat is adnak ki. A csukcs népköltészet kutatását a múlt század 90-es éveiben V. G. Bogoraz indította meg.

b) *Korjások*

Belső nevük *nymylan* és *csavcsuven*. Lélekszámuk 7400 körül van. Többségükben a Korják Nemzetiségi Körzetben élnek.

A korják írásbeliséget a csavcsuveni nyelvjárás alapján 1931-ben dolgozták ki. A latin betűs ábécét 1936-ban váltotta föl a cirillbetűs írás. A csavcsuveni nyelvjáráson alapuló írásbeliség a jelentős nyelvjárási eltérések miatt csak kis mértékben elégíthette ki a korjások szükségleteit.

Tudományos kutatásuk a XX. század elején indult meg, a már több ízben említett V. G. Bogoraz munkásságának köszönhetően. A 30-as években Sz. N. Sztebnyickij jelentős korják népköltészeti és nyelvi anyagot gyűjtött a különböző nyelvjárásokból; többek között a világteremtő hollóról szóló kozmogóniai ciklusból.

c) *Kerekék*

A kerek nyelvet korábban a korják nyelv egyik nyelvjárásaként tartották számon. Belső nevük a *kereké*. Lélekszámuk alig éri el a százat. A Csukcs Nemzetiségi Körzetben a csukcsokkal keveredve élnek, a csukcs nyelvet és írást használják. Anyanyelvük a kihalás szélén áll.

A kerek nyelv és folklór kutatása csupán az 50-es évek derekán indult meg a neves szovjet paleosziberista, P. Ja. Szkorik érdeméből.

d) *Aljutorok*

Az aljutor nyelvet korábban szintén a korják egyik nyelvjárásának tartották. Belső nevük *elutelʹu*.

Írásbeliségük a korják nyelv csavcsuveni nyelvjárásán alapult, de ez – más nyelv lévén – természetyszerűleg nem volt megfelelő az aljutorok számára.

Korábban a járási újságban jelentek meg aljutor nyelvű cikkek. Ma az aljutorok nem rendelkeznek írásbeliséggel.

Az aljutor nyelv első leírása Sz. N. Sztebnyickij nevéhez fűződik, amely az 1927–28-ban végzett helyszíni gyűjtései alapján készült.

e) Itelmenek

Az itelmen név a belső *itenmen* 'élő, létező' jelentésű elnevezés orosz átvétele. Számuk meghaladja az ezret, de csupán egyharmad részük beszéli anyanyelvét. Többségük a Korják Nemzetiségi Körzet tigili járásában él.

1932-ben teremtették meg a latin betűs itelmen ábécét, mely azonban a csekély lélekszám miatt nem indult fejlődésnek.

Az itelmenekről az első információkat Sz. P. Kraseninnikov szolgáltatta a XVIII. század közepén. Az itelmen nyelv rendszeres kutatásának V. G. Bogoraz vetette meg az alapjait. A legnagyobb mennyiségű itelmen mesét V. I. Jochelson jegyezte föl (köztük a világteremtő hollóról szóló kozmogóniai mondakör darabjait).

2.3. A jukagirok

Lélekszámuk mintegy 400 fő, akik a Jakut ASzSzK-ban élnek. Két csoportra oszlanak, a tundráira és a kolimaira. Belső elnevezésük *wa-dul* (tundrai), ill. *odul* (kolimai).

A jukagirok számára az írásbeliséget nem teremtették meg.

Kutatásuk csupán a múlt század végén indult meg (V. I. Jochelson), bár már korábbi feljegyzések is ismertek róluk. A XX. század közepétől kezdve megélénkült a jukagir nyelv genetikai kapcsolatainak kutatása. Ennek során kapcsolatba hozták az uráli és az altaji nyelvekkel is, de ez a kérdés még fölöttébb nyitottnak tekintendő.

2.4. A jenyiszejek

Ma már csupán a ketet beszélnek. A múlt században a finn Castrén még a kethez közeli kottból is készített nyelvi feljegyzéseket, de mára a szintén a jenyiszeji nyelvekhez sorolandó arinival és asszánival együtt kihalt.

A ketek lélekszáma ezer körül mozog. A Jenyiszej és mellékfolyói mentén élnek a krasznojarszki terület turuhanszki járásában, szoros kapcsolatban az uráliakkal tartozó szölkupokkal.

A ket nyelv tudományos kutatása M. A. Castrén révén a múlt század derekán kezdődött meg. Századunkban a két nyelv minél alaposabb megismerésére való törekvés mellett egyre többeket foglalkoztat a jenyiszeji nyelvek hovatarozásának kérdése. Egyes vélemények szerint (G. Ramstedt, K. Donner) a sino-tibeti nyelvekkel vannak kapcsolatban, míg mások (pl. O. TAILLEUR) az ibériai-kaukázusi nyelvekkel, valamint a baszkokkal rokonítják.

2.5. A giljokok

Belső nevük a *nivh* 'ember'. Lélekszámuk meghaladja a három és félezret. A giljokok az Amur alsó folyása mentén és a Szahalin szigeten élnek.

1932-ben hozták létre a latin betűs giljók ábécét, mely a többség által beszélt amuri nyelvjáráson alapult. A latin betűs írást 1953-ban a cirillbetűs váltotta föl.

A giljók nyelv és folklór tudományos kutatása a XIX. század 90-es éveiben kezdődött. L. J. Sternberg jelentős mennyiségű néprajzi-nyelvészeti anyagot gyűjtött és publikált, amivel megvetette alapját a giljók nyelv későbbi kutatásának.

Lévéen a giljók önmagában álló nyelv (nem ismeretesekek hozzá közel álló vagy esetleg állt és kihalt nyelvek), sokan próbálkoznak genetikai kapcsolatainak megállapításával. A szibériai areál számos nyelvével (pl. az uráliakkal, az altajakkal) is próbálták kapcsolatba hozni, de ismeretesekek délkelet-ázsiai nyelvekkel (pl. a koreai) való összevetések is.

3. A PALEOSZIBÉRIAI NÉPEK NÉPKÖLTÉSZETÉNEK RÖVID ÁTTEKINTÉSE

Menovscsikov alapján (1974) e népek népköltészetére az alábbi műfajok jellemzők:

- mitológiai vagy kozmogóniai legendák;
- mitológiai varázsmesék (köztük a varázserejű hősökéről szóló hősénekek, az árváról szóló mesék; sámánokról szóló mesék);
- hőstörténetek;
- történeti legendák;
- állatmesék;
- hétköznapi történetek;
- mondókák, találós kérdések;
- dalok.

A paleoszibériai népekre általánosan jellemző az állati kultúr-héroszok megléte. Északkelet-Szibériában, az eszkimók és az aleutok, valamint a csukcs-kamcsatkai népek folklórában és hiedelemvilágában a holló a legfőbb kultúrhérosz, amely megteremtette a világot. (A világteremtő holló ismeretes Észak-Amerika indiánjai között is.) A keteknél és a jukagiroknál különös tisztelet övezi a medvét, a giljákoknál pedig a medvét és a tigrist. Rajtuk kívül a paleoszibériaiak világát át- meg átszövik más kultúrhéroszok is, a felső világ, a nap, a szél, a tenger urai, szellemei, „gazdái” stb.

A szellemi kultúrában megfigyelhető ilyen azonosságok nem kölcsönzés eredményeként jöttek létre, hanem hosszantartó és bonyolult kulturális kölcsönhatás következtében, azaz areális egyezéseknek tekintendők. Szorosabb kapcsolat – már csak a földrajzi közelség révén is – természetesen az eszkimó-aleut és a csukcs-kamcsatkai népek között alakult ki, így hiedelemvilágukban s az azt tükröző népköltészetben e két népcsoport között nagyobb a hasonlóság, mint a többi paleoszibériai néppel.

3.1. Az eszkimók és az aleutok

Mítoszaik között jelentősek az eredetmítoszok. Egyik csoportjuk a világ teremtéséről szóló kozmogóniai legendák.

A világteremtő erők egyike a holló, melyet tabuként kezeltek. Hasolatosan az obi-ugorok medvéünnepéhez, a vadászünnep alkalmával az eszkimók a holló tiszteletére dalokat és táncokat mutatnak be. Az egyéb teremtő hősök között nagyon fontos a teremtő asszony vagy lány, akinek az alakja nemcsak az eszkimóknál lelhető fel, hanem más szibériai népeknél is. Elsősorban a varázsmesékben szólnak róla. A teremtő lány apja akaratának engedelmeskedve nem megy férjhez; hatalmas erejével létrehozza a tengermelléki és a vándorló embereket, a rénszarvasokat és a tengeri állatokat.

A kozmogóniai legendákhoz nagyon közel állnak a varázsmesék. Szereplőik ugyanazok a teremtő-hősök, mint a kozmogóniai mítoszokéi. Ezekben a mesékben a vadak, a madarak és a halak antropomorfizálódnak, mint ahogy megszemélyesülnek a természeti jelenségek (a szél, a nap, a hold, a mennydörgés, az északi fény) is. Ezekben a mesékben is tükröződnek a kozmogonikus, az animisztikus és a totemisztikus elképzelések. A világteremtő hollón kívül óriás sasok (vagy pl. a grönlandi eszkimóknál sirályok), bűvármadarak, pókok, rókák, fehér rének és kardszárnyú delfinek jelennek meg totemállatként, nemzetséget védelmező erőként, ugyanakkor azonban archaikus teremtő-hősként is. A mitikus varázsmesék egy csoportja az emberek és az állatok baráti, rokoni, házastársi kapcsolatairól szól.

A mítoszok és a varázsmesék világához közel állnak a sámánokról szóló legendák, melyek nevezetes sámánokhoz vagy a sámánok segítő lelkeihez fűződő történeteket beszélnek el.

Mind az eszkimóknál, mind az aleutoknál fontos szerepet játszanak a vadászceremóniák. Az eszkimók a fókák újjászületését biztosítandó rendezik meg a decemberi hólyagünnepet, ugyanakkor az aleutok a szibériai medvéünnepel rokon jellegű bálünnepet tartanak.

A történeti legendák hősei erős, harcos, többnyire módos emberek, akik egymás ellen vagy a betolakodó idegenek ellen kelnek harcra.

A verses műfajokat főleg a rögtönzött sámánénekek és a gúnydalok képviselik. Sajátos szokás a gúnypárbaj megrendezése, mely hasonlatos a *Kalevalában* is olvasható dalpárbajhoz.

Az eszkimó verselés alapja a négyszótagos ütem, de előfordulnak öt- nyolcszótagos ütemek is. A dalokban gyakoriak a ragrímek.

3.2. A csukcs-kamcsatkai népek

A csukcs-kamcsatkai népek kozmogóniájában központi helyet foglal el a holló, mely csőrével átszakítja az eget, hogy előbújhasson a nap. E népek körében azonban ismert az emberszabású teremtmény is, aki az égből lakik és szabályozza a földi lények életét.

A világ, a nap, a hold, a csillagok, az élőlények és az ember teremtményéről, a világmindenség felépítéséről, a különböző istenségekről szóló kozmogóniai és mitológiai legendákat a csukcsoknál a gonosz szörnyekről, az ún. *kelé*kről szóló mesék, a jegesmedvék országában járó hősök kalandjait elbeszélő mesék, valamint a sámántörténetek egészítik ki.

A hőstörténetek már a kialakult világrend eseményeiről szólnak. Szereplőik legtöbbször a névtelen „egy férfi”, „egy asszony”, akik ugyanúgy élnek, mint egy közönséges vadász. Sorsuk különböző rosszindulatú, káros szellemektől (pl. a *kelé*ektől), a természeti jelenségek és a tárgyak „gazdáitól”, szellemeitől függ. A hősök ezek ellen küzdenek varázsserejű segítőtársaik támogatásával.

A történeti legendák általában megtörtént harcokról, a korjakkoroknál a csukcsokkal, másoknál a jövevény oroszokkal vívott háborúskodásokról mesélnek.

A hétköznapi történetek szegényesebbek, mint a mitológiai folklór. Többnyire szociális töltésűek, a gazdag rénesgazdáról és szegény béreséről, a kettejük viszonyáról szólnak.

Lírájukat improvizált dalok alkotják. Énekeik többsége parallelisztikus felépítésű, az ütemek szótagszáma többnyire állandó.

Következetesen használt rímeik egy része a paralelizmusból adódó ragrím.

Az aljutor, a kerek és az itelmen népköltészetből csak csekély anyag áll rendelkezésre, így műfaji osztályozásuk, valamint egyéb elemzésük részletekbe menően még nem történhetett meg.

3.3. A jukagirok

Népköltészeti műfajaikról csak keveset tudunk, szinte csak utalás-szerű ismereteink vannak róluk.

A prózai műfajt mitikus történetek, mesék és elbeszélések képviselik. A mitikus történetek szereplői közt emberevő szörnyeket, emberevő ördögöket találunk, akikkel a jukagiroknak meg kell küzdeniük. Néhány mesében megjelenik a medve mint az ember segítője. A medve azonos eredetű az emberrel, s azzal házastársi viszonyba is kerülhet. Ezekből a mesékből következtethetünk a jukagirok medvekultuszára. Ismeretes néhány sámántörténet is, amelyek a sámánná válást beszélik el.

A történeti legendákban a korjakkokkal, a csukcsokkal, valamint más szomszéd népekkel vívott harcokról olvashatunk.

Meséik között kevés az eredeti jukagir mese, többségükben a jakutok, az oroszok és más népek folklójából kölcsönzött motívumokat tartalmaznak. A mesék szereplői sok esetben cárok, előljárók, kozákok és pópák, tehát az oroszoknak Szibériába érkezése után megismert személyiségek, ami e mesék kései keletkezését bizonyítja.

Meséik egyik állandó alakja a szegény Edil'vej, aki körül valószínűleg meseciklus alakult ki.

A verses műfajokat rituális énekek, fagyoldó énekek és tréfás dalok képviselik. A jukagir verselést formai szempontból laza tagolás-váltó párhuzamosság jellemzi, azaz a költemény párhuzamos szerkezetű periódusokból épül fel, de ezek közé párhuzam nélküli ütemek és sorok ékelődhetnek. Gyakran jelentkezik ragrímelés és aliterálás, sőt néha szóeleji, ún. mongol rímelés is.

3.4. A ketek

Az utóbbi évtizedekben végzett helyszíni gyűjtések révén válhattak ismertté a ketek népköltészetének prózai műfajai, pontosabban a különféle ket mesetípusok, bár a nehezen hozzáférhető publikációk miatt azok is csak a szűkebb szakmai körök számára.

A ketek sajátos helyzetet foglalnak el Szibériában, s ez érvényes nyelvükre, antropológiai hovatartozásukra, anyagi és szellemi kultúrájukra egyaránt. Ez utóbbinál maradva, a ketek a szibériai sámánisztikus kultúrkörnek éppúgy tagjai, mint ahogy a dél-ázsiai kulturális hagyományba is beletartoznak.

Az eddig gyűjtött szövegek alapján a kutatók föltételezik egy egykori jenyiszeji eposz meglétét, melyről azonban jelenleg még nem sokat tudunk.

A prózai műfajt a különböző mesetípusok képviselik: a kozmológiai mesék, a varázsmesék, az állatmesék, a hétköznapi mesék és a harci történetek.

A kozmológiai mesékből töredékesen élénk tárul a ketek elképzelése a világ szerkezetéről. Részletesebben csak a felső és a középső világ van megrajzolva. A felső világot az emberek lakta középső világhoz hasonlónak képzelik el. A két világ lakói kapcsolatba léphetnek egymással.

A varázsmesék központi helyet foglalnak el a két mesekultúrában. Az ebbe a típusba tartozó mesék tele vannak mitologikus és animisztikus elképzelésekkel, csodás alakokkal, szellemekkel, varázsserejű tárgyakkal, melyek az ember hétköznapijainak közönséges kísérői (pl. síléc, merítőkanál stb.). A szellemeknek két csoportja van, az embert segítő és az embernek ártó szellemek, az utóbbiak között az erdei asszony, az erdei szellem, az ördög. Ezek gyakran emberi alakot öltenek, család módra házasságra lépnek az emberekkel, hogy aztán elveszejtsék őket. Rendelkeznek az átváltozás képességével, tetszés szerint változhatnak állattá (pl. szalonkává) vagy tárggyá (kővé, üszökké stb.). A már említett varázsserejű tárgyak általában az informátor szerepét töltik be, útmutatásaikat igénybe

veszik az emberek és a gonosz szellemek egyaránt. A ket mesékben az ember többnyire győzedelmeskedik a gonosz szellemek fölött.

Az állatmesék hősei, szereplői a tajgai állatok, a madarak és a halak. Az állatok általában tevékenyen beleavatkoznak az ember életébe, többnyire segítik őket a gonosz szellemekkel vívott küzdelmükben, bár vannak a gonosz erők szolgálatában álló állatok is. A gonosz szellemek is gyakran öltenek állati külsőt.

A totemisztikus elképzelések meglétének bizonyítéka, hogy az ember gyakran lép házassági kapcsolatba az állatokkal, mindennek előtt a medvével. A keteknél is ismert a medvekultusz, akárcsak Szibéria legtöbb népénél. (Ugyanakkor totemisztikus elképzelések övezik a vörösfenyőt is.)

Csodás elemek szövik át a harci történeteket is, amelyek témája, akárcsak más népeknél, a szomszédos népek elleni háborúskodás. (Törzsek közti harcokról szóló ket mesék nem ismeretesek.)

Az ún. hétköznapi mesék a ketek életének mindennapjait mutatják be. A ket mesekincsben jelentős mértékben találunk orosz népmesei motívumokat is.

A lírai műfajok között ismertek a különféle daltípusok. Az ún. „személyes” vagy „saját” dalok esetében a dallam uralja a szöveget. Itt általában csak a motívum adott, a konkrét szöveget az énekes improvizálja. Hasonlóak az ún. „női” dalok is. Említésre érdemesek még a sámáandalok.

3.5. A giljások

A prózai műfajok közül ismertek a mitikus mondák, a hősmondák, a történeti mondák, az állatmesék; a lírát a különböző daltípusok, a sámánénekek, a halottsiratók, az imák és ráolvasások képviselik.

A mitikus mondák nem változtatható, öröklődő alkotások. Ezek őrzik a világ és az ember keletkezésének történetét, ezek ismertetik a természet, a természeti jelenségek „gazdáinak”, szellemeinek életét, tudósítanak isteni eredetű és tulajdonságú állatokról. A mitikus mondák jellegzetes animisztikus-totemisztikus, antropomorf világképet tárnak föl; ez a jegyük összeköti őket a többi szibériai nép

megfelelő mítoszaival. (Sok elem egyébként az észak-amerikai indiánoknál is megtalálható, ami szintén az egykori kulturális közösségre enged következtetni.) A totemisztikus elképzelések az emberek és az állatok szerelmi és házastársi kapcsolataiban fejeződnek ki. Az ember antropomorfizálja a medvét, a tigrist, a halakat és a fókát. Ehhez a műfajhoz állnak közel totemisztikus jellegüknél fogva az ún. vadásztörténetek, melyekben az ember a gonosz és a jó szellemekkel, állatokkal kerül kapcsolatba, gyakran összeütközésbe. Az ember – a vadászat közben tanúsított nagylelkűsége folytán – hálás társra, szövetségesre lel a tigrisben, a medvében. Az állat gazdagon megajándékozza az embert, vagy hozzáadja lányát vagy hűgát feleségül.

Ákárcsak a keteknél, a vörösfenyőt a giljákoknál is totemisztikus elképzelés övezi.

A hősmondák tkp. improvizált mitikus mondák, azaz az előadót itt nem kötik oly mértékben a hagyományok, mint a mitikus mondák esetében. Előadásmódjában is különbözik a mitikus mondától: míg ez utóbbit elmesélik, a hősmondákat eksztázisos állapotban éneklük. A hősmondák központi alakja mindig az ember; az istenek, az állatok, a szellemek csak háttérül szolgálnak hőstetteihez. A hős mindig névtelen és magányos, a cselekmény helye is meg-határozatlan. A csodás erejű hős egyedül vív meg emberevő szörnyekkel, hegyilakók egész falvaival; képes átváltozni (pl. kakukká), az égbe emelkedik vagy – az ősök lelkéért – éppen pokolra száll; meghal, de föltámad. Harcainak kiváltó oka a magányosságát, árvaságát kiváltó gyilkosság, felesége elrablásának megbosszulása vagy éppen feleségszerzés.

A történeti mondák idegen hatásról tanúskodnak. Ezek valóságos eseményeket, harcokat beszélnek el. Tömör, díszítés nélküli leírások, amelyek nem teszik lehetővé az előadói képességek megcsillogtatását, ezért nem is kedvelt, s nem a nyilvánosság számára szánt műfaj. Elsősorban családi körben művelik, hogy a család vagy a nemzetség közelmúltjával megismertessék az ifjabb nemzedékeket. A lírai műfajok közül a legelterjedtebbek a különféle daltípusok: bölcsődalok, erotikus dalok, valamint a medveünnepeken előadott

szatirikus-humoros dalok. A lírai erotikus dalok képviselik a legtökéletesebb szerkezetű gilják daltípust. A költemények formája a strófaszerkezet nélküli tagoló vers. Gyakori a paralelizmus, melynek egyszerű formája a sorismétlés. Néha szótagszámláló tendenciák, alliterációk és sorvégi ragrímek is megfigyelhetők.

4. A PALEOSZIBÉRIAI NÉPEK SZÉPIRODALMA

Amint az a 2. pontban közölt, az írásbeliség, az ábécé megteremtésének időpontjára vonatkozó évszámokból is kiderül, a paleoszibériai népek a Szovjetunió fiatal írásbeliségű népei közé tartoznak. Az írást – ha egyáltalán kidolgozták – a 30-as években teremtették meg számukra. Ekkor készültek az írásbeliség létrehozásához elengedhetetlenül szükséges nyelvi leírások. Az ábécé megalkotása lehetővé tette ábécéskönyvek, tankönyvek megírását. Ebben a korszakalkotó munkában a tudósok mellett az érintett népek első, főiskolát, egyetemet végzett fiai is részt vettek. (A paleoszibériai népek természetesen e tekintetben nem állnak egyedül a Szovjetunióban. Nem egy nyelvrokonunk is a fiatal írásbeliséggel rendelkező népekhez tartozik, gondoljunk csak az obi-ugorokra vagy a szamojédoakra.)

A fiatal írásbeliségű irodalmakról általában, s köztük a paleoszibériaiakról konkrétan, az alábbi közös vonások említhetők meg:

- a) e népek csekély lélekszámából adódóan csak kevesen fordulnak az irodalom, s egyáltalán az értelmiségi pálya felé;
- b) jelentősebb alkotóik Leningrádban, a Herzen Tanárképző Főiskola Északi Népek Intézetében végezték tanulmányaikat;
- c) irodalmi tevékenységük első szakaszában többnyire a népköltészetre, a néphagyományokra való támaszkodás a jellemző; ennek köszönhetően – elsősorban a prózai műfajokban – bőven olvashatunk a népszokásokat bemutató fejezeteket (pl. a medvevadászatról, a medveünnepi szertartásokról stb.);
- d) a megváltozott körülmények ábrázolása, a régi és az új összeütköztetése a sámánizmus leleplezése révén megy végbe;

- e) műfaji szempontból a kezdeti időszakra a vers és az elbeszélés jellemző (bár egy-egy sematikus drámai kísérlettel is találkozhatunk), a regény csak később jelentkezik;
- f) népszerű a gyermekirodalom;
- g) erős az orosz irodalom hatása;
- h) az '50–60-as években született irodalmak a többi fiatal, de már korábban (pl. a 30-as években) létrejött irodalom tapasztalataira támaszkodnak; ez nemegyszer a választott témák azonoságában is megnyilvánul;
- i) az írók általában két nyelven írnak, azaz anyanyelvükön kívül oroszul is; az anyanyelven való közlés mellett többnyire oroszul is kiadják munkáikat, amelyeket vagy maguk fordítanak le, vagy lefordíttatják őket.

A következőkben lexikonszerűen tekintsük át a paleoszibériai népek irodalmát.

4.1. Az eszkimó irodalom

Az eszkimó-aleut nyelvcsalád népei közül az aleutok között nem született irodalmi alkotó.

Az eszkimókat is csak néhány ázsiai eszkimó származású költő képviseli, a napjainkban alkotó Alekszandra Parina, Taiszija Guhujje költőnők, valamint Jurij M. Anko (1932–1960). Közülük csak Ankóról tudunk többet. A Herzen Intézetben tanult, majd a repülési főiskola hallgatója. Tanulmányai befejezése után tanító és sarkrepülő a Csukotkán, egészen egy szerencsétlenség nyomán bekövetkezett haláláig. Versei helyi lapokban, folyóiratokban és antológiákban láttak napvilágot. 1959-ben jelent meg egyetlen kötete orosz és csukcs (!) nyelven *Malysi* (Gyerekek) címmel kisgyermekek számára.

4.2. A csukcs-kamcsatkai népek irodalma

a) *A csukcsok irodalma*

Csak utalásokból ismert Anakakamen (tagja volt az ábécét megalakító bizottságnak; drámát írt), Enok (a 30-as években *Sámán* címmel írt drámát [ezzel kapcsolatban érdemes fölidézni, hogy a 30-as években a sámánokról más népeknél is keletkeztek propagandisztikus hangvételű drámák, pl. a jurákszamojéd I. Noho tollából is]), valamint Tumgekaj neve (ő is a 30-as években írt drámát *A sámán bukása* címmel).

Fjodor Tynetegnnek (1920–1940) rövid élete során néhány verse jelent meg a *Szever pojt* (Észak énekel) című antológiában (1939). 1940-ben adták ki *Szkaŕki csauŕsu* (A csukcsok meséi) című kötetét. Ő is a Herzen Intézetben tanult, gyűjtötte és tanulmányozta a csukcs folklórt, amelynek eredménye a fenti kötet. A csukcs népköltészetnek eme feldolgozása csukcsul és oroszul jelent meg.

Viktor Keul’kut (1929–1963) az első hivatásos csukcs költő. Négy kötetet adott ki: *Moja Csukotka* (Az én Csukotkám – csukcsul és oroszul), *Puszty sztoit moroz* (Csak jöjjön a fagy – oroszul, Moszkva, 1958; e kötete hatására fölveték a Szovjetunió írószövetségének tagjai közé); *Nem zavar az eső* (Magadan, 1963 – csukcsul) és a posztumusz *Szolnce nad Csukotkoj* (Nap ragyog Csukcsföld felett – oroszul, Moszkva 1966).

Vlagyimir Tymnetygve (1935–1965) a tanítóképző elvégzése után szülőfalujába tért vissza tanítónak. Verseit helyi lapok és folyóiratok közölték. Dalai nagy népszerűségnek örvendenek Csukcsföldön.

Antonyina Kymytval’ (1938–) az első csukcs költőnő. Tanítóképzőt végzett, majd a pártfőiskolán tanult. A *Szovetken Csukotka* (Szovjet Csukcs-föld) című lap helyettes szerkesztője. Tagja a Szovjet írószövetségnek. Versei a *Dal’nyij Vosztok* (Távol-Kelet) című folyóiratban és a *Na Szevere dal’nyem* (A távoli Északon) című antológiában jelentek meg. Két kötetét adták ki: *A szív dala* (1960, csukcs nyelven; 1962 – oroszul), *Tyebe* (Neked – 1967).

Vlagyimir Tyneskin (1947–) fiatal költő. Tanítóképzőt végzett, majd az újságírói szakon tanult. Versei helyi lapokban jelennek meg.

A csukcs irodalom kimagaslóan legjelesebb művelője a Szovjetunióban és annak határain túl is jól ismert Jurij Ritheu (1930–). A tanítóképző elvégzése után a leningrádi egyetemen tanul. 1951-től jelennek meg versei és elbeszélései orosz fordításban az *Ogonyok*-ban és a *Novyy Mir*-ben. 1954-től tagja a Szovjet írószövetségnek, az északi népek irodalmával foglalkozó tanács elnöke. Egy 1976-os adat szerint művei addig 23 nyelven 90 kiadásban, több mint 4 millió példányban jelentek meg. A fiatal irodalmak művelői között nevét együtt emlegetik a kirgiz Ajtmatovval, a vogul Sesztalovval.

Előszörban prózát ír. Számos elbeszéléskötete és kisregénye jelent meg csukcs nyelven (*Elbeszélések*, Moszkva–Leningrád, 1953; *Embereink élete*, Leningrád, 1955; *Hóolvadás idején*, kisregény, Magadan, 1958; *Emberék sorsa*, Magadan, 1958; *Vyjaljanma* [Hóviharban], elbeszélés, Magadan, 1963 stb.). Ezek a művei oroszul is napvilágot láttak. A 60-as évektől írásai egyre inkább oroszul jelennek meg. Elbeszéléseiben a csukcsok korábbi és jelenlegi életét mutatja be (pl. *Ljugyi nasego berega* [A mi partunkon élő emberek], 1953; *Csukotszkaja szaga* [Csukcs szága], 1956; *Proscsanyije sz bogami* [Búcsú az istenektől], 1961 stb.). Több önéletrajzi jellegű írása van (*Vremja tajanyija sznyegov* [Hóolvadás idején], 1961). Ritheut sokat foglalkoztatja a két világrend viszonya. Az amerikai szárazföldön tett útjai több írásához szolgáltattak témát. Az eszkimók, az aleutok, akiknek egy része a Szovjetunióban, másik része Alaszkában vagy Kanadában él, eltérő lehetőségekkel rendelkeznek. Ritheu elbeszéléseiben vagy kisregényeiben (pl. *Nunivak*, 1963) megmutatja az Amerikában élő kisebbségek reménytelen sorsát.

Kétrészes regényében, a *Szon v nacsale tumanában* (Álom a köd-ben) a Csukcs-félszigeten a forradalom győzelmével bekövetkezett változásokat mutatja be. A regény hőse John MacIennon, aki Kanadából települt át a Csukotkára, s választotta hazájául az őt befogadó nép földjét.

Ritheu jól ismeri népe hagyományait, s ezeket több művében is felhasználja. Legszebben talán a magyarul is megjelent lírai hangvételű panteisztikus, humanista regényében (*Kogda kiti uhogyat* – Amikor a bálnák elmennek, oroszul 1975, magyarul 1978), amely

az embert és a természetet egyaránt átható Végtelen Szeretetről, majd ennek az egyensúlynak a megbomlásával kialakuló, elsősorban az ember életét megnehezítő „válságokról”, a Végtelen Szeretetnek mint vezérlő eszmének a háttérbe szorulásáról szól.

b) A korjások irodalma

Lev Zsukov (1915–1937) költő, népművelő. A Herzen Intézetben tanult. Egyetlen irodalmi műve a *Notajme* című történelmi elbeszélés (1937), mely korják mesék, mítoszok, legendák, állatmesék alkotó módon történt átdolgozása. Oroszul és korjákul egyaránt megjelent. Kecaj Kekketyn (1918–1941) szintén a Herzen Intézet növendéke volt. Korai halálát a fronton szerzett súlyos sérülése okozta. Részt vett a korják ábécé megteremtésének munkálataiban, ő írta az első korják olvasókönyvet. Az orosz irodalomból Puskin és Csehov műveit fordította anyanyelvére. 1936-ban jelent meg *Evnyto-batrake* (Evnyto, a béres) című kisregénye oroszul és korjákul, mely apja életén alapul. A tundra „új törvényének”, az igazságosságnak megszületését, az önkényeskedő gazdag réngazdák hatalmának megtörését ábrázolja. Az ugyancsak 1936-ban, szintén két nyelven kiadott *Poszlednyaja bitva* (Az utolsó harc) című könyve korják mesék, mítoszok és legendák átdolgozása.

Csak utalásszerűen van tudomásunk Innokentyij Jaganovról (1929–1963), akinek verseit helyi lapok közölték.

Georgij Porotov (1929–) költő, népművelő. 1959-től jelennek meg versei, csasztuskái, amelyek nagy népszerűségnek örvendenek szűkebb hazájában. Porotov népmeséket, népi dallamokat és táncokat dolgoz át, s ezzel fontos hagyományőrző feladatot tölt be. Ugyancsak néphagyományokon alapszik *Oje* (1967) című versik-lusa, melynek dalszerű, táncritmusú versei a korják népi dallamokkal vannak összhangban. Az *Oje* a korjások korábbi nyomorúságos életének gyökeres megváltozását mutatja be. Oje, a kedvét sohasem veszítő szegény ember, aki végül is tanító lesz, valamint a szépséges Aja a korják népköltészet alapján megteremtett szinte szimbolikus alakok.

Vlagyimir Kojanto (szül. Koszigin) (1933–) népművelő. A Herzen Intézetben tanult, majd Kamcsatkán a Népművészet Körzeti Központjának igazgatója. Irodalmi munkásságához ő is a népköltészetből merít ihletet. 1976-ban megjelent *Verhnyije ljugi podozsudut* (Várnak a felső emberek) című elbeszéléskötete Kamcsatka természeti szépségeinek, lakói életének publicisztikus, költői leírása.

4.3. A jukagirok irodalma

Teki Odulok (szül. N. I. Szpiridonov) (1906–1938) az első jukagir író. 1933-ban adták ki Moszkvában *Na Krajnyem Szevere* (A távoli Északon) című kötetét, mely irodalmi riportokat tartalmaz. A 30-as évek elején az északi népek körében bekövetkezett változásokat mutatja be. Inkább irodalomtörténeti szempontból, mintsem önmagáért jelentős alkotás; az északi népek irodalmának első ilyen jellegű vállalkozása. 1934-ben jelent meg *Zsizny Imteurgina Sztarsego* (Az idősebb Imteurgin élete) című kisregénye, melyben a régi és az új világ összeütközését, a népszokások továbbélését ábrázolja.

Uluro Ado (G. Kurilov) (1938–) költő és kutató. A Herzen Intézetben tanult. 1969-ben kandidátus lett, elsőként a jukagirok közül. A SzUTA Szibériai Részlege Jakut Fináléjának munkatársa, önálló kötete nem jelent meg.

Szemjon Kurilov az egyetlen jukagir regény szerzője. *Hanyido i Halerba* (H. és H., Moszkva, 1979) egy történelmiregény-trilógia első két részét tartalmazza (az első rész önálló kötetben 1969-ben jelent meg). Az eredetileg jukagirul írt regény cselekménye a kolimai tundrán játszódik a múlt század végétől az 1914–15-ig terjedő időszakban. A tundrába száműzött forradalmárok révén új eszmék jelennek meg a jukagirok között, s ezeket teszi a magáévá Hanyido, a fiatal jukagir is.

4.4. A giljások irodalma

Pjotr Rajgun (más forrásban Bajgun) az első gilják nyelvű irodalmi mű szerzője. *Kulak* (Kulák) (1934) című drámáját a maga korában sikerrel játszották.

A gilják irodalom tulajdonképpen megteremtője Vlagyimir Szangi (1935–). A Herzen Intézetben tanult. 1962-től tagja a Szovjet írószövetségnek. Egyik szerkesztője a *Dal'nyij Vosztok* című folyóiratnak.

Szangi módszeresen tanulmányozza és gyűjti a gilják népköltészetet, s azt több munkájában is feldolgozza (*Nivhszkie legendi* [Nivh legendák], 1961; *Legendi Yb-Mifa* [Szahalini legendák], 1967; *Tyngraj*, 1970; *V carsztve vladik* [A fejedelmek birodalmában], 1973). Termékeny és sokoldalú író. 1962-es verseskötetét (*Szoljaŋie brizgi* [Sós cseppek]) novellaskötetek és regények sora követte. Próza munkáinak témáját a giljakok mai életéből meríti (pl. *Golubie gori* [Kék hegyek], 1962, négy novella; *Lozsnyj gon* [Színlelt hajsza], 1965, társadalmi regény; *Zsenyityba Kevongov* [K. házassága], 1975, regény stb.). Szívesen ír gyermekeknek (*Szemiperaja ptyica* [A héttollú madár], 1964, elbeszélések). Elbeszéléseiben és regényeiben is gyakran örökít meg régi népszokásokat, pl. a medveadászatot és a hozzá kapcsolódó medveünnepet.

IRODALOM

- B. Г. Богораз 1900: *Материалы по изучению чукотского языка и фольклора собранные в Колымском округе*. Szentpétervár.
- B. Г. Богораз 1910: *Материалы для изучения языка азиатских эскимосов*. Szentpétervár.
- W. Bogoras 1917: *Koryak Texts*. Leyden.
- W. Bogoras 1922: *Chukchee*. – In: *Handbook of American Indian Languages*. Washington, 1922.
- B. Г. Богораз 1934: *Чукчи. Ч. I*. Leningrád.
- B. Г. Богораз 1949: *Материалы по языку азиатских эскимосов*. Leninigrád.
- A. П. Дульзон 1965: *Кетские сказки и другие тексты*. Tomszk.
- A. П. Дульзон 1966: *Кетские сказки*. Tomszk.
- A. П. Дульзон 1972: *Сказки народов Сибирского Севера*. Tomszk. (ket mesék)
- Hajdú Péter 1953: A paleo-szibériai népek és nyelvek. *Magyar Nyelvőr* 77: 71–78.

- В. И. Иохельсон 1900: *Материалы по изучению юкагирского языка и фольклора*. Ч. I. Szentpétervár.
- Языки Азии и Африки*. III. Moszkva, 1979.
- Г. А. Меновщиков 1974: Об устном повествовательном творчестве народностей Чукотки и Камчатки. — In: *Сказки и мифы народов Чукотки и Камчатки*. Moszkva, 5–48.
- М. Пархоменко 1979: *Рождение нового эпоса*. Moszkva.
- Писатели малых народов Дальнего Востока. Библиографический очерк*. Habarovszk, 1966.
- Pusztay János 1980: *Az uráli–paleoszibériai kapcsolatok kérdéséhez*. Budapest, 62.
- Е. С. Рубцова 1954: *Материалы по языку и фольклору эскимосов*. Moszkva–Leningrád.
- Sámándobok, szójlatok*. Szibéria őslakosságának népköltészete. Vál. Kőhalmi Katalin. Budapest, 1973.
- Л. Я. Штернберг 1908: *Материалы для изучения гильяцкого языка и фольклора* Т. I. Ч. I. Szankt-Petyerburg.
- И. С. Вдовин 1954: *История изучения палеоазиатских языков*. Moszkva – Leningrád.
- М. Г. Воскобойников 1970 (ред.): *Сказание о счастье*. Leningrád.

(1983)

**AZ URALISZTIKAI TANSZÉK
(SZOMBATHELY) SZIBÉRIAI
TEMATIKÁJÚ KIADVÁNYAI**

SPECIMINA SIBIRICA

9. Skribnik, Elena 1994: *Bibliographia Sibirica*. 197.
13. Nikolaeva, Irina 1997: *Yukagir Texts*. 162.
20. B. Székely, Gábor 2003: *Agreement in Northern Siberian languages*. 98.

AZ ÍRÁSOK ELSŐ MEGJELENÉSE

I. KÖTET

I. NYELV ÉS IRODALOM

Az irodalom mint a nyelv megmaradásának biztosítója. – *Életünk* 2006/5: 34–44.

Irodalom és identitás. – Első közlés.

Nyelv – irodalom – nemzetiség. – Első közlés.

Nem csak nyelvészettel él az ember. Az ELTE Finnugor Tanszéke és a finnugor népek irodalmának, népköltészetének népszerűsítése. – Első közlés.

II. ONAR KAPUJA

A finnugor irodalom Magyarországon. – *Népszava*, 1973. július 22.

Adósság törlesztése. Fordítások az uráli népek irodalmából. – *Napjaink*, 1975/nov., 10.

Hozott isten, halzsíros atyafiság (Hozott isten, holdacska; Leszállt a medve az égből) – *Élet és Irodalom* 1980. november 8. 10. o.

Földisten leánynézőben. – *Kritika*, 1983/3: 31–32.

Az uráli népek hőseiről (eredeti címe: A hősekről. – *Magyartanítás*, 27/3: 102–113, 1984.

Az oroszországi uráli népek eposzai (más címen: *Magyartanítás* 27: 249–258, 1984.

Finnugor hagyományok a magyar irodalomban. – *Magyartanítás*, 28/4: 154–167, 1985.

Csendülj, csendülj, csendes világ. Dalok, sorsénekek. – „*Ha Én szóllok...*” 1988: 219–233.

Az uráli népek irodalma: Péter Domokos: Handbuch der uralischen Literaturen – Péter Domokos: Itäisten suomalais–ugrilaisten kansojen kirjallisuudesta. – *Filológiai Közöny*, 32–33: 123–127, 1986–1987.

Üdvözlő beszéd a 13. finnugor írókongresszuson (Badacsony, 2015) – Első közlés.

A 13. finnugor írókongresszus tiszteletére megjelent kiadványokról. – *Finnugor Világ* XX/3: 12–14, 2015.

Finnugor irodalom vagy finnugor nyelvű irodalmak? (Domokos Péter-konferencia 2016) – Első közlés.

Megnyitó beszéd a 14. finnugor írókongresszuson (Tartu, 2017) – Első közlés.

Az Urál Aranya. Arany János versei finnugor nyelveken. – *Életünk* LV/12: 60–69. Szombathely, 2017.

Megnyitó beszéd a 15. finnugor írókongresszuson. – *Finnugor Világ* XXIV/3: 38–40. 2019. szeptember

Szép új (?) finnugor világ – *Magyar Napló*, 2015. szeptember, 46–47.

Biblia finnugor nyelveken – In: Pusztay János (szerk.): *A Biblia finnugor nyelveken*. Budapest, 2019: 7–16.

Kiegészítő adalékok egy (egykori) eposzsorozathoz. – In: Hoppál–Festschrift, 2022: 581–592.

Koltótól az Urálig szeptember végén. – In. Jánosi Zoltán (szerk.): *Az élő Petőfi*. Győr, 2023: 127–140.

Himnikus évfordulók, himnikus párhuzamok. – *Határtalan magyar irodalom* – 5, Badacsony, 2023 (konferencia-előadás) – Első közlés.

III. FINN IRODALOM

A mai magyar irodalom finnországi visszhangja. – *Életünk*, 1971/6: 572–574.

A magyar–finn kulturális híd története. – *Filológiai Közöny*, 1973, 207–210.

Finn kisregények. – *Népszava*, 1973, június 29. 4.

- Új magyar nyelvű *Kalevala*. – *Népszava*, Szép Szó melléklet, 1973. augusztus 4., 5.
- Finn lírai antológiák – 1973 – *Életünk*, 1974/2: 187–189.
- A Tamperei Munkásszínház – *Napjaink*, 1974. december, 11.
- Finn költők antológiája. – *Kritika*, 1974/6: 25.
- Kalevalai ritmusban – *Forrás*, 1974/12: 88–90.
- Távolba futó utak – *Napjaink*, 1975/szept., 8.
- Finn drámatendenciák és tendenciadrámák a XIX. század második felében. – *Filológiai Közöny*, 22: 90–98, 1976.
- Jegyzetek a finn kultúráról. – A Kultúrmunkások Szövetsége és helye a finn kulturális életben. – *Kritika*, 1980/9: 23–24.
- Janus-arcú finn líra. (Ism.: A táj változásai, Visszhang az erdő faláról) – *Élet és Irodalom*, 1981. április 4, 10.
- Magyar nyelvű *Kalevalák*. – *Kritika*, 1982/2: 28–29.
- A finn ismeretlen katona (Väinö Linna: Az ismeretlen katona) – *Kritika*, 1982. november 18.
- Väinö Kaukonen: A *Kalevala* születése. – *Filológiai Közöny* 32–33: 104–109, 1986–1987.
- A *Kalevala* – egy eposz és a nyelv. (A kultúra és az identitás kérdései) – In: *A Kalevala végleges szövege 150 éves*. (A Magyar Tudományos Akadémián 1999. szeptember 14-én rendezett jubileumi ülés előadásai). Specimina Fennica IX: 55–62, Szombathely, 2001.
- Gondolatfoslányok Kodolányi János Suomi, a csend országa két-nyelvű kiadása kapcsán. – In: Pusztay János: e-nyelv magazin, 2018. május 1.

II. KÖTET

IV. ÉSZT IRODALOM

Petőfi észtl. – *Élet és Irodalom*, 1973. február 10. 2. oldal

Mire jó az infarktus? (Paul Kuusberg: Esőcseppek) – *Élet és Irodalom*, 1979. augusztus 18. 10. o.

A szélörrlő. Észtl elbeszélők – *Kritika*, 1982/1: 34.

Kalevipoeg, az észtl nemzeti eposz. – *Magyaritanítás* 28/1: 8–21, 1985.

Cseresznyeág, avagy a művészet értelméről írószemmel (előadás 2023.évi Cicelle konferencián) – Első közlés.

V. KIS BALTI FINN NÉPEK IRODALMA

1. Általános

Jegyzetek a balti finnekről és népköltészetükről. – *Forrás*, 1976/9: 61–64.

Utószó. – In: *Majd' minden szó feledésbe merült / Unohuivat miltei kaikkii sanat. Inkeri finn líra*. Minoritates mundi – Literatura, Szombathely 2002, I–X.

Párhuzamok a magyar és a balti finn népi imádságokban. – In: *Ott látok egy aranyágot... Archaikus népi imáink világa*. Széphalom, 2016: 15–27.

2. Szeptu irodalom

Előszó. – In: *Anne Vabarna: Pekó. Szeptu eposz*. – Napkiadó, Budapest, 2017, 5–15.

3. Lív irodalom

A lív írásbeliség és irodalom. – In: Pusztay János: *A borostyánkőpart népe: a lívek*. Savaria University Press, Szombathely, 2022, 159–172.

Lív költészet magyarul. – In: Pusztay János: *A borostyánkőpart népe: a lívek*. Savaria University Press, Szombathely, 2022, 209–224.

VI. LAPP IRODALOM

A lappok szépirodalma. – *Filológiai Közöny* 22: 215–224, 1976.

VII. VOGUL IRODALOM

Vogul medvetor a színpadon. – *Népszava*, 1973. december 31. 9. o.

VIII. MARI IRODALOM

Népköltészetből született... – *Életünk* 1975/6, 483–485.

A mari irodalomtörténet vázlata. – *Életünk* 1977/6: 541–552.

Ismeretlenül is ismerős. – In: *Összegabalyodott ösvények. 10 kortárs mari novella*. Fordította Horváth Iván. Aposztróf Kiadó, Budapest, 2018, 5–7.

IX. UDMURT IRODALOM

Votják mesék és mondák – *Forrás*, 1975/10: 92.

Domokos Péter: Az udmurt irodalom története. – *Filológiai Közöny*, 22: 435–440, 1976.

X. SZAMOJÉD IRODALOM

Gondolatok a szamojéd népekről és népköltészetükről. – *Forrás* 7, 1975/3: 33–36.

A szamojéd népek irodalmáról. – *Tiszatáj* 29, 1975/9: 41–43.

Jurij Velláról – Első közlés.

Szomatu: előszó és bevezetés. – In: Pusztay János: *Szomatu. Szamojéd eposz*. Nap Kiadó, Budapest, 2021, 7–17.

XI. LETT IRODALOM

Előszó (és töprengések). – Andrejs Pumpurs: *Medveölő. A lett eposz*. Nap Kiadó, Budapest, 2020, 5–21.

Elga Sakse köszöntése – Első közlés.

XII. SZIBÉRIAI IRODALOM

Szibériai folklór: Sámándobok, szóljátok. – *Új Írás* 14, 1974/6: 126–128.

A paleoszibériai népek és irodalmuk. – *Filológiai Közlemény* 29: 137–151, 1983.

TARTALOM

I. kötet

Előszó.....	9
-------------	---

I. NYELV ÉS IRODALOM

Az irodalom mint a nyelv megmaradásának biztosítója	13
Irodalom és identitás (Helyzetkép és feladatok).....	28
Nyelv – irodalom – nemzetiség.....	34
Nem csak nyelvészettel él az ember. Az ELTE Finnugor Nyelvtudományi Tanszéke és a finnugor népek irodalmának, népköltészetének népszerűsítése	39

II. ONAR KAPUJA

A finnugor irodalom Magyarországon	49
Adósság törlesztése. Fordítások az uráli népek irodalmából	53
Hozott isten, halzsíros atyafiság	58
Földisten leánynézőben	62
Az uráli népek hőseineiről.....	66
Az oroszországi uráli népek eposzai.....	87
Finnugor hagyományok a magyar irodalomban	102
Dalok, sorsénekek. Csendülj, csendülj, csendes világ.....	125
Az uráli népek irodalma.....	138
Üdvözlő beszéd a 13. finnugor írókongresszuson	147
A 13. finnugor írókongresszus tiszteletére megjelent kiadványokról.....	149
Finnugor irodalom vagy finnugor nyelvű irodalmak?.....	153
Megnyitó beszéd a 14. finnugor írókongresszuson.....	161
Az Urál Aranya. Arany János versei finnugor nyelveken.....	168
Megnyitó beszéd a 15. finnugor írókongresszuson.....	180
A <i>Biblia</i> finnugor nyelveken	183
Kiegészítő adalékok egy (egykori) eposzsorozathoz.....	193

Koltótól az Urálig szeptember végén.....	208
Himnikus évfordulók, himnikus párhuzamok	219
Az Uralisztikai Tanszék általános finnugor tematikájú kiadványai.....	228
A Collegium Fenno-Ugricum általános finnugor tematikájú kiadványai	231

III. FINN IRODALOM

A mai magyar irodalom finnországi visszhangja	241
A magyar–finn kulturális híd története	248
Finn kisregények	255
Új magyar nyelvű <i>Kalevala</i>	257
Finn lírai antológiák – 1973	261
A Tamperei Munkásszínház	265
Finn költők antológiája.....	269
Kalevalai ritmusban.....	274
Távolba futó utak	280
Finn drámatendenciák és tendenciadrámák a XIX. század második felében	283
Jegyzetek a finn kultúráról. A Kultúrmunkások Szövetsége és helye a finn kulturális életben.....	301
Janus-arcú finn líra	306
Magyar nyelvű <i>Kalevalák</i>	310
A finn ismeretlen katona	316
A <i>Kalevala</i> születése.....	319
A <i>Kalevala</i> – egy eposz és a nyelv	329
Gondolatfoszlányok Kodolányi János <i>Suomi, a csend országa</i> kétnyelvű kiadása kapcsán.....	339
Az Uralisztikai Tanszék finn tematikájú kiadványai.....	344
A Collegium Fenno-Ugricum finn tematikájú kiadványai	346

*

II. kötet

IV. ÉSZT IRODALOM

Petőfi észtül	7
Mire jó az infarktus? (Paul Kuusberg: <i>Esőcsepppek</i>)	8
<i>A szélörlo</i> . Észt elbeszélők.....	10
<i>Kalevipoeg</i> , az észtt nemzeti eposz.....	13
<i>Cserecsnyea</i> g, avagy a művészet értelméről írószemmel.....	31
Az Uralisztikai Tanszék észtt tematikájú kiadványai	39
A Collegium Fenno-Ugricum észtt tematikájú kiadványai.....	41

V. KIS BALTI FINN NÉPEK IRODALMA

1. Általános

Jegyzetek a balti finnekről és népköltészetükről.....	45
Utószó (Majd' minden szó feledésbe merült / Unohtuivat miltei kaikki sanat. Inkeri finn líra)	53
Párhuzamok a magyar és a balti finn népi imádságokban.....	58

2. Szetu irodalom

Anne Vabarna: <i>Pekó</i> . Szetu eposz. A fordító előszava.....	72
--	----

3. Lív irodalom

A lív írásbeliség és irodalom	86
Lív költészet magyarul	100
Az Uralisztikai Tanszék balti finn tematikájú kiadványa.....	112
A Collegium Fenno-Ugricum balti finn tematikájú kiadványai.....	113

VI. LAPP IRODALOM

A lappok szépirodalma	117
Az Uralisztikai Tanszék lapp tematikájú kiadványa	137

VII. VOGUL IRODALOM

Vogul medvetor a színpadon.....	141
Az Uralisztikai Tanszék obi-ugor tematikájú kiadványai.....	144

A Collegium Fenno-Ugricum obi-ugor tematikájú kiadványai	144
--	-----

VIII. MARI IRODALOM

Népköltészetből született.....	147
A mari irodalomtörténet vázlata	152
Ismeretlenül is ismerős	171
Az Uralisztikai Tanszék mari tematikájú kiadványai.....	174
A Collegium Fenno-Ugricum mari tematikájú kiadványai.....	176

IX. UDMURT IRODALOM

Votják mesék és mondák	181
Domokos Péter: <i>Az udmurt irodalom története</i>	184
Az Uralisztikai Tanszék udmurt tematikájú kiadványai.....	197
A Collegium Fenno-Ugricum udmurt tematikájú kiadványai	198

X. SZAMOJÉD IRODALOM

Gondolatok a szamojéd népekről és népköltészetükről	203
A szamojéd népek irodalmáról.....	212
Jurij Velláról.....	218
<i>Szomatır</i> : előszó és bevezetés	233
Az Uralisztikai Tanszék szamojéd tematikájú kiadványai	247

XI. LETT IRODALOM

Előszó (és töprengések). Andrejs Pumpurs: <i>Medveölő</i> . A lett eposz.....	251
Elga Sakse köszöntése	272
Az Uralisztikai Tanszék lett tematikájú kiadványai	276

XII. SZIBÉRIAI IRODALOM

Szibériai folklór: <i>Sámándobok, szóljatok</i>	281
A paleoszibériai népek és irodalmuk	285
Az Uralisztikai Tanszék szibériai tematikájú kiadványai	306
Az írások első megjelenése.....	307

A

BÁTHORY TÉKA

(főszerkesztő: Pusztay János)

megjelent kötetei

HUNGARO-BALTICA

1. *Magyar–balti finn nyelvi és kulturális összevetések.* Badacsony – Budapest – Sárospatak, 2024.

MINORITATES

1. Máté László: *Tiszta beszéd.* Badacsony – Sárospatak, 2024.

LITERATURA – STUDIA

1. Pusztay János: *Irodalmi barangolások a Balti-tengertől az Urálig. I–II.* Badacsony – Budapest – Sárospatak, 2024.

„Napszentületkor, mielőtt nyugovóra tér, az ember áttekinti a nap hordalékát. Ilyenkor derül ki, mi és mennyi minden halmozódott föl a hosszú folyamán. Az ember megpróbál rendet rakni, megpróbálja elválasztani az almát a körtétől, de aztán belátja, hogy több köztük a rokonság, mint a különbözőség. Gyümölcs mind a kettő. Azt azonban így utólag is észleli, a materiából mi mikor, milyen szellemi áradással gyűlt össze. S látja azt is, hogy egyes áradások időről időre visszatérnek.”

„Alkotói ciklusok követték egymást, de mindennek fölött ott volt a nyelvészet, ám soha nem feledtem, nem csak nyelvészettel él az ember. Volt évtized, amikor versek születtek, volt évtized, amikor előadói estek, volt, amikor műfordítások, aztán ezek a ciklusok, mint a hamvadó parázs, szinte kialudtak, de a gondolat mint zsarátnok titokban tovább élt, s időnként lángra lobbant.

Így álltam neki néhány évvel ezelőtt előbb a szetuk, majd a nem nyelvrokon lettek eposza lefordításának – ez utóbbinak azért, mert felfogásom szerint része a Kalevala-kiváltotta eposzteremtési hullámnak. Aztán, mert három a magyar igazság, a Covid kikényszerítette nyugalmi karanténban megírtam a *Szomatut*, egy szamojéd eposzt.”

(Pusztay János)